

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM İKTİSADI ANABİLİM DALI
İSLAM İKTİSADI BİLİM DALI**

**AFGANİSTAN’DA GELENEKSEL VE İSLAMİ
BANKACILIĞIN KARŞILAŞTIRMASI**

Abdul Bashir NOORİ

17812201004

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Prof. Dr. Selim KAYHAN

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	--	--

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Bashir NOORİ		
	Numarası	17812201004		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İSLAM İKTİADİ/İSLAM İKTİSADİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tezin Adı	AFGANİSTAN'DA GELENEKSEL VE İSLAMİ BANKACILIĞIN KARŞILAŞTIRMASI		

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı
İmzası

Abdul Bashir NOORİ

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Abdul Bashir NOORİ		
	Numarası	17812201004		
		İSLAM İKTİSADI/İSLAM İKTİSADI		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Selim KAYHAN		
	Tezin Adı	AFGANİSTAN'DA GELENEKSEL VE İSLAMİ FİNANSIN KARŞILAŞTIRMASI		

Bu çalışmada ABD'nin 2001 yılındaki müdahalesi sonrası Afganistan'da geleneksel ve İslami bankacılığın gelişimi incelenmiştir. Afganistan önemli coğrafi konumundan dolayı süper güçlerin istilalarına maruz kalmıştır. 18. yüzyılda Büyük Britanya, 19. yüzyılda SSCB ve en son 20. yüzyılda ABD 11 Eylül 2001 tarihindeki saldırı sonrası terörü bitirme ve ekonomik kalkınma söylemiyle Afganistan'a girmiştir. ABD öncülüğündeki NATO müttefikleri son 17 sene içinde Afganistan'ı kalkındırmak adına 100 milyar dolardan fazla para sarf etmiştir. Bu büyük miktar paranın çoğu ülkenin kalkınması ve gelişmesi için etkili anlamda kullanılmamıştır. Bir kısmı da yabancı güçler tarafından asker maaşı ve teçhizatlarının karşılanması için ülkeden geri çekilmiştir. Ekim 2001'de ABD'nin müdahalesi sonrası kısa bir süreliğine iç çatışma ve kargaşa son bulmuş ve yıkılan devlet düzeni yeniden kurulmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda Afganistan'da bankacılık sektörünü uluslararası standartlara getirmek için 2003 yılında 101 maddelik Bankacılık Kanunu yayınlanmıştır. Bu kanunun 3. maddesinde Merkez Bankasına, bankaların hangi tür faaliyetleri yürütebileceklerine dair düzenleme yapma yetkisi verilmiştir. Merkez Bankası bu yetkiyi kullanarak bankaların pencere sistemi şeklinde İslami bankacılık faaliyetine de cevaz vermiştir.

Bu çalışmada Afganistan'ın genel sosyo-ekonomik durumundan, geleneksel ve İslami bankacılığın gelişim sürecinden bahsedilecek; ekonometrik model kullanılarak finansal sistemdeki gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi test edilecek İslami bankacılıktaki muhtemel gelişmelerin sonuçları hakkında fikir edinilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Geleneksel Bankacılık, Kalkınma, İslami Bankacılık

	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	
---	--	---

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Abdul Bashir NOORI		
	Student Number	17812201004		
		ISLAMIC ECONOMICS/ ISLAMIC ECONOMICS		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Prof. Dr. Selim KAYHAN		
	Title of the Thesis/Dissertation	COMPARSON OF TRADİTİONAL AND ISLAMİC BANKİNG IN AFGHANİSTAN		

In this study, the development of traditional and Islamic banking in Afghanistan after the USA's intervention in 2001 was examined. Afghanistan has been subjected to superpower invasions due to its important geographic location. Great Britain in the 18th century, the USSR in the 19th century and the USA in the 20th century, using the September 11 attack as an excuse, entered Afghanistan with the discourse of ending terrorism and economic development. US-led NATO allies have spent more than \$ 100 billion to develop Afghanistan over the past 17 years. Significant portion of this huge amount of money has not been used effectively for the development and improvement of the country. Some were withdrawn from the country by foreign forces for soldiers' salaries and other equipment. After the intervention of the USA in October 2001, the internal conflict and turmoil ended for a short time and the destroyed state order started to be re-established. Accordingly, the Banking Law which consisting of 101 articles was published in 2003 in order to bring the Afghanistan banking sector to international standards. In Article 3 of this law, the Central Bank has been given the authority to make regulations on what kind of activities banks can undertake. Using this authority, the Central Bank also authorized Islamic banking activities in the form of a window system of conventional banks.

In this study, the general socio-economic situation of Afghanistan, the development process of traditional and Islamic banking will be mentioned; By using the econometric model, the effect of the development in the financial system on the economic growth will be tested and the results of possible developments in Islamic banking will be gained.

Keywords: Afghanistan, Conventional Banking, Development, Islamic Banking

ÖNSÖZ

Afganistan’da otuz yıldan fazla süren dış müdahale ve iç savaşların her alana olduğu gibi bankacılık alanına da olumsuz etkileri olmuştur. Bankacılık sistemi de çalışamaz hale gelmiştir. 2001 yılında başta ABD olmak üzere NATO güçleri tarafından ülkenin işgal edilmesiyle birlikte bir müddet iç çatışma ve kargaşa son bulmuş ve yıkılan devlet düzeni yeniden kurulmaya başlanmıştır.

Modern anlamda Afganistan’a bankacılık sisteminin gelmesi, bir asra yaklaşmış ise de aktif bir şekilde bankaların faaliyeti 2001 yılından sonra görülmektedir. Özellikle İslami bankacılık son yıllarda gelişim göstermeye başlamıştır. Afganistan’da İslami finansla ilgili geniş çaplı araştırma ve incelemelere az rastlanmaktadır. Bu çalışma ile alandaki bu eksikliğin azaltılması hedeflenmektedir.

Bu çalışmanın çıkmasında ve tamamlanmasında beni her daim içtenlikle, sabırla dinleyip destek ve yardımlarını asla esirgemeyen ve isimlerini her zaman saygıyla anacağım; danışman hocam Prof. Dr. Selim KAYHAN’a sonsuz şükranlarımı sunarım. Tüm eğitim hayatım boyunca maddi-manevi desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen, her zaman yanımda olan aileme, özellikle sevgili eşime, teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Son olarak da tez çalışmam boyunca desteklerini esirgemeyen bütün arkadaşlarımdan müteşekkirim.

Abdul Bashir NOORİ

Konya 2021

KISALTMALAR LİSTESİ

KISALTMALAR	AÇIKLAMALAR
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADB	Asya Kalkınma Bankası
AFG	Afganistan Para Birimi
ANDS	Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi
ANSF	Afgan Ulusal Güvenlik Güçleri
BM	Birleşmiş Milletler
CIA	ABD Merkezi İstihbarat Ajansı
DAB	Afganistan Merkez Bankası
EFA	Ulusal Gözlem Raporu
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla
IDB	İslam Kalkınma Bankası
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISAF	Ulusal Güvenlik Destek Gücü
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OXFAM	Kar Amacı Gütmeyen Organizasyon
SIGAR	Afganistan'ın Yeniden Yapılanması İçin Özel Denetçi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Projesi
UNHCR	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
IBA	Islamic Bank Of Afghanistan (Afganistan İslami Bankası)

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 1: Lise Mezunu Öğrencisi Sayısı (2012-2019)	7
Tablo 2: Yüksek Öğretimdeki Tahmini Sayısı (2011-2020).....	7
Tablo 3: Uluslararası Şeffaflık Örgütü Tarafından 2015 yılında Yolsuzluk ve Yoksulluk Algı Endeksi.....	11
Tablo 4: Afganistan Ekonomisine Dair Temel Göstergeler (2012-2016).....	12
Tablo 5: Afganistan İşsizlik Oranı (2008-2018).....	13
Tablo 6: Afganistan’a En Çok Bağış Yapan Ülkeler (2002-2011).....	22
Tablo 7: Afganistan’a Yardım Taahhüdünde Bulunan, Ancak Herhangi Bir Ödeme Yapmayan Ülkeler (2002-2011).....	22
Tablo 8: Kabil Bank’ın Hissedarlarının Listesi.....	39
Tablo 9: İslami Bankacılık İle Konvansiyonel Bankacılık Arasındaki Farklar.....	50
Tablo 10: Katılım Bankalarının Güçlü ve Zayıf Yönleri.....	52
Tablo 11: İslami Finansın Fırsatları ve Tehditleri.....	53
Tablo 12: Afganistan’da İslami Bankacılık İşlemleri.....	57
Tablo 13: Afganistan’da İslami Bankacılığın Büyüme Oranı Toplam Tasarruflar ve Yatırımlar (2012-2019).....	85
Tablo 14: Afganistan Katılım Bankalarının Toplam Aktifleri ve Sektör İçindeki Payları (Milyon Dolar, 2015-2020).....	87
Tablo 15: Afganistan’da Katılım Bankalarının Personel ve Şube Sayılarının Gelişimi (2012-2019).....	89
Tablo 16: Breusch – Godfrey LM Test Sonuçları.....	82
Tablo 17: Shapiro – Wilk W Testi Sonuçları.....	83
Tablo 18: Regresyon Testi Sonuçları.....	83

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Özet.....	I
Abstract.....	II
Önsöz.....	III
Kısaltmalar Listesi.....	IV
Tablolar Listesi.....	V
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
AFGANİSTAN’IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ.....	2
1.1.Afganistan’ın Sosyo-Ekonomik Yapısı.....	2
1.1.1. Nüfus.....	3
1.1.2. Göç Sorunu.....	3
1.1.3. Sağlık Hizmetleri	4
1.1.4. Eğitim.....	5
1.1.5. Asayiş Problemi	8
1.1.6. Alt Yapı.....	8
1.1.7. Ekonomik Durum	10
1.1.8. 11 Eylül Öncesi Afganistan’ın Ekonomik Durumu	13
1.1.9. 11 Eylül Sonrası Afganistan’ın Ekonomik Durumu	15
1.1.10. 2002-2020 Dönemi Afganistan’a Yapılan Dış Yardımlar	20
1.1.11. Afganistan’da Barış Süreci ve Afgan Ekonomisinin Geleceği.....	26
İKİNCİ BÖLÜM	29
AFGANİSTAN’DA GELENEKSEL VE İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİNİN GELİŞİMİ.....	29
2.1. Afganistan’da Geleneksel Bankacılığın Ortaya Çıkışı	28
2.1.1. Geleneksel Bankacılığın 1933-2003 Yılları Arasındaki Gelişim Süreci.....	320
2.1.2. 1939-2003 Yılları Arasındaki Afganistan Bankaları.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.
2.1.2.1. Afghan Milli Bankası (Bank Milli Afgan)	33
2.1.2.2. Afganistan Merkez Bankası (D-i Afganistan Bank)	33
2.1.2.3. Peşteni Bankası (Peşten-i Bank).....	33
2.1.2.4. Tarımsal Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf-i Ziraati)	34
2.1.2.5. Endüstriyel Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf San’ati)	35

2.1.2.6. İhracat Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf Sadırat)	35
2.2. Geleneksel Bankacılığın 2003 - 2018 Yılları Arasındaki Tarihi Gelişimi.....	35
2.3. Kabil Bank Krizi	358
2.4. İslami Finansın Kavramı ve Gelişimi	41
2.5. İslami Finansın Sınırları ve Temel Prensipleri	412
2.5.1. Ribâ (Faizin) Yasak Olması	44
2.5.2. Garar (Aşırı Belirsizlik) Yasağı	46
2.5.3. Kumar Yasağı.....	48
2.5.4. İsrâf Yasağı	49
2.5.5. İslam'da Yasaklanan Mal ve Hizmetlerin Üretimi ve Satımı Yasağı	49
2.6. İslami Bankalar ile Geleneksel Bankaların Karşılaştırması	50
2.7. Afganistan'da İslami Bankacılığın Tarihi Gelişimi ve Yapısı	50
2.8. Afganistan'da İslami Bankacılığın Pencere Sistemi Şeklinde İnkişafı	505
2.9. Afganistan'da İslami Bankacılığın Bağımsız Biçimde Gelişimi.....	507
2.10. Afganistan'da İslami Finansman	
Yöntemleri.....	508
2.10.1. Murabaha	59
2.10.2. Mudarebe	610
2.10.3. Müşareke	621
2.10.4. İcare (Kiralama-Leasing).....	632
2.10.5. Selem	653
2.10.6. İstisna	65
2.10.7. Teverruk	66
2.10.8. Karz-ı Hasen	675
2.10.9. Sukuk	676
2.10.10. Tekafül (İslami Sigortacılık).....	68
2.11. Afganistan'da İslami Finansın Sermaye Yapısı	69
2.11.1. Öz Sermaye	69
2.11.2. Yabancı Sermaye	70
2.11.2.1. Cari Hesap (Kaz-ı Hasen)	70
2.11.2.2. Yatırım Hesabı (Hesab-ı İstismar)	71
2.11.2.3. Tasarruf Hesabı	71
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	73

AFGANİSTAN'DA BANKACILIĞIN EKONOMETRİK ANALİZİ Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

3.1. Afganistan'da 1994-2003 Yılları Arasında İslami Finansın Gelişimi.....73

3.2. 2003-2015 Yılları Arasında Afganistan'da İslami Finans.....74

3.3. 2015-2020 Yılları Arasında Afganistan'da İslami Finans.....75

3.4. Afganistan'da İslami Finansın Tercih Edilmesi.....77

3.5. Afganistan'da Geleneksel ve İslami Bankacılığın Gelişimi İle İlgili Karşılaştırma...77

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....80

AFGANİSTAN'DA FİNANSAL SİSTEMDEKİ GELİŞİMİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ.....80

4.1. Finansal Gelişmişlik-Ekonomik Büyüme İlişkisi.....80

4.2. Model ve Veri.....81

SONUÇ.....84

KAYNAKÇA.....86

GİRİŞ

Afganistan’da bankacılık sektörünün temeli 2003 yılında atılmıştır. Afgan Hükümeti ve Merkez Bankası bankacılık sektörünün uluslararası standartlara göre çalışabilmesi için 101 maddelik Bankacılık Kanunu yayınlamıştır. Bu kanunun 3. maddesinde Merkez Bankası’na, bankaların hangi tür faaliyetleri yürütebileceklerine dair düzenlemeler yapma yetkisi verilmiştir. Merkez Bankası da kendisine tanınan bu yetkiyi kullanarak bankaların pencere sistemi şeklinde İslami bankacılık faaliyetine cevaz vermiştir.

Modern anlamda Afganistan’a bankacılık sisteminin gelmesi, bir asra yaklaşmış ise de aktif bir şekilde bankaların faaliyeti 2001 yılından sonra görülmektedir. Özellikle İslami bankacılık son yıllarda gelişim göstermeye başlamıştır. Afganistan’da bu çalışmanın kapsamı ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda İslami bankacılık alanında devlet tarafından yayınlanan ve Merkez Bankası’nın belirlediği yönetmelikler haricinde müstakil olarak yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Afgan halkı dini hassasiyetleri gereği geleneksel bankalara ribâ (faiz) içerdiğinden dolayı sıcak bakmayıp İslami usullere uygun bir şekilde faaliyet sürdüren finansal kurum veya bankaları tercih etmektedir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Afganistan’ın genel sosyo-ekonomik yapısından, daha sonra 2002-2020 yılları arasında yapılan dış yardımlardan bahsedilecektir. Sonrasında barış süreci ve Afganistan ekonomisinin geleceği hakkında değerlendirmelere yer verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise geleneksel ve İslami bankacılığın ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve geçirdiği evrelere değinilerek günümüzdeki durumundan ve Afganistan ekonomisine olumsuz etki yapan *Kabil Bank* krizinden bahsedilecektir.

Üçüncü bölümde Afganistan’da geleneksel ve İslami bankacılığın karşılaştırmasından bahsedilmektir. Dördüncü bölümde ise Afganistan’da finansal sistemdeki gelişimin üzerine ekonometrik analiz yapılmaktadır. Bu analiz ışığında yapılacak değerlendirmeler ve öneriler sonuç kısmında tartışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'IN SOSYO-EKONOMİK GELİŞMİŞLİK DÜZEYİ

Bu bölümde Afganistan'ın sosyal ve ekonomik yapısı ele alınacaktır. Bu kapsamda sosyolojik göstergeler ile ekonomik değişkenlerin gidişatı incelenecektir. Daha sonra 2002-2020 yılları arasında ülkenin yeniden yapılanması ve kalkınması doğrultusunda yapılan dış yardımlardan bahsedilecektir. Son olarak da barış süreci ve Afganistan ekonomisinin geleceği hakkında değerlendirmeler yapılacaktır.

1.1. Afganistan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı

Resmi adı Afganistan İslam Cumhuriyeti'dir. Başkenti Kabil olup, bağımsızlık tarihi 19 Ağustos 1919'dur. Resmi dilleri Afgan Farsçası (Dari Lehçesi), Peştunca ve Özbekçedir. Ülkenin %99'u Müslüman'dır. Bunların %80'i Sünni, %19'u Şii Müslüman'dır. Kalan %1'lik kısım ise diğer dinlere mensuptur. Yüzölçümü 652.860 km²'dir. Afganistan denize sınırı olmayan dağlık bir ülkedir. Batıdan İran, kuzeyden Tacikistan, Özbekistan ve Türkmenistan, doğudan Çin (Doğu Türkistan), güney ve güneydoğudan Pakistan ile sınırı bulunmaktadır. Bozkır iklimine sahip olan Afganistan, coğrafi konumu itibariyle birbirinden farklı kültürel öğeleri bir arada bulundurmaktadır. Çeşitli akademik ve tarihi çalışmalar neticesinde ülkenin en eski sakinlerinin Amu Deryası etrafında yaşayan Türkler olduğu düşünülmektedir. Daha sonraki dönemlerde Taciklerin, Peştunların ve diğer etnik grupların bu topraklarda yaşam sürmeye başladığı bilinmektedir (Yaree, 2019: 243).

İpek yolu güzergâhında yer alan Afganistan, tarih boyunca muhtelif yabancı güçlerin, Perslerin, Yunanlıların, Hunların, Moğolların, Arapların, Türklerin, İngilizlerin, Rusların ve son olarak da ABD'nin işgaline uğramıştır. Afganistan'ın bugünkü sınırları 19. yüzyılda Ruslar ve İngilizler tarafından çizilmiştir (Oğuz, 2001: 38).

Afganistan'ın modern anlamda üniter bir devlet yapısına sahip olduğu söylenmektedir. Ancak Afganistan'da yaşanan iç savaş, ideolojik mücadeleler, siyasi istikrarsızlıklar ve idari kapasite yetersizliği gibi öğeler modern bir devlet yapılanmasına engel teşkil etmektedir. Bugüne kadar yönetim ve yönetilenler arasında birlik ve beraberliği sağlayacak uygun bir siyasi ve idari yapı inşa edilememiştir (Yaree, 2019: 244). Çalışmanın bu kısmında Afganistan'ın sosyal yapısının detaylı incelemesine yer verilecektir.

1.1.1. Nüfus

Afganistan, Orta Asya, Güney Asya ve Asya arasında, tarihi ticaret ve işgal yolları üzerinde bulunan çok etnikli ve birden fazla dili bünyesinde barındıran bir toplumdan müteşekkildir (Rashid, 2019: 3). Afganistan'da 2020 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre 16,8 milyon erkek, 16,1 milyon kadın olmak üzere toplam 32,9 milyon kişinin yaşadığı tespit edilmiştir. Toplam nüfusun 23.4 milyonu kırsal kesimde, 8,5 milyonu ise şehirlerde yaşamaktadır. Ayrıca Afganistan'da 1,5 milyon kişi göçebe hayatı sürdürmektedir. Ülkenin nüfus artış hızı %2,45'tir (Subhi Kabil, 2020). Bu sayım 34 il ve 364 ilçeyi kapsamaktadır.

Tarih ve çevre faktörü Afganistan'a etnik çeşitlilik ve dil farklılığı getirmiştir. Devamlı göç ve istila süreci daha fazla etnik ve kültürel karışım, düzensiz nüfus artış ve azalışları ortaya çıkarmıştır. Ülkede yaşayan etnik gruplar esas itibarıyla Peştunlar, Türkler (Özbekler, Türkmenler, Kazaklar, Kırgızlar, Aymaklar ve Kızılbaşlar), Tacikler, Hazaralar, Beluçlar ve diğer küçük etnik gruplardan oluşmaktadır. Peştunlar Afganistan yönetimini çok eskiden bu yana ellerinde tutan kalabalık bir gruptur. Fakat eskiden günümüze kadar ülke yönetiminde zayıf ve başarısız olmuşlardır. Güçlü merkezileşme ve birleşik modern bir milli devlet oluşturmada Afgan yöneticilerinin başarısızlığı, genellikle ülkenin jeopolitik konumu ve fiziki şartlarıyla açıklanmaktadır (Shaiq, 2014: 4).

Irkçılık, Afganistan'da çok ciddi bir sorun haline gelmiştir. Dolayısıyla her kesim kendisini ait olduğu milliyete, boy veya aşirete göre tanımlanmaktadır. Afganistan'da insanlara "kimsiniz" diye sorulduğunda, "Afgan'ım" cevabını almak hemen hemen imkânsızdır. Böyle bir soruya maruz kalan Afgan halkı, büyük ihtimalle Peştun'um, Özbek'im veya Tacik'im şeklinde cevap verecektir (Shaiq, 2014: 5).

1.1.2. Göç Sorunu

Savaş, hastalık, ekonomik kriz, siyasi gerilim, içtimai nizamın bozulması gibi durumlarda, aile ya da toplum olarak bulundukları toprak ya da ülkeyi terk ederek yeni bir ülke veya bölgeye taşınma vaziyetine göç denilmektedir (Göçmen Büro, 2019). Diğer bir ifadeyle göç, insanoğlunun, sosyal, ekonomik, siyasi veya doğal nedenlerden dolayı coğrafi anlamda mekân değiştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Mekân değiştirme uluslararası hudutların içine kadar uzandığı gibi aynı ülke içinde de olabilir. Göç, gönüllü/zorunlu, geçici/sürekli, iç/dış, bireysel/kitlesel vb. her türlü nüfus hareketliliğidir. Göçmenler, mülteciler, sığınmacılar gibi dünyaya geldikleri ülke içinde yerinden edilmiş kişilerin hepsi göç tanımı içinde girmektedir. Göç olgusu, çok faktörlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Göç, insanların yaşadığı coğrafi ve sosyo-kültürel ortamdan ayrılmaları ve başka bir coğrafi ve

sosyo-kültürel ortama girmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Bu durum, göç edenleri ve onların girdikleri sosyo-ekonomik ortamı dönüştürmektedir. Göç, bugün dünya gündeminin ilk sıralarında yer alan çok ciddi problem haline gelmiş ve çözüm arayışlarının sürat kazandığı popüler bir olguya dönüşmüştür (Yıldırım, 2018: 131).

Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR) 2017 yılındaki küresel eğitim raporuna göre; dünyadaki tüm göçmenlerin %68'i beş ülkeden gelmektedir. Bunlar sırasıyla Suriye, Afganistan, Güney Sudan, Myanmar ve Somali ülkeleridir. İç savaş, ekonomik kriz, siyasi kargaşa ve birçok nedenden dolayı göç etmeye maruz kalan yaklaşık 4,8 milyon Afganlı'nın 1,8 milyonu ülke içinde bir bölgeden diğer bir bölgeye göç etmiş, 3 milyonu ise mülteciler/sığınmacılar olarak başka ülkelere göç etmiştir. 2017'deki en büyük ikinci göçmen nüfusuna sahip olan Afganistan vatandaşlarının büyük çoğunluğuna Pakistan, İran ve Türkiye ev sahipliği yapmaktadır (Yıldırım, 2018: 130). Mültecileri barındıran ülkeler Afganlılar için alternatif bir çözüm durağı olsa da geçicilik, geçimsizlik ve göçebelik vaziyetleri bu insanları perişan, korkulu ve öngörüsüz bir hayatın içine hapsetmiştir.

1.1.3. Sağlık Hizmetleri

Yıllarca devam eden çatışma ve siyasi istikrarsızlık, yok olan bir ekonomi ve üç yıllık şiddetli kuraklık ardından, Afganistan'ın sağlık sistemi dünya ülkelerine kıyasla çok geride kalmıştır. Afganistan'da zorunlu ihtiyaçları elde etmek devamlı mücadeleyi gerektirmektedir. Zorunlu ihtiyaçların bile tam olarak karşılanamaması, sağlık problemlerini arttırmakta, akut solunum yolu, ishal gibi hastalıklar ve yetersiz beslenme sorunu Afgan çocuklarını zayıflatarak erken ölümlere sebep olmaktadır. Ayrıca her seviyede sağlık personelinin bilgi ve tecrübe yetersizliği bulunmaktadır. Sağlık tesislerindeki ilaç, aşı, ekipman tedarikinin yeterli olmaması da sağlık hizmetlerinin etkinliğini azaltmaktadır (Rashid, 2019: 6). Afganistan'da her 10.000 kişiye bir doktor düşmektedir. Bundan dolayı nüfusun önemli bir kesimi erken teşhis ve müdahale imkânlarından mahrum kalmaktadır. Diğer yandan hizmet sunan hastane ve kliniklerin sayısının az olması sağlık açısından büyük problemler yaratmaktadır (Mecruh, 2019: 4).

Afganistan'da yaklaşık 35 yıldır süren savaş ve istikrarsızlıktan dolayı çok fazla insan hayatını kaybetmekte, yaralanmakta ya da sakat kalmaktadır. Nüfusun %16'sı ulaşımın olmaması, ya da tehlikeli olmasından dolayı sağlık imkânlarından yararlanamamaktadır. Afganistan dünyada Engelliler Bakanlığının olduğu tek ülkedir (Polat, Karaca, Bahadır, & Ayda, 2010).

Afganistan'ın sağlık şartlarıyla ilgili önemli tespitler şunlardır (Rashid, 2019: 6-7).

- Afganistan, hayat beklenti düzeyi dünyada en düşük seviyelerde olan ÷lkelerden bir tanesidir. Zorunlu sağlık hizmetlerinin eksikliği ve yetersiz beslenme, yüksek ölüm oranlarına sebep olmaktadır.
- Afganistan dünya genelinde en yüksek ikinci bebek ölüm oranına sahiptir. Doğumların %15'i eğitimsiz ve geleneksel yöntemler uygulayan kişiler tarafından gerçekleştirilmektedir.
- Küçük çocukların kronik hastalıklara yakalanma nedeni ise genellikle kötü ve sağlıksız beslenmedir. Bundan dolayı beş yaşındaki çocukların yarısı kısa boylu ve yaklaşık %10'u akut solunum hastalıklarına maruz kalmaktadır.

1.1.4. Eğitim

Afganistan eğitim sistemi, siyasi istikrarsızlığın, iç ve dış müdahalelerin etkisi altında kalarak birçok defa manipüle edilmiş bir sahadır. Halen devam etmekte olan siyasi kargaşa ve istikrarsızlıktan dolayı düzene girmeyen Afgan eğitim sistemi üzerinde bir takım düzenlemeler yapılmaya çalışılmaktadır (Çebi, 2019).

Afganistan'da ilk Milli Eğitim Bakanlığı 1920 yılında, Gazi Amanullah Han döneminde, Vezaret-i Maarif ismiyle kurulmuş ve eğitim sahasında tam bir modernleşme sürecine gidilmiştir. Türkiye'nin modernleşmesinden büyük ölçekte etkilenen Afganistan ile Türkiye arasında eğitimle alakalı iş birlikleri sağlanmıştır. Fakat eğitimle alakalı yeni bir reform getirmek amacıyla kız çocuklarının eğitimini zorunlu hale getirmek isteyen Amanullah Han, halk tarafından büyük tepki almıştır. Hatta bakanlığı müdürlüğe dönüştürmüştür. Daha sonra 1922'de tekrar Milli Eğitim Bakanlığı kurularak eğitim sisteminde bir takım değişikliklere gidilmiştir. Ülkede ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir. Bu dönemde lise ve üniversite seviyelerinde eğitim almak için yurt dışına öğrenci gönderilmiştir. Öğrenci gönderilen ÷lkeler arasında ilk sırada Türkiye, daha sonra Rusya, Fransa ve İtalya gelmektedir (Çebi, 2019).

Afganistan'da 1924 yılında, Türkiye'nin desteğiyle yükseköğretim okulu açılmıştır. Aynı yılda Hukam (Hâkimler) okulu açılarak öğrenci alımı yapılmıştır. 1932 yılında ise, Türkiye'nin yardımıyla ilk Tıp fakültesi açılmış ve fakültenin yönetimine de Prof. Dr. Kamil Rıfkı URGa getirilmiştir. Bu fakültenin kuruluşu Afganistan'da yükseköğretim kurumlarının temelini oluşturmuştur. 1932-1970 yılları arasında kayıt yaptıran kız öğrenci sayısı 900'den

92.500'e yükselmiştir. 1950'de kız ve erkek öğrenci bir sınıfta beraber eğitim almaya başlamıştır. 1960'lı yıllara gelince bu sayı daha da artmıştır (Popal, 2017: 3).

1973'e kadar süren krallık dönemi askeri bir darbe ile sonlanmış ve yerine cumhuriyet yönetim tarzına geçilmiştir. Bu rejim değişikliğinin tesiri diğer sahalarda da olduğu gibi eğitim sahasında da yansımıştır. 1975'te bazı reformlara gidilmiştir. 1977'de Yükseköğretim Bakanlığı kurulmuş ve üniversitelere giriş için seçme sınavı (kankor) sistemi geliştirilmiştir. 1979'da SSCB'nin Afganistan'ı işgaliyle birlikte komünizm rejimine geçilmiş, bu dönemde komünizm ideolojisine uygun olan kişiler iyi yetiştirilmek üzere SSCB'ye gönderilmiştir (Çebi, 2019).

SSCB'nin Afganistan'dan çekilmesinden sonra, 1980-2001 yılları arasında Taliban yönetimi ve mücahit gruplar arasında yaşanan iç savaş ve siyasi istikrarsızlıklardan dolayı eğitim kurumları büyük darbe görmüş, hatta bazı bölgelerde eğitim kurumları kapatılmıştır.

11 Eylül 2001 sonrası ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'a girmesiyle beraber, yıkılan devlet düzeni yeniden inşa edilmeye başlamıştır. Bunlardan biri de eğitim sistemidir. Afganistan'ın eğitim sisteminde 6+3+3 şeklinde kademelendirme yapılmıştır. Buna bağlı olarak okul öncesi eğitim ile başlayan süreç (0-3 yaş ve 4-6 yaş olarak iki aşamalıdır), 6 yıllık bir genel öğretim sistemi ile devam etmektedir. Bu aynı zamanda genel okuryazarlık kursları ile de desteklenmektedir (Bunyadi, 2020: 6).

Afganistan'ın son Ulusal Gözlem Raporu (EFA) 4 Mayıs 2011'de yayınlanmıştır. Bu rapora göre Afganistan'da 2001'den 2011'e kadar öğrenci sayısı sekiz kat artmıştır. Yine EFA'nın 2015 raporuna göre ülkedeki okullaşma oranı artarak 8 milyon öğrenciye yükselmiştir. Liseden mezun olanların sayısı 2001'de 10.000 iken, 2013'te 266.000'e ulaşmıştır. Bu sayının 2015'te 320.000 olduğu tahmin edilmektedir. Yükseköğretime kayıt yaptıran öğrenci sayısı 2001'de 800 iken, 2013'te 132.000'e yükselmiştir. 2014 yılında 225.000 öğrencinin 12. sınıfı bitirdiği, 2021'den sonra ise bu sayının yarım milyonu geçeceği tahmin edilmektedir. EFA'nın 2005-2012 raporuna göre kız çocukların eğitime katılma oranı %29'dan %48'e, erkek çocukların ise %43'ten %64'e yükselmiştir. Bununla birlikte, 2012'de ülkede yaşanan istikrarsızlık, güvenlik ve Taliban terör örgütünün tehdidinden dolayı 553 okul kapanmış, bu durum 275.000 öğrenciyi doğrudan etkilemiştir (Çebi, 2019).

Afganistan Milli Eğitim Bakanlığının tahminlerine göre her yıl 400.000 öğrenci istikrarsızlık, güvenlik, fakirlik ve okulların uzak olması gibi bir takım nedenlerden dolayı okulu terk etmektedir (Popal, 2017: 4).

Tablo 1: Lise Mezunı Öğrenci Sayısı (2012-2019)

Yıl	Mezun Sayısı	Bir Önceki Yıla Göre Artış Oranı (%)
2012	217,807	36
2013	347, 297	59
2014	473,412	36
2015	575,028	21
2016	656,257	14
2017	739,864	13
2018	849,645	15
2019	851,742	14

Kaynak: İnsamer, 2019

Afganistan’da okula gitme oranı bölgelere göre değişmektedir. Kırsal kesimlerde okullaşma oranı %54 iken, kentlerde %78’dir. Zengin bölgelerde okula gitme oranı %79, fakir bölgelerde ise %40 civarındadır. Merkezi bölgelerde okullaşma oranı %77,9 iken, ülkenin güneyinde %21,9’dur (Popal, 2017).

Tablo 2: Yükseköğretime Geçiş Yapan Tahmini Öğrenci Sayısı (2011-2020)

Yıllar	Toplam öğrenci sayısı	Yükseköğretime kayıt olan öğrenci sayısı	Öğrenci artış oranı (%)
2011	77.336	25.995	24
2012	101.200	42.724	22
2013	132.600	51.000	31
2014	187.342	78.142	37
2015	256.391	106.518	37
2016	334.494	129.381	30
2017	415.253	147.658	24
2018	498.672	166. 469	20

2019	590.108	191.170	18
2020	671.185	199.099	14

Kaynak: İnsamer, 2019

Afganistan’da yetişkinlerde okuma yazma oranı 2010-2011 yılları arası verilerine göre erkeklerde %45, kadınlarda %17’dir. 14-25 yaş arası kadın nüfusun eğitim seviyesi 2005’te %20 iken 2011-2012’de %32’ye, aynı yaş grubu erkeklerde ise %40’tan %60’a çıkmıştır (Çebi, 2019: 8).

1.1.5. Asayiş Problemi

Suç, bir toplumda vatandaşın kişisel alanını aşır kamusal alana giren ve yasak olan yasa ya da kuralı ihlal edip, buna bağlı olarak yasal cezaların veya yaptırımların uygulandığı ve kamusal bir otoritenin müdahalesini gerektiren eylemler olarak değerlendirilmektedir (Korkmaz, Kocadaş, 2015: 76).

Afganistan’daki suç vakaları genellikle cinayet, suikast, yolsuzluk, rüşvet, kara para aklaması, insan kaçakçılığı, uyuşturucu kaçakçılığı, tecavüz ve şantaj gibi birçok suçları içermektedir. Bugün Afganistan’ın içinde bulunduğu durum, Afgan hükümetinin zayıf yönetiminden kaynaklanmaktadır. Devlet yetkilileri de bu fenomen ile ilgili uluslararası camiadan yardım talep etmektedirler. SSCB’nin Afganistan’ı terk etmesinden sonra ülke son derece istikrarsızlığa ve fakirliğe sürüklenmiştir. Taliban terör örgütü ve mücahit grupların arasında yaşanan çatışmalar sonucu ve özellikle Taliban’ın aşırı radikal yaklaşımı her türlü adaletsizliği, zulmü ve insanlık dışı cinayetleri Afgan halkına reva görmüştür. Bu süreçte binlerce insan kasten öldürülmüş, yüzlerce kadın dul ve çocukları yetim kalmıştır (Nauta, 2009).

11 Eylül 2001 eylemi sonrası, ABD ve NATO güçlerinin Afganistan’a girmesiyle beraber Afganistan uluslararası camianın odak noktası haline gelmiştir. Tüm dünya Afganistan’ın yeniden yapılanması, uzun vadeli kalkınması, eşitlik, kadın hakları ve yok olan adaleti tesis etme konularıyla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak suç, yolsuzluk ve uyuşturucu ticareti ile Taliban terör örgütünün saldırıları, Afganistan’ın güvenli ve istikrarlı bir ülke haline gelmesini zorlaştırmaktadır (Nauta, 2009).

1.1.6. Alt Yapı

Afganistan’da devam eden dış müdahale ve iç savaştan dolayı altyapı neredeyse çökmüş bir vaziyettedir. 2001’den günümüze kadar devam eden altyapı çalışmaları verimli olmamıştır. Başkent Kabil dâhil olmak üzere birçok büyükşehir düzensiz bir şekilde

gelişmesinden dolayı önemli altyapı sorunları yaşanmaktadır. Bu sorunların başında içme suyu tedariki, hava kirliliği, trafik, atık suların yönetimi ve kanalizasyon gibi sorunları zikretmek mümkündür. Yine birçok şehirde caddelerin olmaması ve adres sisteminin gelişmemiş olması en sık karşılaşılan problemlerden bir tanesidir. 32,9 milyon nüfusa sahip olan Afganistan'da 200.000 civarında sabit hat bulunmaktadır. Bu hatların çoğu kamu kuruluşları tarafından kullanılmaktadır (Azizi, 2019: 60).

Afganistan'ın SSCB işgaline maruz kaldığı zamanlarda ve daha sonra mücahit grupların ve Taliban örgütünün kontrolündeki süreçte (1979-2001 yılları arasında) herhangi bir büyük yatırımın kaydı bulunmamaktadır (Rashidi, 2019: 9). Afganistan'da devlete ait olan araziler ve sanayi tesisleri yetkililer ve hatta üst düzey devlet adamları tarafından gasp edilmektedir. Diğer yandan genel olarak ülkede istikrarın olmaması, yurtiçi ve yurtdışı yatırımcıların ülkeyi terk etmesi, hükümetin içinde görüş birliğinin sağlanamaması, elektrik erişiminin eksikliği ve finansal kaynak yetersizliği, ülkenin gelişmesi ve altyapı oluşumunda büyük eksikliklerden sayılmaktadır (Azizi, 2019: 61).

Altyapı ve inşaat sektöründe sözleşmelerin tatbiki sürecinde idari yolsuzluğun olması ve devlet ödemelerinin gecikmesi, yatırımcılar önünde bir engel teşkil etmektedir. Büyük altyapı projelerinin ilan ve sözleşmelerinin serbest ihalesi yurtdışında yapılmaktadır. Var olan bu sorunların çözülebilmesi için Afganistan Ticaret ve Sanayi Odası ülke raporunda aşağıdaki faktörlerin dikkate alınması önerilmiştir (Azizi, 2019: 61-62).

- ❖ Devlet tarafından, iktisadi projelerin tatbiki için güvenlik ve istikrarın sağlanması,
- ❖ Müstakil bir proje, planlama ve tedarik biriminin kurulması,
- ❖ Ülkede enerji sektörünü canlandırmak için büyük nehirlerin kenarında barajların inşa edilmesi,
- ❖ Devlet tarafından bir Maliye ve İnşaat Bankasının kurulması,
- ❖ İnşaat sektöründe destek amaçlı uygun fiyatlarla arazi satın alınması,
- ❖ Tüm sektörlerin teknik kadrolarına günümüz teknolojisine yetişebilmesi için sürekli eğitim verilmesi,
- ❖ Büyük altyapı projelerinin sözleşmelerinin yurtiçinde yapılması,
- ❖ Yolsuzluğa sebep olan gereksiz ve küçük işletmelerin faaliyetlerine son verilmesi,
- ❖ Devletin, proje ödemelerini zamanında yapması,

1.1.7. Ekonomik Durum

Afganistan ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayalıdır. Fakat Afganistan'ın ekonomik durumu hakkında doğru ve güvenilir bilgileri elde etmek zordur. Afganistan dünyanın en fakir ülkelerinden biri olup denize çıkışı yoktur. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Raporu'nda 186 ülke arasında 175. sırada yer almaktadır. İş gücü ve sermaye kaybı sebebiyle son 30 yıldır Afganistan'ın GSMH'sında büyük düşüşler görülmüştür. Ülkeyi bu noktaya getiren nedenler ise, merkezi hükümetin meşruiyet krizi, kamu kurumlarının yetersiz kalması, yolsuzluklar, uyuşturucu trafiği, devam eden etnik çatışmalar, sınır sorunları, halkın hükümeti desteklememesi ve ayrılıkçı gruplardan kaynaklanan şiddet eylemleri biçiminde sıralanmıştır (Arslan, 2016: 48). Ciddi gelir kaynağı olmayan ve yeniden yapılanması ve kalkınması dış mali yardıma bağlı olan Afganistan'ın temel ekonomi politikası, dış yardım ve yatırımlara bağlıdır. Bu yapılan yardımlardan etkili şekilde istifade edilmesi ve özel sektörün geliştirilmesi devletin yegâne gayesidir (Rahmani. 2018: 93).

BM'in Afganistan hakkında hazırladığı son araştırma raporuna göre; ülkede giderek artan yolsuzluk ve rüşvet vakalarının, Afganistan'da ekonomik kalkınmanın, yeniden yapılanmanın ve inşa sürecinin önündeki en büyük engel olduğu açıklanmıştır. Bu araştırmada ülkenin genelinde yolsuzluğun hâkim olduğu neticesine varılmaktadır. BM Uyuşturucu ve Suçla Mücadele Dairesi Direktörü, ülkede yolsuzluğun boyutlarının tahminlerden daha ötede olduğunu belirtmektedir. Araştırma raporunda ilginç olan, yolsuzluğun miktarının, şu an Afganistan'da tarımdan kazanılan gelirlerden yani yaklaşık 2 milyar 400 bin dolardan daha çok olmasıdır. İşin vahim olan tarafı ise, rüşvet alanlar listesinde ülkenin kalkınması ve yapılanmasına yönelik çalışmalara öncelikli destek vermesi gereken isimlerin geliyor olmasıdır. Yani rüşvet ve yolsuzluğa polisin, yargının, kamu çalışanlarının, sağlık çalışanlarının, gümrük görevlilerinin ve öğretmenlerin ellerinin bulaşmış olmasıdır. Afganistan'da kişi başına düşen ortalama aylık gelir 50 dolar civarındadır. Yine BM araştırma raporuna göre; ödenen ortalama rüşvet ise 139 doları bulmaktadır. Ülkede devlet çalışanları halkın işlerini yürütmek ve kolaylaştırmak için çok daha yüksek para talep edebilmektedir (Wesel, 2010). Genel olarak Afganistan'da yolsuzluk ve rüşvet mağdurları daha çok kırsal kesimde yaşayan fakir ve nüfuzu olmayan vatandaşlardır.

Tablo 3: Uluslararası Şeffaflık Örgütü Tarafından Hazırlanan Yolsuzluk ve Yoksulluk Algı Endeksi (2015)

Ülke	Yolsuzluk Gözlemlerinin Bireysel Sıralaması	Yoksulluk Sınırının Altındaki Nüfus
Danimarka	1	
İngiltere	10	
ABD	16	
Güney Kore	37	16,3 %
Türkiye	66	
Hindistan	76	21,9 %
Çin	83	7,2 %
Endonezya	88	11,2 %
Pakistan	117	12,4 %
Rusya	119	
Nepal	130	25,2 %
Tacikistan	136	32,0 %
Özbekistan	153	19,7 %
Afganistan	166	39,1 %

Kaynak: ADB, 2017

Afganistan'ın ekonomisi dış yardımlara ve yabancı yatırımcılara bağlı olarak kurulmuştur. Özel yatırımlar ve dış yardımlar, özel sektörün büyümesini ve ülke ekonomisinin gelişmesini sağlamaktadır. Afganistan ekonomisi 2001 yılından günümüze kadar olan süre zarfında yapılan tüm mali yardım ve yatırımlara rağmen kalkınamamıştır ve dünyanın en fakir ülkelerinden sayılmaktadır. Afganistan ekonomik büyüme oranı 2001-2012 yılları arasında diğer yıllara nazaran büyük gelişmeler kaydetmiştir. 2001-2012 yılları arasında GSMH %9,2 büyüme kaydetmiştir. Bu büyümenin yaklaşık %60'ı tarım sektörü ve hayvancılıktan kaynaklanmaktadır. 2013-2019 yılları arasında ise ülke ekonomisi yıllık olarak %2-2,5 büyüme göstermiştir (Azizi, 2019: 22). 2020-2021 yılları COVID-19 koronavirüs salgını nedeniyle tüm dünyada olduğu gibi Afganistan'da da ekonomik faaliyetlerin aksamasına sebep olmuştur. Bu da ekonomik daralmaya (negatif büyümeye) yol açacaktır. Önümüzdeki yıllarda tahmini olarak ekonomik büyüme oranı 2020 yılı için -

%1,4 ve 2021 yılı için -%1,2 negatif bir ekonomik büyüme beklenmektedir (Biruni Institute, 2020: 1).

Bir ülkenin ekonomik yapısı GSYİH, büyüme oranı, işsizlik oranı, enflasyon oranı ve diğer temel göstergelerle analiz edilebilir. Doğru, gerçek ve güvenilebilir neticelerin tespit edilebilmesi için ve geleceğe yönelik gerçek kararların alınabilmesi temel göstergelerle ilgili verilerin doğru ve gerçeğe dayanması ile yakından ilişkilidir. Afganistan ekonomisi için bu vaziyet her zaman tartışılan ve endişe duyulan bir konu olmuştur. Ülke ekonomisine dair veriler her zaman yabancı kurum ve kuruluşlar tarafından belirlenmektedir. Örneğin; WB, IMF, ADB, ABD Merkezi İstihbarat Ajansı (CIA) ve Afganistan Merkez Bankası (DAB) gibi çeşitli kurumlar tarafından sağlanan veriler birbiri ile farklı olmakla beraber doğru ve gerçeklik payı ne kadar olduğu dikkate alınmadan yayınlanmaktadır (Azizi, 2019: 22). Kısacası Afganistan ekonomisi hakkında doğru ve güvenilebilir bir veriye ulaşmak güçtür.

Tablo 4: Afganistan Ekonomisine Dair Temel Göstergeler (2012-2016)

Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016
Gayrı safi yurtiçi hasılat (milyar \$)	20,3	20,2	20,4	19,7	18,9
Kişi başına düşen gayrı safi milli gelir (\$)	681,8	660,0	651,0	615,0	565,0
Gayrı safi yurtiçi büyümesi (% , sabit fiyatla)	14,0	3,9	1,3	0,8	2,0
Tarım sektörü	...	0,1	0,1	5,0	2,0
Sanayi sektörü	...	3,1	2,4	4,1	3,1
Hizmetler sektörü	...	5,1	2,2	1,6	1,4
Gayrı safi yurtiçi yatırım (GSYİH, %)	25,3	23,1	17,6	18,6	18,7
Gayrı safi yurtiçi geliri kaydetme (GSYİH, %)	30,7	31,6	23,4	21,5	25,8
Tüketici fiyat endeksi (yıllık % değişim)	6,4	7,4	4,7	1,5	4,4
Likidite (M2) (yıllık % oranındaki değişim, dönem sonu)	8,7	9,9	8,6	3,2	9,6
Mal ticareti dengesi (GSYİH %'si)	...	...	28,8	32,8	29,3
Cari hesap dengesi (resmi transfer dâhil, GSYİH)	5,3	8,5	5,8	2,9	7,1
Yabancı krediler (HSYİH %'si)	6,5	7,0	6,5	7,0	6,5

Kaynak: Azizi,2019

Afganistan’da işsizlik oranı diğer ülkelere nazaran çok yüksektir. Ülkede 30 yıldan fazla sürmekte olan işgal ve iç savaş, sanayi sektörünün olmaması, siyasi istikrarsızlığın devam etmesi, devletin istihdam kapasitesinin yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Resmi olmayan ve gerçeği gizlenen verilere göre; 2018 yılında %8,9 oranında işsizlik görülmüştür. Bu rakam 2020 yılında %10 olarak tahmin edilmektedir (Azizi, 2019: 31).

Tablo 5: Afganistan’ın İşsizlik Oranı (2008-2018)

Yıllar	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
İşsizlik Oranı (%)	8,9	6,7	8,2	7,9	8,5	8,7	8,9	8,8	8,8	8,1	10,0

Kaynak: Azizi, 2019: 31

İşgücünün %78,6’sı tarım sektörü ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Tarım ürünleri başlıca buğday, arpa, pirinç, ipek, haşhaş, kuruyemiş çeşitleri ve meyve-sebzeden ibarettir.

Afganistan’ın GSYİH’sı büyük ölçüde tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinden ibaret olup; WB’nin gelişmişlik raporuna göre Afganistan 200 ülke arasında 20,5 milyar dolara sahip olarak 105. ülke konumunda yerini alarak dünyanın en az gelişmiş ülkeleri arasında 49. sırada bulunmaktadır (Azizi, 2019: 23).

Afganistan ekonomisi, toprakların sadece %15’i ekilebilir olmasına rağmen, çoğunluk olarak tarım ve hayvancılığa (koyun ve keçi yetiştirmeye) bağlıdır. SSCB’ye karşı sürdürülen savaş ve bunu takip eden iç savaş Pakistan, İran ve Türkiye’ye mülteci akımına yol açmıştır. Bu durum tarımsal üretimi de olumsuz şekilde etkilemiştir. Mevcut koşullarda Afganistan’ın gıda üretimini, nüfusunu beslemek için gereken oranın yaklaşık %15 altındadır. 15 milyon çalışabilir genç nüfusa sahiptir. İşgücünün sektöre göre dağılımında tarım %80, endüstri %10, hizmetler sektörü ise %10’luk bir paya sahiptir. Endüstriyel üretim, küçük çapta tekstil, sabun, mobilya, ayakkabı, gübre, çimento, el yapımı halılar, doğal gaz, yağ, kömür ve bakır işletmelerine dayanmaktadır (Obayd, 2017: 133).

1.1.8. 11 Eylül Öncesi Afganistan’ın Ekonomik Durumu

İngiltere’den 19 Ağustos 1919’da bağımsızlığını ilan eden Afganistan, hızlı bir ekonomik kalkınma arayışına girmiştir. Kral Amanullah Han’ın, İstiklal zaferinden hemen

sonra ilk icraatı olarak milli gelirin toplanması olmuştur. Dağılmış olan ekonomik gelirlerin tek bir çatı altında toplanmasını ve tüm devlet gelirlerini merkezileştirilmesi çabası içine girmiştir. Bu dönemde yapılan yenilikler, başta katı kontrollü ekonomik modernizasyonlar, girişimler, sanayileşme, eğitim ve diğer toplumsal kalkınma çabalarının yaygınlaştırılması şeklinde olup, 1950'lerin ortasına kadar sürdürülmüştür (Bijen, 2019).

Afganistan ekonomisi 1950'li yıllarda soğuk savaş döneminde çok ciddi bir ekonomik buhranla karşı karşıya kalmıştır. Ancak 1973'te kansız bir darbe ile Muhammed Zahir ŞAH'ın 40 yıllık yönetimine son verilerek, Muhammed Davud HAN iktidarı ele geçirmiştir. Bu dönemde Davut HAN, ekonomide yeni reformlar yaparak ülke ekonomisinin hızlı gelişmesi için çaba sarf etmiştir. Bununla beraber bir takım ekonomik düzenlemelerin yapılması, içtimai refahı sağlayan yeniliklerin yaygınlaştırıldığı ve eğitim kalitesinin artırılmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Burada Davut HAN'ın isteği üzere ABD ve SSCB'den talep ettiği ekonomik ve askeri yardımların payı büyüktür (Ahmadi, 2018: 32).

Davut HAN 1977'de döviz kuruna müdahale etmiştir. Çünkü paranın aşırı değerlenmesi ekonomiyi olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple devlet ihracat ve ithalatı kontrol altına almıştır. 1978'de ülkenin vergi gelirleri GSMH'nin yaklaşık %7'sini, ihracat ise GSMH'nin %15'ini teşkil etmekteydi. Bu vaziyet ise ülke ekonomisinin iyiye gittiğine ve mütevazı bir seyir içinde olduğuna delalet etmektedir. Vergi gelirin ve ihracatın düşüklüğünün sebebi, Afganistan nüfusunun yaklaşık %80'inin kırsal kesimde tarım ve hayvancılıkla uğraşmasından kaynaklıdır (Ahmadi, 2018: 32-33).

Davut HAN döneminde aşağı yukarı tüm ülke genelinde istikrar sağlanarak ekonomik durumun daha iyi olmasına yönelik adımlar atılmıştır. Tüm devlet gelirleri devletleştirme adı altında toplanmıştır. Fakat bu vaziyetten SSCB'nin desteği altında olan Afganistan Demokrat Partisi (ADP) rahatsızlanarak gerçekleştirdiği kanlı bir darbe ile Davut HAN ve 18 kişiden oluşan ailesini Cumhurbaşkanlığı köşkünde öldürerek hükümete son verilmiştir. Ülkenin siyasi ve ekonomik olarak parçalanmasının yolunu açmıştır. Bu eylemin ardından dış yardımlar azalarak, yavaş yavaş istikrarsızlık boy göstermeye başlamış ve ülke tam olarak SSCB'nin himayesi ve bağımlılığı altına girmiştir (Janbaz, 2010: 3). 1980 yılında kuraklık sebebiyle tarımsal verimliliğin düştüğü bir dönem olmuştur. Dolayısıyla gıda ürünlerinin yetersizliği, emtia fiyatlarının yükselişine ve karaborsaya neden olmuştur.

SSCB'nin Afganistan'ı terk etmesinden sonra, mücahit gruplar kısa süreliğine iktidarı ele geçirmişlerdir. Fakat bu gruplar kendi aralarında bir uzlaşıya varamamış ve tüm Afgan

halkını temsil eden bir hükümet kuramamıştır. Bu fırsatı kollayarak 1994 yılında Taliban örgütü Afganistan'ın hâkimiyetini ele almıştır. Bu süreçte binlerce insan öldürülmüş ve binlerce kişi Taliban zulmünden kaçarak ülkeyi terk etmek mecburiyetinde kalmış, yollar tahrip edilmiş, bankalar yağmalanmış, devlet kurumları mevzi veya karargâh olarak kullanılmıştır. Taliban, hâkimiyeti altında olan bölgelerde uyuşturucu üretimine izin verilerek finansal kaynak sağlama yoluna gitmiştir. Bu dönemde ekonomik sistemden söz etmek çok mümkün değildir. Çünkü iç savaştan dolayı her şey yerle yeksan olmuştur (Kiren, 2012: 81).

11 Eylül Sonrası Afganistan'ın Ekonomik Durumu

11 Eylül 2001'de ABD'nin en mühim noktalarından sayılan Dünya Ticaret Merkezi'ne ikiz kulelerine, daha sonra ABD Savunma Bakanlığı Pentagon ve en son Pensilvanya'nın Pittsburg şehrine yapılan terörist saldırılar, başta ABD'yi ve tüm uluslararası toplumu çok derinden etkilemiştir. Bu eylemleri gerçekleştirenlerin on beşi Suudi Arabistan, ikisi Birleşik Arap Emirlikleri, biri Lübnan ve bir diğeri ise Mısır uyruklu olmak üzere toplam 19 kişidir. Saldırı sonrasında, ABD'de on binlerce can kaybı ve mal kaybı meydana gelmiştir. Ortaya çıkan kayıpların, günümüz dünya koşullarında, orta ölçekli bir devletin, ABD'ye yönelik düzenli askeri birliklerinin vuku bulacağı bir silahlı saldırının boyutlarını aştığını söylemek mümkündür. Ülke genelinde çok ciddi panik ve korku yaşandıktan sonra, geniş güvenlik önlemler alınmış, havalimanları, resmi binalar dâhil tüm binalar boşaltılmış ve uçak seferleri iptal edilmiştir. ABD Başkanı Bush, olağanüstü hal ilan ederek, yedek askeri birlikleri vazifeye çağırıştır (Obayd, 2017: 29).

11 Eylül saldırısının herhangi bir örgüt tarafından sorumluluğu resmen üstlenilmemiş olmakla beraber, 20 Ekim 2001'de ABD Başkanı Bush'un konuşmasında, Amerikan vatandaşlarına yönelik daha önce Tanzanya, Kenya ve Yemen'de gerçekleştiren saldırılardan mesul tutulan El Kaide örgütünün, son saldırıların da faili olduğuna dair yeterli delilin olduğu iddia edilmiştir. Bu iddiayı İngiliz hükümeti de destekleyerek, bu saldırıların El Kaide tarafından gerçekleştirildiğine dair yeterli delil ve kanıtların olduğunu dünya kamuoyuna açıklamıştır. Fakat tüm bunlara rağmen, Usame Bin Ladin, yaptığı açıklamalarında, saldırılarla ilgili herhangi bir bağı olmadığını dile getirerek, sorumluluk üstlenmekten kaçınmıştır (Misan, 2005: 108). Yine de ABD, Usame Bin Ladin'in bu saldırıların faili olduğuna dair birçok delil ve kanıtın bulunduğunu iddia ederek, Taliban yönetiminden, El Kaide örgütünün lider kadrosu dâhil, Afganistan topraklarında bulunup saklanan tüm terörist

grupların, ABD'ye teslim edilmesini, Afganistan'daki terör örgütlerine ait olan tüm kampların kapatılmasını, ABD vatandaşları ile yabancıların korunmasını istemiştir. Söz konusu taleplerin yerine getirilmemesi durumunda, Taliban yönetiminin de, Ladin ile işbirliği içinde olduğuna dair aynı muameleye tabi tutulacağını açıklamıştır. Buna karşı Taliban yönetimi ise, hemen saldırıları kınayarak, Ladin'in söz konusu saldırıları gerçekleştirdiğine dair yeterli delilin olmadığını ve bu eylemleri yapabilme potansiyelinin olmadığını savunmuştur (Obayd, 2017: 30-31).

ABD 7 Ekim 2001'de Usame Bin Ladin'i tutuklamak, El Kaide ve Taliban terör örgütünü tasfiye edip; demokrasi, insan hakları, kalkınma, barış ve huzuru yeniden tesis etmek söylemiyle askeri bir operasyonla Afganistan'ı işgal etmiştir (Önal, 2010: 45).

Taliban, iç savaşın devam ettiği bir dönemde, Pakistan medreselerinde dini eğitim gören aşırı İslamcı, çoğu Peştun ırkından olan bir grup olarak ortaya çıkmıştır. İlk olarak 29 Ekim 1994 yılında Kandahar'ı daha sonra 1996'da başkent Kabili ele geçirmiştir. Taliban, geleneksel İslami prensipleri, içtimai yapı ve mevcut devlet düzenini kabul etmeyen, İslamiyet'in ve şeriatın aşırı bir yorumunu temsil etmektedir. Taliban örgütü, Molla Muhammed Ömer önderliğinde, 10 kişiden müteşekkil olan Yüksek İslam Şurası tarafından yönetilmektedir. Taliban rejimini resmi olarak tanıyan ülkeler Suudi Arabistan, Pakistan ve Birleşik Arap Emirlikleri olmuştur. Taliban döneminde kız okulları kapatılmış, kadınların evden çıkmasına kısıtlama getirilmiş, müzik ve televizyon yasaklanmış, bankalar ve devlet kurumları tarumar edilmiştir. Usame Bin Ladin gibi teröre bulaşmış bir Suudi milyoneri ile işbirliği içinde olması eroin üretimi ve ticaretine girmesi tüm dünyada huzursuzluk yaratmıştır. Nihayet 11 Eylül eyleminde Bin Ladin ile beraber isimlerinin anılması ise Afganistan ve Afgan halkını büyük bir çıkmazın içine sürüklemiştir (Obayd, 2017: 31).

11 Eylül 2001 eyleminden hemen sonra, NATO'ya üye olan ülkeler, NATO Antlaşmasının 5. maddesini temel alarak, Taliban ve diğer terör gruplarının faaliyetlerine son verilmesi için 7 Ekim 2001'de oy birliğiyle karar almıştır. Afganistan'a yapılan müdahale 2 ay devam etmiş ve 7 Aralık'ta ABD ve NATO müttefikleri lehine sonuçlanmıştır. Müdahaleden sonra, Afganistan'ın geleceği hakkında, ülkeyi kimin yöneteceği, bu yönetimde kimlerin olacağı, kimlerin karar verebileceği mevzuatlarının yanı sıra, kurulacak yeni yönetimin temelini atmak ve yönetim yapısını oluşturmak gayesiyle, bütün etnik grupların katılımıyla, yeri ilk önce Ankara olarak belirlenmiş, fakat daha sonra Almanya'nın Bonn kentinde 5 Aralık 2001 tarihinde imzalanmıştır. (Bonn Anlaşması) genel manada, karanlık

dönem olarak nitelendiren Afganistan iç savaşı, yaklaşık 30-35 sene devam etmiş ve halen de devam etmektedir. Bu savaşlar neticesinde devletin tüm kaynakları hemen hemen yok olmuş ya da yöneticiler tarafından hoyratça yağmalanmıştır (Obayd, 2017: 42).

Bonn konferansı 27 Kasım - 5 Aralık 2001 tarihleri arasında yapılmıştır. Bu konferansa Türkiye dâhil olmak üzere 19 gözlemci ülke katılmıştır. Bu hususta Bonn konferansının amaçları aşağıda sıralanmıştır (Obayd, 2017: 44).

- ❖ Afganistan'daki iç savaşa son verip, milli uzlaşmayı, barış ve istikrarı kalıcı bir şekilde sağlamak.
- ❖ Afganistan'ın bağımsızlığını, hâkimiyetini ve toprak bütünlüğünü güçlendirmek.
- ❖ Afgan halkının kendi istek ve iradesiyle İslam ilkelerine uygun bir şekilde haklarını tanımlamak.
- ❖ Hükümetin teşkilinde bütün siyasi partilerin ve çeşitli etnik grupların yer alması.
- ❖ Sosyal adaletin tesis edilmesi.
- ❖ İnsan haklarına saygı duyulması.
- ❖ Yıkılan tüm devlet kurumlarının yeniden yapılması, söz konusu Bonn konferansının amaçlarındanıdır.

Bonn anlaşmasında alınan kararlar şunlardır.

- ❖ Hamid KARZAI başkanlığı altında merkezi geçici bir hükümetin kurulması.
- ❖ Bu süreçte Afganistan anayasasının hazırlanması.
- ❖ İç savaşa neden olan çeşitli silahlı grupların silahlarını bırakıp merkezi hükümeti kabullenmesi.
- ❖ Demokrasi, insan hakları, kadın hakları ve ifade özgürlüğüne riayet edilmesi.
- ❖ ABD ve NATO güçlerinin Afganistan'a girmesi.
- ❖ Hazırlanmakta olan yeni anayasa da büyük ulusal meclisin kurulması¹.

Bonn konferansında alınan ekonomik kararlar

- ❖ Afganistan ekonomisi için piyasa ekonomisinin benimsenmesi.
- ❖ NATO'ya üye ülkelerin Afganistan'ın kalkınması ve devlet inşası için tam 97 milyar dolar destek sözü verilmesi.

¹ Büyük ulusal meclisin adı Afganistan'da Loya Jirga'dır. Aşiretlerin temsilcilerinden oluşan yüzlerce yıllık geçmişe sahip olan bu meclis, tüm etnik gruplara katılım ve söz hakkı tanıyan ve genelde çok mühim durumlarda yapılan bir meclistir.

- ❖ NATO tarafından Afganistan'ın ihtiyaç duyduğu zamana kadar o topraklarda bulunma sözü verilmesi.
- ❖ Devlet kurumlarının teçhizatı ve yeniden yapılanması.

Afganistan yer altı rezervlerine ve elverişli bir tarımsal iklime sahip olmasına rağmen, ülke nüfusunun yarısından fazlası halen yoksulluk sınırının altındadır. Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütüne (OECD) göre, Afganistan 1970'lerden bu yana dış yardım almaktadır. Fakat bu yardımlar 2001'den sonra artmıştır. Uluslararası konferanslarda Taliban hükümetinin devrilmesinden sonra artan dış yardımların Afgan ekonomisi için payı büyüktür. Bonn'daki uluslararası Afgan konferansı, çok zor bir dönemde gerçekleştirilen Afgan ekonomik krizini çözmek için ilk çaba ve toplantıdır.

Bonn konferansının ardından, Afganistan'a yardım yapacak olan ülkeler arasında ilk uluslararası yardım ve bağış konferansı Ocak 2002'de Tokyoda, Japonya ve BM'nin ev sahipliğinde düzenlenmiştir. Afganistan'ın güvenliğini sağlamak ve yeniden inşası için başta ABD olmak üzere birçok yardım kuruluşları ve 50'den fazla ülke temsilcileri tarafından 4,5 milyar dolarlık bir bağış ve yardım sözü verilmiştir. Yine benzer şekilde 2004 yılında Berlin uluslararası konferansında Afgan hükümeti tarafından Afganistan'ın kalkınması ve gelişmesi için planlı ve kapsayıcı şekilde bir yardım paketi istenmiştir. Neticede bu toplantıdan da birçok ülkenin temsilcileri ve yardım kuruluşları tarafından aşamalı ve planlı bir şekilde üç yıl içinde 8 milyar dolarlık yardım taahhüdünde bulunulmuştur (Sofizada, 2018).

Daha sonra 2006 yılında Afganistan'ın kalkınması ve altyapısının sağlamlaştırılması için Londra uluslararası konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta Afgan hükümeti tarafından geçici bir ulusal kalkınma stratejisi sunulmuştur. Bu konferans iki gün devam etmiş ve alınan kararlar neticesinde Afganistan'ın kalkınma stratejisi, altyapısının geliştirilmesi ve ülkenin inşası için 10 milyar dolardan fazla yardım edileceği sözü verilmiştir. Konferansta ayrıca Afganistan yönetim faaliyeti, güvenlik, insan hakları ve beş yıllık ekonomik kalkınmayı ortaya koyan ve Afganistan hükümetinin şeffaf, hesap verebilir bir yönetim oluşturmaya kararlı olduğuna dair, Afgan anlaşması adı altında bir antlaşma imzalanmıştır. Yine 2007'de Roma ve 2008 yılında Paris uluslararası konferansları düzenlenmiştir. Bu iki konferansta Afgan hükümeti, uluslararası camiaya Afganistan'ın yeniden inşa süreci için uzun süreliğine yardım çağırısında bulunmuştur. Bu inşa sürecinde Afgan hükümeti tarafından beş yıllık bir kalkınma projesi kapsamında özellikle tarım ve enerji sektörlerinin gelişmesi için nakit olarak 50 milyar dolar yardım talep edilmiştir. Belçika'nın başkenti Brüksel'de Ekim

2016'da düzenlenen Brüksel Konferansı'nda uluslararası toplum Afganistan'a yaklaşık 15,2 milyar dolar taahhütte bulunmuştur. Bununla beraber bu konferansta yardım eden ülkeler yıllık olarak 3,5 milyar dolar yardım edeceklerine dair söz vermişlerdir. Ayrıca Afganistan devleti de taahhüt ederek 2020 yılına kadar halkın refah düzeyini iyileştirme, ülkenin kendi kendine yeterliliğe kavuşturulması, iyi yönetişimin güçlendirilmesi ve başta gençler olmak üzere istihdam yaratabilecek dinamik ve kapsayıcı iş imkânları oluşturulması için gerekli reformlar yapma sözü vermiştir (Sofizada, 2018).

Son on yılda ABD hükümeti Afganistan'a yaklaşık 89 milyar dolar yardım sağlamıştır. Ayrıca ABD'nin Afganistan'a diğer tüm ülkelerden daha fazla yardım ettiği bilinmektedir. Bu arada Afganistan'daki ABD birliklerinin çekilmesi ya da azalması durumunda ABD'nin yardımı da azalmaktadır.

Afganistan 'ın Yeniden Yapılanması için Özel Denetçi Kurumu (SIGAR)'in açıklamalarına göre, ABD'nin Afganistan'a yönelik kalkınma yardımları 2011 yılında 2,4 milyar dolardı. Ama bu rakam 2019 yılında 114 milyon dolara düşmektedir. Bu yardımların önümüzdeki yıllarda daha da azalacağı öngörülmektedir. Dünya Bankası'nın verilerine göre, 2018 yılında Afganistan'ın normal ve kalkınma harcamaları 127,5 milyar AFG (1,7 milyar dolara) ulaşmıştır. Hâlbuki 2018 yılı ülkenin yurtiçi geliri 189,8 milyar AFG (2,6 milyar dolara) ulaşırken, Afganistan'ın savunma ve güvenlik harcamaları yaklaşık 131,6 milyar AFG (1,8 milyar dolara) tekabül etmektedir. OXFAM'a göre, Afganistan bütçesinin yalnızca %33'ü yurtiçi gelirlerinden ve %66'sı ise uluslararası yardımlardan sağlanmaktadır. Yani Afganistan ekonomisi dış yardımlara bağlı bir ekonomidir. ABD, WB, ADB, Birleşik Arap Emirlikleri, Avustralya ve Danimarka olmak üzere en büyük ekonomik desteği sağlayan ve yardım eden ülkeler arasında yer almaktadır (Sofizada, 2018).

Ancak bu yardımların olmadığı ve kesildiği zaman devlet ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı nasıl sağlayabilir? Sorusu aklımıza gelmektedir. Bu soruyu yanıtlamak için ülkenin son ekonomik durumu ve faaliyetlerine bakılması gerekmektedir. Siyasi istikrarsızlık, devam eden iç savaş, yolsuzluk, suç oranlarının yüksek olması ve işsizliğin artması gibi faktörler Afganistan'ın ekonomik büyümesini yavaşlatmaktadır. Dünya Bankası raporuna göre, Afganistan'ın 2018 ekonomik büyüme oranı %1 civarında tahmin edilmiştir. Hâlbuki bu rakam 2017 yılında %2,7 civarındadır. Dünya Bankası, Afganistan ekonomisinin 2020'ye kadar %2,4 ve 2021'e kadar %3,5 büyüyeceğini tahmin etmektedir. Ancak Afgan hükümeti ve Taliban arasında devam etmekte olan barış görüşmeleri başarısızlığa uğrarsa ve güvenlik

sorunu giderilmezse, bu tür tahminler yanlış çıkabilir. Diğer taraftan ülkedeki siyasi çalkantı, Taliban ile sulh görüşmeleri ve cumhurbaşkanlığı seçim arbedeleri gibi faktörler, Afganistan'ın ekonomik büyümesini yavaşlatan ve sonuçta özel yatırımcıların güvenini ve ülkeye yatırım yapmalarını yavaşlatacak ana faktörler arasında yer almaktadır (Hashtisubh, 2018).

Afganistan'ın ekonomik açıdan büyümesinin önündeki başlıca engeller arasında vasıflı işgücü eksikliği, ekonomik ve tarımsal altyapı eksikliği, özel sektöre destek eksikliği, yolsuzluk, hükümetin dış yardımlara bağıllığı ve tanımlanmış ekonomi politikasının olmaması yer almaktadır. Taliban hükümetinin düşüşünden sonra ülke ekonomisinde neoliberal fikirlerin uygulanması çok etkili olmamış, elde edilen karın çoğu aşiret liderlerine ya da bölgede güçlü olan silahlı gruplara gitmiştir. Bu da sosyo-ekonomik eşitsizliğe neden olmaktadır (Sofizada, 2018). Burada hükümetin yapması gereken, piyasa ekonomisinin işleyişini ciddi şekilde gözden geçirmek, ülkedeki devlet kurumlarını, kamu ve özel eğitim kurumlarını, özel sektörü, tarım ve ticareti güçlendirmek için tedbirler almaktır.

1.1.10. 2002-2020 Dönemi Afganistan'a Yapılan Dış Yardımlar

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)'ne bağlı Kalkınma Yardım Komitesi (DAC) dış yardımı, bir ülkeden başka bir ülkeye, o ülkenin ekonomik kalkınma ve refah düzeyini artırma düşüncesiyle yapılan, hibe ve destek kredileri şeklindeki mal ya da para akışları, teknik yardım ve alıcı ülkelerin ekonomik kalkınma ve refah seviyesini yükseltecek kaynaklar olarak tanımlar. DCA ayrıca, herhangi bir kredinin yardım olarak sayılması için, içinde %25 veya daha fazla hibe unsuru barındırması gerektiğini belirtmiştir (Görgülü, 2016: 1293-1294).

Dış yardımların etkisi hakkında tartışmalar yıllardır devam etmektedir. Bazı araştırmacılar; dış yardımların, devlet bürokrasisinin arttığını, ekonomik istikrarsızlığa neden olduğunu, yoksul olan ülkelerde elit kesimlerin daha da servet kazandığını ya da sadece boşa harcadığını belirtmişlerdir. Diğer bazı araştırmacılar ise, dış yardımların bazı dönemlerde başarısız olsa da yoksulluğun azaltmasına yararlı olduğunu ve bazı ülkelerde büyümeyi desteklerken, diğer ülkelerde daha kötü ekonomik performansları önlediğini ileri sürmüşlerdir (Görgülü, 2016: 1293).

11 Eylül 2001 olayının hemen ardından, Afganistan'ın yeniden imar/inşası için ABD önderliğinde uluslararası camia tarafından bir yardım girişimi başlatılmış ve muhtelif

uluslararası konferanslar düzenlenmeye başlamıştır. Bu doğrultuda ilk konferans 20 Kasım 2001 yılında Washington’da yapılmıştır. Konferansta, Türkiye’nin yansıra, G-8 ülkeleri, Avustralya, Danimarka, İsveç, İsviçre, Çin, Güney Kore, Suudi Arabistan ve Katar ile UNDP, WB, ADB ve İslam Kalkınma Bankası (IDB) temsilcileri katılmışlardır. Bu konferansta ilk etabı 5 yıl olmak üzere 10 yıllık bir imar programı hazırlanmış ve öncelikli sahalar olarak, ekonomik kalkınma, tarım sektörü, mayın temizleme, içtimai gelişim, eğitim ve sağlık hizmetleri belirlenmiştir. Aynı şekilde Afganistan’ın inşa sürecine yönelik ikinci bir konferans 27-29 Kasım 2001 tarihleri arasında, WB, UNDP ve ADB tarafından İslamabad’da gerçekleştirilmiştir. Bu konferansa, Afgan hükümeti temsilcileri, IMF ile yardım edecek (donör) ülkelerin ve Afganistan’a komşu ülkelerin heyetleri ve BM uzman kuruluşları katılım sağlamıştır. Katılımcılar Afganistan’da mümkün olduğu kadarıyla tüm ülkeyi kapsayacak bir yönetimin olması, bu yönetime bir bütçe hazırlanması ve gelen yardımların planlı bir şekilde yönetilip harcanması, ülkenin doğru bir kurumsallaşmayla ilerlemesi konuları dile getirilmiştir. Ayrıca bu konferansta, Afganistan’ın imar sürecine yönelik yapılan yardımların toplanması için “trust fund” adı altında bir yardım fonu oluşturulması teklifinde bulunulmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Washington ve İslamabad konferansından sonra, 20-21 Aralık 2001 tarihleri arasında, Brüksel’de Afganistan’ın yeniden imarı için yönlendirme konferansı gerçekleştirilmiştir. Bu konferansta finans kaynakları için tek bir fon çıkarılması ve Afgan hükümeti tarafından az sayıda kişinin bu kurumla muhatap olması konusu benimsenmiştir. Konferansta “yönlendirme komitesine” bağlı bir uygulama ekibinin kurulması kararı alınmıştır. Bu uygulama ekibinde, UNDP, WB, ADB, İDB, donör ülkeler, hükümet dışı kuruluşlar (NGO), komşu ülkeler ve Türkiye yer almaktadır. Bu ekibin her üç ayda bir defa Kabil’de bir araya gelmesi öngörülmüştür. Faaliyet alanları ise, tarım, sağlık, eğitim, lojistik ve altyapı olarak belirlenmiştir. Brüksel’de, geçici Afgan hükümeti için 20 milyon dolarlık bir yardım fonu sağlanması karara bağlanmıştır. Türkiye bu fona 100 bin dolarlık bir destek sağlayacağını kabul etmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Afganistan’ın yeniden inşa sürecine ilişkin bir diğer konferans 21-22 Ocak 2001’de Tokyo’da düzenlenmiştir. Bu konferansta donör ülkeler, inşa sürecine yönelik 2002 yılı için 1,8 milyar dolar ve üç ila beş yıllık bir zaman dilimi içinde 4,5 milyar dolarlık yardım sözü vermişlerdir. Verilen taahhütlerin, UNDP, WB, ADB tarafından 15 Ocak 2002’de belirlenen ihtiyaç listesine (iki buçuk sene için 5 milyar, 10 sene için 14,6 milyar dolar) yakın olması sebebiyle, Tokyo Konferansı’nda az da olsa hedeflere yaklaştığını söylemek mümkündür. Konferansta Japonya 30 yıllık zaman içinde 500 milyon dolar, ABD 2002 mali yılı için 296

milyon dolar, AB 2002 mali yılı için 500 milyon dolar, Suudi Arabistan üç yıllık bir süre içinde 220 milyon dolar, İran beş yıllık bir süre içinde 560 milyon dolar, İsviçre iki yıllığına 18,1 milyon dolar ve Türkiye beş yıl içinde 500 milyon dolar yardımda bulunacaklarına dair taahhütte bulunmuşlardır. Tokyo konferansına 61 ülke, 21 uluslararası kurum ve kuruluş katılım sağlamıştır. Konferansın eş-başkanlığını, inşa çalışmalarına önderlik eden başta ABD olmak üzere Japonya, AB ve Suudi Arabistan üstlenmiştir. Son olarak Tokyo konferansında, Afgan heyeti tarafından öncelikli faaliyet alanları olarak; memur maaşlarının ödenmesi, eğitim, sağlık, yol-elektrik-iletişim altyapısı inşası, ekonomik kalkınma ve tarım sektörünü daha iyiye taşıma konuları belirtilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Afganistan’a 2002-2011 yılları arsında ABD, AB ve donör ülkeleri tarafından Afganistan’ın güvenliği ve yeni inşa süreci için çeşitli uluslararası konferanslarda toplam 90 milyar dolar yardım sözü verilmiştir. Bu yardımların 69 milyar doları resmi ve bağış şeklinde taahhüt edilmiş, 57 milyar doların ödenmesi gerçekleşmiştir. Afganistan Maliye Bakanlığının açıklamalarına göre; yapılan dış yardımların %51’i ülke güvenliği için, geri kalanı ise altyapı ve tarım sektörlerine harcanmıştır (Afghanpaper, 2011).

Tablo 6: Afganistan’a En Çok Bağış Yapan Ülkeler (2002- 2011)

Ülke	Taahhüt (milyar dolar)	Ödeme
ABD	44,356	38,118 milyar dolar
Japonya	3,152	3,152 milyar dolar
AB	2,883	2,294 milyar dolar
ADB	2,269	1,005 milyar dolar
İngiltere	2,222	2,222 milyar dolar
WB	2,137	1,700 milyar dolar
Almanya	2,130	762 milyon dolar
Hindistan	1,516	759 milyon dolar
Kanada	1,256	1,256 milyar dolar
Hollanda	1,015	1,015 milyar dolar

Kaynak: Afghanpaper, 2011

Tablo 7: Afganistan’a Yardım Taahhüdünde Bulunan, Ancak Herhangi Bir Ödeme Yapmayan Ülkeler (2002-2011)

Ülke	Taahhüt Miktarı (milyon dolar)
------	--------------------------------

Brezilya	3 milyon dolar
Hırvatistan	2 milyon dolar
Mısır	1 milyon dolar
Malta	1 milyon dolar
Umman	11 milyon dolar
Katar	30 milyon dolar
Slovakya	5 milyon dolar
Tayvan	33 milyon dolar
Vietnam	3,45 milyon dolar

Kaynak: Afghanpaper, 2011

Afganistan 60 yılı aşkın bir süredir uluslararası yardıma bağlı bir ülkedir. Bu yardımlar 2002 yılından sonra daha da artmış ve uluslararası toplumdan en çok yardım alan ülke konumuna gelinmiştir. Maliye Bakanlığının istatistiklerine göre, Afganistan'ın uluslararası yardıma mevcut bağlılığı, en yüksek uluslararası yardım seviyesi olan GSYİH'nin %71'ini oluşturmaktadır. Burada sorulması gereken esas soru şudur; Afganistan'a yapılan tüm dış yardımlar doğru ve yerinde harcanmakta mıdır? Ekonomi uzmanları Seyit Mesuud ve Feyzullah Jalal, uluslararası toplumun Afganistan'a yaptığı yardımların çoğunun boşa harcadığını ve bu yardımların Afganistan'ın kalkınması ve yeniden inşasında etkili olmadığını kanaatindedir. Bu yardımların etkili olmamasının nedenleri, devlet kurumlarında kapasite eksikliği, yolsuzluk, Afganistan hükümeti ile donör ülkeleri arasında projelerin uygulanmasında koordinasyon eksikliği olarak görülmektedir. Bazı ekonomi yorumcuları ile Ticaret ve Sanayi Odası yetkilileri, uluslararası toplumun Afganistan'a yapılan yardımlarının çoğunun altyapı, inşaat, yol ve topluma çok yararı olmayan projelerde harcadığına inanıyorlar. Yine uzmanlar Afganistan'a yapılan yardımların yaklaşık %80'ninin gündelik insan hayatına ve ekonomik gelişimine fazla bir etkisinin olmadığını ifade etmektedir. Yardımların çoğu yabancı şirketlerin aldıkları ihaleler yoluyla Afgan hükümetinden alınmakta, yalnızca %30 ve %50'lik bir kısmı Afganistan'ın yapılandırılması adı altında harcanmaktadır. Geri kalan paraların tahminen %50 ile %70 civarı yabancı yatırım şirketlerine gitmektedir (Afghanpaper, 2011).

Afganistan'ın kalkınmasını desteklemek üzere her dört senede bir defa düzenlenecek olan uluslararası konferansa yaklaşık 70'ten fazla ülke ve birçok uluslararası yardım kuruluşu katılım sağlamaktadır. Bu konferansların devamı niteliğinde 2016 yılında Afganistan'ın

kalkınması ve ekonomik açıdan ayakta durabilmesi için uluslararası Brüksel konferansı düzenlenmiştir. Bu konferansta 2016-2020 yılları arasında Afganistan'ın kalkınma süreci için dünür ülkeler tarafından yardım taahhüdü verilmiştir.

Son olarak Cenevre'de düzenlenen 2020 uluslararası Afganistan konferansında, donör ülkeler ve uluslararası yardım kuruluşları tarafından 2021-2024 yılları için Afganistan'a kalkınma desteği olarak 12 milyar dolar yardım sözü verilmiştir. Afgan hükümeti bu konferansta, demokrasinin yaygınlaştırılmasını, hukukun üstünlüğünü, insan hakları, kadın hakları, basın özgürlüğü, dini hakların güvence altına alınması ve özellikle yoksuzlukla mücadele gibi konularda işbirliği içinde olunması ve bu konularla ilgili bir takım ıslahat getirileceğine dair söz vermiştir. Ayrıca bu konferansta donör ülkelerin ve uluslararası yardım kuruluşlarının Afgan hükümeti ile Taliban örgütü arasında şiddetin azaltılması ve ateşkesin sağlanması şartı da söz konusu olmuştur (Kaya, 2021).

Afganistan ekonomisine uzun dönemlere kadar ekonomik katkı sağlayan ve Afgan halkı için umut ve ışık olabilecek enerji sahasında üç mühim bölgesel projenin 2015 yılında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta açılışı gerçekleşmiştir. Bunlar TAPI, TUTAP ve CASA 1000'dir. Türkmenistan, Afganistan, Pakistan, Hindistan ülkelerinin isimlerinin baş harflerinden oluşan doğalgaz boru hattına TAPI ismi verilmiştir. Dünyanın en büyük dördüncü doğalgaz rezervine sahip olan Türkmenistan, doğalgazını Afganistan üzerinden Güney Asya ülkelerine anlaşıma sağlayarak satmaya karar vermiştir. Aralık 2015 yılında, Türkmenistan, Afganistan, Pakistan ülkelerinin devlet başkanları ve Hindistan Dışişleri Bakanı ve üst düzey temsilcilerle beraber aralarında Türk işadamlarının da bulunduğu uluslararası iş dünyasından çok sayıda davetli katılarak açılış töreni yapılmıştır. TAPI projesinin toplam uzunluğu bin 735 km olup, boru hattının 200 km'lik kısmı Türkmenistan'dan, 735 km'si Afganistan üzerinden ve kalan 800 km'si ise Pakistan'dan geçerek Hindistan sınırındaki Fazlika bölgesine ulaşacaktır. Bu doğalgaz boru hattının hacminin yıllık 33 milyar metre küp iletim kapasitesinde olması planlanmaktadır. Bu projenin 2021 yılının sonlarında hizmete açılması beklenmektedir. Proje kapsamında yapılacak harcamanın 10 milyar doları bulacağı tahmin edilmektedir (Obayd, 2017: 94).

Afganistan güvenlik açısından yüksek risk taşıyan bir ülke olup her türlü terör saldırılar ve Taliban örgütünün bu gibi altyapı ve büyük projeleri hedef alacağına yönelik açıklamaları bulunmaktadır. Bu durum, işbirliği içinde olan ülkelere olumsuz şekilde etki edip kaygı ve endişe yaratmıştır. Fakat Afgan hükümeti her türlü olumsuz duruma karşı hazırlıklı

olduklarını ve TAPI boru hattının güvenliğini sağlayacağını belirtmiştir. Bu boru hattından Afganistan'a günlük olarak 14 milyon metre küp, Pakistan ve Hindistan'a ise her birine 40 milyon metre küp doğalgaz verileceği açıklanmıştır. TAPI projesi sayesinde, Orta Asya ülkelerinin ekonomisinin güçlendirilmesi, yeni işbirliği imkânlarının sağlanması ve özellikle projede yer alan bu dört ülkenin enerji ihtiyacının giderilmesi öngörülmektedir. TAPI açılış imza törenine katılan Birleşik Arap Emirliklerinin Dışişleri Bakanı dört ülkenin gelecekteki refah düzeyi için boru hattının esas rolüne vurgu yaparak "Afganistan'da siyasi istikrar oluşması için ekonomik istikrara ihtiyaç var. Oradaki insanlar, gelir, endüstri, işletme imkânlarına kavuşmak zorundadır. Boru hattı Afganistan'ın bu ihtiyaçlarını karşılayacaktır. Sonunda bu gaz hem Pakistan'a hem de Hindistan'a taşınmaktadır. Dört ülkenin bağlantısı, ayrıca tüm uluslararası teknik uzmanlık bilgi alışverişi ile buralara yeni yatırımlar yapılacağını göreceksiniz" şeklinde açıklama yapmıştır (Euronews, 2018). TAPI doğalgaz boru hattının iletim maliyetinin yıllık olarak yaklaşık 400 milyon dolarının doğrudan Afganistan hazinesine aktarılacağı belirtilmektedir. Ayrıca boru hattının Afganistan topraklarından geçmesinin ekonomik açıdan çok hayati ve mühim olduğu söylenmektedir. Bu büyük proje sayesinde 14 bin Afgan vatandaşına iş imkânı sağlanacağı ifade edilmektedir.

Afganistan elektrik ihtiyacını karşılamak üzere ikinci en mühim projeye imza atmıştır. Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Afganistan projesi (TUTAP) olarak isimlendirilmektedir. Afganistan ihtiyacı olan elektriği karşılamak için 500 kilovat elektriği bu üç ülkeden temin edecektir. 2018 yılında tamamlanması beklenen bu proje Afganistan hükümeti ve halkı arasında büyük tartışmalara ve kaosa neden olmuştur. Planlanan ilk güzergâh merkezi illerden (Bamyan ve Meydan Vardak) olarak belirlenmiş, daha sonra bu ihaleyi alan Alman şirketi ve Afgan Enerji kurumunun isteği üzere geçiş güzergâhı Salang olarak değiştirilmiştir. Afgan halkı burada devletin arka planda bir art niyeti olduğunu düşünmektedir. Fakat bu projenin tatbiki bir müddet duraklamadan sonra, devlet büyükleri ile Afgan Büyük Millet Meclisinin devreye girmesiyle kısmi bir çözüme kavuşmuştur. Şimdi başkent Kabil olmak üzere ülkenin büyük bir kısmı elektrik nimetinden faydalanmaktadır (Obayd, 2017: 97).

Afganistan'ın ekonomisine katkı sağlayan üçüncü mühim proje ise CASA 1000 projesidir. Bu proje ile Tacikistan ve Kırgızistan tarafından üretilen 1300 kilovatlık elektrik Afganistan üzerinden Pakistan'a geçmektedir. Bu miktar elektrikten 300 kilovat elektriği Afgan hükümeti kullanmaktadır. Bu projenin açılışı 6 Mayıs 2016 yılında Tacikistan, Kırgızistan, Pakistan ve Afganistan devlet başkanlarının katılımıyla Tacikistan'ın başkenti

Duşanbe’de yapılmıştır. Burada yetkililerin açıklamalarına göre bu projeden Afganistan yıllık olarak 450 milyar dolar kazanmaktadır (Obayd, 2017: 98).

1.1.11. Afganistan’da Barış Süreci ve Afgan Ekonomisinin Geleceği

Barış (sulh) kelimesi genel manada düşmanlığın olmaması anlamına gelmektedir. Başka bir ifade ile kötülükten, kavgalardan, savaşımlardan kurtuluş, uyum, birlik ve beraberlik, bütünlük, asayiş, sessizlik ve huzur içinde yaşamak olarak tanımlanabilir. Tüm bu haklardan mahrum kalan Afgan halkının kulaklarına son iki yıldır barış kelimesi daha aşına hale gelmeye başlamıştır. Savaşlardan zarar gören Afgan halkı barış pazarlığı sürecini korku ve umutla takip etmektedir. Bu toprakların kadın ve çocukları her fırsatta barıştan yana olup ülkeye kalıcı barışın gelmesini temenni etmektedir. Afgan hükümeti defalarca Taliban’a karşı anlaşma ve ateşkes yapma çağrısında bulunmuştur. Ancak gerçek şudur ki, 30-35 yıldır savaş halinde olan bir ülkede barış süreci zaman alıcı olabilmektedir. Ama son zamanlarda Taliban Örgütü ile Afgan hükümetinin görüşmelerinden olumlu neticeler ve kalıcı bir barış sağlanacağına dair umut ışığı doğmuştur (Obayd, 2020).

Afganistan’a barışın gelmesi, sorunların çözülmesi ve Afgan hükümeti ile Taliban’ın uzlaşmasını sağlamada en etkili rolü oynayan aktör ülkeler, başta Pakistan, ABD, Suudi Arabistan, İran, Türkiye, Hindistan ve Körfez İşbirliği içinde olan ülkelerdir. Herkesin bildiği üzere Taliban örgütü üzerinde en etkili aktör Pakistan hükümetidir. Bu nedenle de ABD hükümeti açıklamalarında Afganistan barış sürecini Pakistan’la beraber yürütmek istediklerini ifade etmiştir. İki yılı aşkın devam etmekte olan barış görüşmelerinin sekizincisi şu anda Katar’da devam etmektedir. Bir taraftan Afgan halkları arası barış görüşmeleri de sürdürülmektedir. Bundan önce de Moskova’da ve farklı yerlerde barış görüşmeleri yapılmıştır ancak bir süre sonra tikanıklığa uğramıştır. Şimdi ise tekrar görüşmelerin hız kazandığını söylemek mümkündür (Kaya, 2021).

Barış sürecinin başlangıcından bu yana, bu önemli sürecin çeşitli boyutları söylemlerde, konuşmalarda ve konferanslarda tartışılmaktadır. Ancak bu tartışmalarda kenara itilen en önemli konu barış sürecinin ekonomik boyutudur. Şimdiki duruma bakacak olursak, ne Afganistan hükümeti ne de ABD ve donör ülkelerin barış sonrası ekonomik yönetim için kısa ve uzun vadeli olmak üzere herhangi bir ekonomik planının olmadığını gösteriyor. Dünya Bankası, Afgan hükümetinin 2024 yılına kadar ekonomik durumunu iyileştirmek için yılda 7 milyar dolara ihtiyacı olduğunu duyurdu. ADB de barış anlaşmasının ardından Afganistan'a

yardım edeceğini bildirdi, ancak süreci iyi yönetmek için daha fazla kapasite ve mali kaynağa ihtiyaç duyulduğuna işaret etti. Afgan hükümeti şu anda yıllık 3 milyar dolarlık bir yardım almaktadır. Önümüzdeki yıllarda bu miktarın devam edip etmeyeceği belli değildir. Ekonomistler, Afganistan'ın Taliban savaşçılarını topluma ve ülke ekonomisine entegre etmek için arka arkaya beş yıl boyunca yılda en az 5 milyar dolara ihtiyacı olduğuna inanmaktadır. Şimdiye kadar hiçbir ülke barış anlaşmasından sonra yardıma devam edip etmeyeceği hakkında hiçbir şey söylememektedir. Fakat NATO Genel Sekreteri barıştan sonra Afgan güvenlik güçlerine eşlik edeceğini ve işbirliği içinde olacağını söylemektedir (Obayd, 2020).

Ekonomik kalkınma ve büyümenin ilk ön koşulu, yaşama, ekonomik ve hukuki güvencedir. Taliban'ın şiddeti arttırması, toplumun dokunulmazlığını aşındırması ve sermayenin ülkeden kaçmasına neden olmuştur. Sermaye kaçışı yoksulluğu ve işsizliği arttırmıştır. Ülke ekonomisi şu anda çöküşün eşiğindedir. Afganistan dış yardımlara bağlı bir ülkedir. Resmi olmayan istatistikler, gençler arasında işsizlik oranının neredeyse yüzde 50'ye ulaştığını ve yoksulluğun hala yaygın olduğunu göstermektedir. Ekonomi Bakanlığı 2020 yılında ülkedeki çok boyutlu yoksulluğun yüzde 50 olduğunu açıklamıştır. Afganistan Sağlık Bakanlığı'nın resmi istatistiklerine göre ülkede 3 milyondan fazla kişi bağımlı (mutat) bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, Afganistan nüfusunun yaklaşık %9'u uyuşturucu bağımlısıdır. Barış süreci başarısız olursa ve şiddet devam ederse ülke ekonomisinin çökmesine neden olacağı ve ülke ekonomisindeki çöküşün Afgan halkı ve yönetimi için tehlikeli sonuçları doğuracağı açıktır (Obayd, 2020).

Bu bölümde Afganistan'ın sosyo- ekonomik durumu, 11 Eylül vakası öncesi ve sonrasında vuku bulan gelişmelerin, bu kapsamda sosyolojik göstergeler ile ekonomik değişkenlerin gidişatı, daha sonra 2002-2020 yılları arasında ülkenin yeniden inşası için yapılan dış yardımlar ve barış sürecinden sonra Afganistan ekonomisinin geleceği hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Afganistan'ın genel yapısı, coğrafi konumu, etnik grupları, nüfus dağılımı, dini aidiyet, genç nüfusun çeşitli nedenlerden dolayı ülkeyi terk etme endişesi, sağlık sahasında yapılan yenilikler ve eksiklikler, eğitim ile ilgili önemli gelişmeler, halkın güvenliğini tehlikeye uğratan suç ve cinayet işlerinden bahsedilmiştir. Daha sonra Afganistan'ın alt yapısı için yeniden inşa süreci ile ilgili yapılan dış yardımlar, Afganistan'ın genel ekonomik durumu, yolsuzluk, rüşvet ve uyuşturucu trafiği ile ilgili mücadeleler, Afganistan'ı diğer dünya ülkelerine nazaran ekonomik açıdan yeri, 11 Eylül olayı öncesi ve sonrasında

gerçekleşen gelişmeler, bu doğrultuda yapılan konferanslar ve son olarak barış sürecinde Afgan ekonomisinin geleceği hakkındaki konular anlatılmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA GELENEKSEL VE İSLAMİ BANKACILIK SİSTEMİNİN GELİŞİMİ

Bu bölümde geleneksel bankacılığın ortaya çıkışı, tarihi gelişimi ve geçirdiği aşamalara değinilerek günümüzdeki durumundan ve Afganistan ekonomisini olumsuz etkileyen *New Kabul Bank* krizinden bahsedilmektedir. Daha sonra Afganistan'da İslami finansın gelişimi, tarihi süreci, işlevsel yapısı, temel özellikleri ve yasaklar (faiz, garar, kumar, israf, yasak olan malın üretimi ve satımı), İslami finansın yöntemleri (murabaha, mudaraba, muşaraka, icare, selem, istisna, tasarruf, karz-ı hasen, sukuk ve tekafül) ve son olarak İslami finansın sermaye yapısı (öz sermaye, yabancı sermaye, cari hesap, yatırım hesabı ve tasarruf) konularından bahsedilmektedir.

2.1. Afganistan'da Geleneksel Bankacılığın Ortaya Çıkışı

Bankalar, mevduat kabul eden, kaynak biriktiren, biriktirilen bu kaynakları fon ihtiyacı olan gerçek ve tüzel kişilere, devlete kısa ve uzun müddetli kredi olmak üzere aktaran bir finansal kurum olarak tanımlanabilir. Bankacılık faaliyetinin ortaya çıkışı, ekonomilerde para olarak adlandırılan mübadele aracının henüz kullanılmaya başlandığı ilk çağlara kadar uzanmaktadır. O dönemlerde insanlar mallarını her türlü tehlikeye karşı korumak için tapınaklara ve din adamlarına emanet olarak teslim etmekte, din adamları da kendilerine emanet edilen bu varlıkları atıl tutmayıp başkalarına veresiye olarak vermekteydi. Bu sebeple tarihteki ilk bankaların tapınaklar, ilk bankacılık faaliyetini yürütenlerin ise din adamları olduğunu ifade etmek mümkündür. Bankacılığın tarihsel gelişimi M.Ö. 3500 yılına kadar dayanmaktadır. Daha önce Sümer, Babil ve Antik Yunan medeniyetlerinde bankacılığa benzeyen işletmelerin olduğu söylenmektedir. Paranın icat edilmesine, denizciliğin başlamasına, ticaretin gelişmesine paralel olarak bankacılık da ilerleme kaydetmiştir. 1900'lü yılların başında ise modern bankacılık uygulanmaya başlamıştır (Yetiz, 2016: 107-108).

Afganistan'da geleneksel bankacılığın tarihi geçmişi diğer ülkelere nazaran çok eskiye dayanmamaktadır. Afganistan'da 1933 yılına kadar hiçbir bankacılık sistemi bulunmamaktaydı. Bütün alışveriş ve döviz işlemleri yabancı tüccarlar ve sarraflar tarafından yapılmaktaydı. Özellikle Hintli tüccarlar büyük şehirlerde (Kabil, Kandahar ve Herat) piyasaya hâkimlerdi. 1932 yılında ülkenin başına geçen Nadir HAN, ülkedeki bu mali kriz durumu nedeniyle ve yabancı ellerin piyasaya müdahalelerinin önüne geçmek için çeşitli

alternatifler düşünmüş ve ekonomiden anlayan uzman kişileri bulmaya çalışmıştır. Bu arayışın sonucunda kendisinin de tanıdığı ve bilgi birikimine büyük önem verdiği Afgan asıllı, Almanya’da ticaret işleriyle uğraşan iş adamı Abdulmajid Han ZABULİ²’yi Afganistan’a davet ederek Afgan ekonomisinin başına geçmesini istemiş, o da kabul etmiştir. Abdulmajid Han ZABULİ kendi tecrübe ve bilgilerinden hareketle ve dünyadaki ekonomik gelişmeleri göz önünde bulundurarak 1932 yılında Afganistan merkez bankasını (Bank Milli Afghan)³ kurmuştur. Böylece Afgan ekonomisine büyük katkılar sağlamış ve geleneksel bankacılık sisteminin kurulmasında ilk adım bu dönemde atılmıştır (Fayyaz, 2019: 8).

Bilindiği üzere Afganistan’da 1933 yılından önce herhangi bir bankacılık faaliyetini yürüten kurum ve kuruluş yoktur. Para ve döviz işlemleri yabancı tüccar ve sarraflar tarafından yürütülmüştür. Dolayısıyla ülkede geleneksel bankacılık sisteminin kurulmasındaki etkenler maddeler halinde şu şekilde sıralanabilir (Fayyaz, 2019: 9).

- a. Ülkenin ekonomik kriz içinde olması,
- b. Ülkede dünyadaki ekonomik gelişmeleri yakından takip edecek bir yapının bulunmaması,
- c. Yerli ve milli iş adamlarının sermayelerini değerlendirebileceği finansal bir yapının olmaması,
- d. Ülkede ticaret sektörünün yabancı iş adamlarının elinde olması,
- e. Ülkenin döviz ve altın piyasası yabancı yatırımcıların elinde olması,
- f. Ülkenin Fon kaynağının yetersiz olması,
- g. İthalata bağımlı olunması,

Afganistan’da 1933 yılında geleneksel bankacılık sektörü oluşuktan sonra, bir takım devlet ve özel olmak üzere bankalar kurulmuştur. Bu bankaların bir kısmının faaliyeti 2003 yılına kadar devam etmiştir. 2003 yılında Afganistan Merkez Bankası (DAB) tarafından bir takım düzenlemeler ve yeni kanunlar geliştirilmiştir. 2003 yılından önce faaliyet gösteren bankalar düzenlenen yeni kanun ve şartnamelere göre faaliyetlerini sürdürmüş, bir kısmının da bu şartları sağlayamaması nedeniyle faaliyetlerine son verilmiştir (Arif, 2014, S.44). Bu konunun daha iyi anlaşılması ve açıklığa kavuşması için 1933-2003 yılları arasında

² Abdulmajid Han ZABULİ 1896 yılında Afganistan’ın Herat vilayetinde dünyaya gelmiş. İlkokul ve ortaokulu Heratta tamamlayan ZABULİ, 1913 yılında ailesi ile birlikte Özbekistan’a gitmiştir. Özbekistan’ın Taşkent şehrinde liseyi tamamlar. Yıllarca Heratta gümrük memuru olarak çalışır. 1920 yılında Moskova’ya Afganistan’ın büyükelçisi olarak atanır. 1930 yılında Almanya’ya gidip ticaret işleriyle uğraşmaya başlar.

³ Afganistan merkez bankası ilk defa (Bank Milli Afghan) ismiyle kurulmuş ve ilk defa kâğıt para basmıştır. Bundan önce para birimi olarak Dinar ve Dirhem’in yanı sıra Hindistan Rupisi ve İngiliz Poundu kullanılmaktaydı.

faaliyetlerini ve tarihi gelişim sürecini sürdürmüş olan geleneksel bankacılığa kısaca değinilecektir.

2.1.1. Geleneksel Bankacılığın 1933-2003 Yılları Arasındaki Gelişim Süreci

1932 yılından önce geleneksel bankacılık sisteminin olmaması ya da gelişmemesinin yegâne sebebinin dini inançlar olduğu düşünülmektedir. Çünkü Afgan halkının %99'u Müslüman ve inançlı bir toplum olması hasebiyle, geleneksel bankacılığın temelinde ribâ (faiz) yattığı düşüncesiyle benimsenmemiş olabilir. Çünkü İslam'da faiz kesin ve net bir şekilde yasaklanmıştır. Bundan dolayı faiz yoluyla kazanç elde etmek çok kötü ve çirkin bir kazanç olarak algılanmaktadır. Fakat 1932 yılında Abdulmajid Han ZABULİ bankacılık alanında çok önemli bir diğer girişimde bulunarak Hâşim'i Anonim Şirketini kurmuştur. Daha sonra Milli Anonim Şirketi olarak ismini değiştirmiştir. Bu şirket kurulmasını takip eden kısa bir süre içinde ülkenin kalkınması yönünde olumlu faaliyetler gerçekleştirerek toplum içinde güvenilir bir kurum haline gelmiş ve halkın bankacılığa olan güvenini arttırmıştır (Fayyaz, 2019: 9-10).

Bu şirketin finansörlük faaliyeti sayesinde fazla birikimi olan tasarruf sahiplerinin tasarruflarını toplayıp ihtiyacı olan müteşebbis ve kurumlara kredi olarak dağıtmayı başarmıştır. Şirketin bu konuda büyük başarılar elde etmesi ve topluma hizmeti bakımından, dönemin hükümeti 19.09.1932 yılında bankalar kurulu kararıyla şirketin bankaya dönüştürülmesi kararını almışlardır. Şirket 20.04.1933 yılında Afganistan Merkez Bankası (Bank Milli Afghan)⁴ adıyla resmen kurulmuş ve geleneksel bankacılık faaliyetine başlamıştır. Afganistan Merkez Bankası (BMA), para ve döviz işlemlerinin yanı sıra ülkede başta ticaret ve tarım olmak üzere önemli hizmetler ve başarılarla imza atmıştır. (Arif, 2014: 49).

Dönemin devlet başkanı Nadir HAN, ülkenin ekonomik sıkıntılardan çıkabilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanması amacı için tek çare olarak bankacılık faaliyetlerinin çoğaltmasını istemiştir. Bu yüzden Abdulmajid Han ZABULİ'ye Afganistan Merkez Bankasının çatısı altında daha çok banka kurulmasını emretmiştir. İlk başta 1933 yılında 7 milyon AFG sermaye ile Afganistan Merkez Bankası bankacılık faaliyetine başlamıştır (Fayyaz, 2019: 10). Daha sonra iki Ticaret Bankası ve dört Yatırım Bankası kurulmuştur. İlerleyen başlıklarda bu bankalar üzerinde durulacaktır.

⁴Afganistan Merkez Bankası (Bank Milli Afghan) 2003 yılında D-i Afganistan Bank (DAB) olarak ismi değiştirilmiş ve günümüzde bu isimle anılmaktadır.

1942 yılına gelindiğinde Afganistan Merkez Bankası çok iyi bir konuma gelerek herhangi bir dış yardım almadan çok önemli projeleri hayata geçirmiştir. Bunların en önemlileri ülkenin bazı büyük şehirlerinde deri ve pamuk fabrikalarının kurulmasıdır. Bu dönemde Afganistan Merkez Bankasının sektörel payı, özelde %72, kamuda ise %28 bir paya sahiptir. 1935 yılında Afganistan Merkez Bankası ilk kez banknotlar basmaya karar vermiştir. Dolayısıyla Merkez Bankası, bankacılık sektörü alanında epeyce başarı ve performans kaydederek, hedeflenen amaca ulaşmak için ülkede başlıca bazı geri kalan sektörlerin gelişip büyümesine de büyük destek ve katkılar sağlamıştır (Shafiq, 2012: 79).

Özellikle Merkez Bankası ticaretin ve tarımın gelişmesinde, petrol ithalinde ve çıkartılmasında, ülke içinde ve dışında bankacılık hizmetinin yaygınlaşıp gelişmesinde önemli rol üstlenmiştir. Bunların dışında bankacılıkla ilgili yurtiçi ve yurtdışı bazı önemli faaliyetleri de gerçekleştirmiştir. Örneğin, halkın birikimlerini tasarruf hesaplarında tutup istendiği vakit geri iade etmek, tasarruf hesap sahiplerine belli bir miktarda kazanç sağlamak, havale yoluyla ülkenin bütün bölgelerine para transferi yapmak, yurt dışındaki anlaşmalı bankalar ve temsilcilikleri aracılığıyla yabancı bir ülkeye teleks, telgraf ve faks vasıtasıyla para transferi gerçekleştirmek, ülkedeki iş adamlarına yerel para ve döviz cinsinden borç vermek, seyahat çekleri dâhil olmak üzere döviz alım satımı ve transferi sağlamak, yurt içinde ve yurt dışında tüccarların ve kurumların sermaye birikimlerinin bölgeler arasında fiziki nakliyatını sağlamak gibi birçok sahada varlığını göstermiştir (Fayyaz, 2019: 11).

2.1.2. 1939-2003 Yılları Arasındaki Afganistan Bankaları

Bu tarihler arasında iki ticaret bankası ve dört yatırım bankası olmak üzere toplam altı banka, Merkez Bankasının bünyesi altında kurulmuştur. Bu bankaların faaliyet alanları ve yapısı aşağıda bahsedilecektir.

- 1) Afgan Milli Bankası (Bank-i Milli Afgan)
- 2) Afganistan Merkez Bankası (D-i Afganistan Bank)
- 3) Peştani Bankası (Peştan-i Bank)
- 4) Bank-i İnkişaf Ziraati (Tarımsal Kalkınma Bankası)
- 5) Bank-i İnkişaf San'ati (Endüstriyel Kalkınma Bankası)
- 6) Bank-i İnkişaf Sadırat (İhracat Kalkınma Bankası)

Bu bankalar yaklaşık 70 sene bankacılık sektöründe faaliyet yürütmüş olup bazıları bankacılık alanında çok verimli hizmetler sunmuş ve bazıları ise bankacılık konusunda başarısızlığa uğramıştır. Dolayısıyla zikredilen bu bankaların ikisi 2003 yılından sonra da

faaliyetlerini devam ettirmiş, kalan dördünün ise bankacılık kanun ve şartlarını yerine getirememelerinden ve özellikle bankacılık konusunda başarısız olmalarından dolayı faaliyetlerine son verilmiştir. Bu bankalar başlıklar halinde kısa olarak incelenecektir.

2.1.2.1. Afghan Milli Bankası (Bank Milli Afgan)

Bank-i Milli Afgan 1932 yılında Abdülmecit Han ZANBULİ tarafından bir Anonim Şirketi olarak ilk defa Kabil’de kurulmuştur. İlk başta 7 milyon AFG ile kurulan bu bankanın sermayesi 40 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bank-i Milli Afgan’da özel sektörün payı %72 ve devletin ise %28’dir. Bank-i Milli Afgan kuruluşundan günümüze kadar olan süre içinde ülkede bankacılık faaliyetinin sürdürülmesinin yanı sıra birçok ekonomik gelişmeyi sağlayan proje ve altyapıya imza atmıştır. Bunlardan Bağlan Çimento ve Beton Fabrikası ve Kabil Büyük Sanayi Şirketi bu bankanın girişimleri sayesinde kurulmuştur. Bank-i Milli Afgan çeşitli dünya ülkeleri, ABD, Avrupa ve Asya ülkeleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerden tutup, savunma amaçlı silah ve mühimmat alımına kadar ekonomik role sahiptir (Bank Dari Dar Afghanistan, 2015).

2.1.2.2. Afganistan Merkez Bankası (D-i Afganistan Bank)

Afganistan bankacılık tarihinde ikinci banka olarak D-i Afganistan Bank (DAB) 1939 yılında Kabil’de 120 milyon AFG sermaye ile kurulmuş ve Afgan Milli Bankasının yerine geçmiştir. Sermayesinin %75’i devlet ve %25’i ise Bank Milli Afgan tarafından karşılanmıştır. Kuruluşundan hemen sonra ilk defa kâğıt para basmaya başlamıştır. Afganistan Merkez Bankası, banknot basmaya tek yetkisi olan, banknot ihraç eden, Afgan hükümetinin para ve kredi politikasını yürüten, veznedarlık vazifesine üstlenmiş ve devletin iktisadi ve mali danışmanlığını yapan yasal olarak bağımsız bir ekonomik kurumdur. Merkez Bankası, para basmanın yanı sıra, alt yapı ve ekonomik faaliyetlerde de çok önemli rol oynamış ve başlangıçta ticaret, sanayi ve tarımın gelişimine de büyük katkıları olmuştur. Başta Kabil olmak üzere birçok ilde bankacılık faaliyetini başlatmıştır. Ülke dışında ise New York, Londra, Karaçi, Pişaver ve Yeni Delhi gibi yerlerde yeni şubelerini açarak uluslararası alanda itibarını artırmıştır (Bank Dari Dar Afghanistan, 2015).

2.1.2.3. Peşteni Bankası (Peşten-i Bank)

Peşteni Bank 1954 yılında 120 milyon AFG sermaye ile kurulmuş bir devlet bankasıdır. 1978 yılına gelindiğinde bankanın sermayesi 500 milyon dolara yükselmiştir.

Bankanın sürekli kar etmesi ve başarılarından dolayı 1984 yılında Peşteni Bank sermayesini kat kat artırarak toplam sermayesi 1 milyar dolara ulaşmıştır (Khalili, 2014: 9). Peşteni Bank ülke çapında faaliyet göstermek üzere ticari bankacılık lisansı altında Afganistan Merkez Bankası (DAB)'a kayıtlıdır. Banka, kuruluşundan bu yana, önde gelen ticari bankalardan biri olarak faaliyet göstererek ticari bankacılık sektörüne hâkim duruma gelmiştir. Finansal tabana yayılmanın sağlanması ve çeşitli bankacılık sektörü ürün ve hizmetlerinin yaygınlaştırılmasına katkıları olmuştur. Ayrıca, Peşteni Bank kendi stratejik hedeflerinin yanı sıra reel sektöre ve topluma önemli katkılar sağlamıştır. Banka, müşterilerine kolaylık sağlamak için başkentte ve diğer illerde pazar ihtiyaçlarına ve müşterilerinin beklentilerine göre çok çeşitli ürün ve hizmetler sunmaktadır. Peşteni Bank, 22 personel istihdam ederek 120 milyon AFG sermaye ile ilk yatırım faaliyetlerine başlamış ve ana hissedarları Emeklilik Fonu, Afganistan Tarım Bankası ve diğer bazı kuruluşlar olmuştur. Peşteni Bank, kuruluşundan bu yana mükemmelliğe kendini adanmış ve paydaşlarına karşı tam şeffaflık, adalet ve hesap verilebilirlik ilkeleri ile hareket etmiştir (Peşteni Bank, 2020).

Peşteni Bank'ın ilk kurucu başkanı Janat Khan GHARWAL, bankayı büyümeye yönlendiren birçok girişimde bulunarak merkez ofisi bünyesinde beş yerel, dört taşra, üç hudut şubesi ile birlikte 10 yeni şube açmıştır. Peşteni Bank, müşterilerinin artan talebini karşılamak üzere Pakistan'ın Peşaver, Chaman ve Karaçi şehirlerinde üç yurt dışı şube açarak bankacılık faaliyetine başlamıştır. Banka, ilk 19 yılda güçlü bir büyüme ve toparlanma elde etmiş ve yüksek karlılık oranları kaydederek varlık büyüklüğünü genişletmiştir. Banka, önemli reformlara imza atmış, bölgedeki piyasa ihtiyaçları ve dinamik finans sektörüne dayalı modernizasyon süreci sayesinde ilerlemesini sürdürmüştür. Bankanın 50'den fazla muhabir banka ile ilişkisi olması, onu gelişmiş ve gelişmekte olan dünyanın önde gelen bankalarıyla iş ilişkileri açısından hâkim banka haline getirmiştir (Peşteni Bank, 2020).

2.1.2.4. Tarımsal Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf-i Ziraati)

Bank-i İnkişaf-i Ziraati 1964 yılında Maliye Bakanlığı'nın çatısı altında kurulan bir devlet bankasıdır. Devletin ekonomik politikaları ile birlikte tarımsal kalkınma ve sanayi alanında 150 milyon AFG sermaye ile kurulmuştur. Bankanın kuruluş amacı çiftçilerin ve tarımsal ürünlerin yaşam standartlarını daha iyiye taşımak ve köylerde yapılan her türlü el sanatlarının gelişmesi ve kalkınması için ekonomik desteği sağlamaktır (Shafiq, 2012: 209).

Bu bankanın sermayesi Maliye Bakanlığı'na aittir. 1969 yılında yürüttüğü başarılı hizmetlerden dolayı kar payını yükselterek sermayesini 500 milyon AFG'ye kadar

ulaştırmıştır. Bu bankanın faaliyetine, 2003 yılında çıkartılan yeni bankacılık yasasına göre şartları yerine getirememesi ve finansal kaynak sorunu yaşamasından dolayı son verilmiştir.

2.1.2.5. Endüstriyel Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf San 'ati)

Bank-i İnkişaf-i San'ati, Afganistan'ın Maden ve Endüstriyel Bakanlığı'nın önerisi üzerine 1956 yılında kurulan Afganistan'daki kamu banklarından biridir. Kuruluş sermayesinin %40'ı beş yabancı banka tarafından karşılanmış, 100 milyon AFG'si ise yerli bankalar tarafından karşılanarak toplam 200 milyon AFG ile faaliyete başlamıştır. Bankanın kuruluş amacı kamu ve özel sanayi sektörü projeleri ve endüstriyel büyümeyi desteklemek için kurulmuştur. Bu bankanın toplam sermayesi hükümete ait olup 1976 yılında kamulaştırılmıştır (Shafiq, 2012: 210). 2003 yılında çıkartılan yeni bankacılık kanunun şartlarını taşımadığından dolayı bankanın faaliyetine son verilmiştir.

2.1.2.6. İhracat Kalkınma Bankası (Bank-i İnkişaf Sadırat)

Bank-i İnkişaf-i Sadırat 1976 yılında Davud HAN⁵ önderliğinde kurulan ve yerli üretimin kapasitesini artırmayı, uluslararası pazara erişmeyi ve yerli üretimi teşvik etmeyi hedefleyen Afganistan'daki bankalardan biridir. Bankanın başlangıç sermayesi 100 milyon AFG olarak bilinmektedir (Shafiq, 2012: 212-213).

Afganistan'daki yeni gelişmelerle birlikte, bankacılık sistemi de yenilenerek uluslararası kalkınma programlarıyla uyumlu hale gelmiştir. Bu yeni bankacılık kanunu uyarınca, Afganistan Anayasası'nın 10. maddesine göre özel bankaların korunması hükümetin gündemine alınmıştır. Ayrıca Merkez Bankası, özel bankaların korumasına dair karar almıştır.

2.2. Geleneksel Bankacılığın 2003 - 2018 Yılları Arasındaki Tarihi Gelişimi

Afganistan'a 11 Eylül 2001 yılında ABD'nin öncülüğünde NATO uluslararası güçlerinin girmesiyle birlikte iç savaş bir müddet son bulmuş ve yeni bir hükümet sistemi inşa edilmiştir. Kurulan bu yeni hükümet, başta anayasa olmak üzere yıkılan devlet düzenini yeniden inşa etmeye ve düzenlemeye başlamıştır. Bu düzenlemelerden birisi de, Afganistan bankacılık sektörüne dair yeni kanun çıkartılmasıdır. Afganistan Anayasasının 10. maddesine göre devlet, özel yatırımcıları ve müteşebbisleri piyasa ekonomisini esas alarak yasalar

⁵ Serdar Muhammed Davud Han, Peştu'n asıllı Afgan siyasetçi. 1973-1978 yılları arasında Cumhuriyetin kurucusu ve ilk Afganistan devlet başkanıdır. Davud Han, ilerici politikaları ile bilinmektedir, özellikle ekonomik kalkınma ve kadın hakları ile ilgili gerçekleştirdiği iki adet beş yıllık modernizasyon planları bilinmektedir.

çerçevesinde teşvik eder ve onları koruyup destekleyeceğini garanti eder. Dolayısıyla Afganistan bankacılık sistemi uluslararası bankacılık sistemine entegre olacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır (Mekan, 2010: 139). Bir diğer düzenleme de 2002 yılında Merkez Bankasının para birimi hakkında ve bu kapsamda çıkarılan bankalar kurulu kararıyla paradan 3 sıfırın kaldırılarak yeni para biriminin Afgani (AFG) olarak değiştirilmesidir.

Afganistan 2002 yılından itibaren yeni siyasi ve iktisadi hayatına başlayınca yine yerli ve yabancı yatırımları da çekmeye başlamıştır. Dolayısıyla bankacılık sektörü de yeniden yapılanma dönemine girmiştir. İç savaş ve sıcak çatışmaları geride bırakan Afganistan, ekonomik, politik ve içtimai alanlarda bazı düzensizlikler yaşamaktadır. Bunlara rağmen büyük çaplı hem beşeri hem de mali yardımlardan istifade ederek çeşitli sektörlerde ilerlemeler ve gelişmeler kaydedilmiştir (Nastoh, 2015: 1).

Afganistan Anayasasının 10. maddesi uyarınca özel bankaları himaye altına alıp desteklemek devletin asli vazifelerinden biri sayılmaktadır. Merkez bankası da özel bankaların dokunulmazlığını garantörü olmuştur. Böylece Afganistan'da ilk kurulan özel banka Kabul Bank'tır. Ancak bu banka ortaklarının mevduatları usulsüz kullanması ve yolsuzluklar neticesinde ortaya çıkan skandaldan sonra iflasın eşiğine gelmiştir. Fakat banka iflas etmeden önce ilgili merciler tarafından vaktinde müdahalede bulunularak Afganistan Maliye Bakanlığına bağlı kamu bankası olarak New Kabll Bank adı altında kurtarılmıştır. Bankacılık sektöründe yaşanan bu usulsüzlük ilk etapta toplumun bankalara karşı güvenini sarsmıştır (Mekân, 2010: 142). Fakat devletin olayın üzerine çok ciddi bir şekilde gidip bazı failleri tutuklayıp hapse atması, aynı şekilde mevduat sahiplerinin varlıklarının özel bankanın kamu bankasına dönüştürülmesinden sonra iade edilmesi sayesinde Afgan halkının bankalara karşı oluşan olumsuz bakış açısı zamanla değişmiştir (Mesut, 2003:151). Dolayısıyla Afganistan'da 2003-2018 yılları arasında üçü kamu (devlet) bankası, sekizi özel banka, üçü de yabancı bankaların temsilcilikleri olmak üzere toplam 14 banka aktif olarak faaliyet sürdürmüştür.

A) DEVLET BANKALARI

- 1) Bank-i Milli Afgan
- 2) Peştene Bank
- 3) New Kabil Bank

B) ÖZEL BANKALAR

- 1) Azizi Bank
- 2) Bank-i Beynelmileli Afganistan
- 3) Bank İslami Afganistan

- 4) Meywand Bank
- 5) Afgan UNITED Bank
- 6) Evvelin Bank-i karza Hay-i Kuçekder Afganistan
- 7) Ğazanfar Bank
- 8) Arin Bank

C) YABANCI BANKALARIN TEMSİLCİLİĞİ

- 1) Habib Bank Limited
- 2) Neşnel Bank Pakistan
- 3) Bank-i El- Felah Limited

Afganistan’da 1989 yılında SSCB çekildikten sonra, hükümet başkanının yayınladığı başkanlık kararnamesindeki bankacılık ile alakalı yönetmelikten önce bankacılığa dair yayınlanan kraliyet kararnameleri, kanun ve yönetmeliklerin hepsi geleneksel bankacılık ile ilgilidir. Fakat 1992 yılında devletin başına gelen geçici mücahitler hükümetinin 1994 yılında çıkarttığı 35 maddeden oluşan yönetmeliğin 3. maddesinde özel bankaların mudareb-i şer-i yöntemiyle faaliyet yapabileceğine dair izin verilmiştir. Böylece Afganistan’da İslami bankacılıkla ilgili ilk adım atılmıştır (Fayyaz, 2019: 14).

Afganistan’ın yaklaşık 32,9 milyon nüfusunun içinden sadece %10’unun şu anda bankada hesap açtıldığını ya da banka hesabı olduğunu söyleyebiliriz. Ülkede iç savaşların yaşandığı dönemlerde de bankacılık faaliyeti az da olsa faaliyetlerine devam etmiştir. Buna rağmen yine de bankacılık hizmetlerine erişim, bölge ülkelerine göre en düşük seviyelerdedir (Muhammedî, 2018: 191).

Ülke nüfusunun %48’i 15 yaşın altındadır. Afganistan’ın bankacılık yasasına göre, 18 yaşın altındaki kişiler bağımsız olarak banka hesabı açamamaktadır. Merkez bankasının verilerine göre; şu anda yaklaşık 3,8 milyon insanın banka hesabına sahip olduğu, bunun da ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık yüzde 10’una denk geldiği ifade edilmektedir. Banka hesabı kullananların çoğu devlet memuru ve güvenlik güçleridir. İstatistiklere göre; bankalar aracılığıyla 400.000’den fazla devlet çalışanı ve 350.000 güvenlik personeline ödeme yapılmaktadır. Afganistan Bankalar Birliği yetkilisi İdris İlmi’nin açıklamalarına göre; 2019’un çeyreğinde 14 bankanın toplam sermayesi ve varlıklarının yaklaşık 298 milyar AFG (3,8 milyar dolara) tekabül ettiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu bankalardaki mevduatı 254 milyar AFG (yaklaşık 3.3 milyar dolar) değerinde ve bankaların öz sermayesi 34.7 milyar AFG (yaklaşık 500 milyon dolara) ulaştığı anlaşılmaktadır (Behzat, 2020).

Afganistan Merkez Bankası bankacılık bölümü başkanı Mohammad Yusuf Salim, geleneksel bankacılığın yerine alternatif olarak İslami bankacılık sisteminin yaygınlaştırılmasını ve Afganistan'ın genelinde İslami bankacılık hizmetinin verileceğine dair açıklamalarda bulunmuştur. Afgan halkı geleneksel bankaların faiz (ribâ) içerdiğine kesin bir gözle bakmaktadır. Bu sebeple geleneksel bankalardan hesap açmaya isteksizlerdir. Afganistan Merkez Bankasının yetkilileri ortaya çıkan bu boşluğu İslami bankacılık sistemiyle doldurulabileceği kanaatindedir. Bu nedenle İslami bankacılığın farkındalık ve tanıtım programının artırılması gerektiğini, böylece insanların İslami bankalarda hesap açabileceğinin altını çizmiştir (Behzat, 2020).

Afganistan eski Maliye Bakanı Omar Zakhilwal, bankaların Afganistan'ın ekonomik kalkınmasında ve seferberliğinde gereken rolü oynayamadığının altını çizerek başlangıçta bankacılığın, özellikle özel bankacılığın çok iyi konumda olduğunu, ancak daha sonra banka sayısının artması nedeniyle gerek Merkez Bankası, gerek hükümet tarafından bu bankaların denetlenmesi konusunda zafiyet yaşandığını belirterek Afganistan'da bankacılığın yetersiz kaldığını söylemektedir. Zakhilwal, bankacılığın sadece insanların para yatırabileceği bir yer anlamına gelmediğini, bankacılığın özellikle ihracat için yatırım ve ticaret için kolaylıklar sağlaması gerektiğini söylemektedir. Yine Zakhilwal, 2010'da Kabil Bankası'nın düşüşünden bu yana bankaların bir güven kriziyle karşı karşıya olduğunu ifade etmektedir. Şu anda Afganistan genelinde Merkez Bankası tarafından denetlenen 410 bankanın temsilciliği/şubesi bulunmaktadır (Behzat, 2020). Afganistan'da bankacılık alanında yapılan tüm düzenlemelere rağmen, birçok ekonomi ve banka uzmanı tarafından bu bankaların diğer ülkeler gibi bankacılık alanı dışında kilit bir rol oynayamadıkları konusunda eleştirilmektedir.

2.3. Kabil Bank Krizi

Kabil Bankası krizi, Afganistan tarihindeki en büyük mali yolsuzluk ve dolandırıcılık olarak kaydedilmektedir. Mevduat olarak yaklaşık 1 milyar dolar banka hissedarları ve diğer bazı üst düzey devlet yöneticileri tarafından sahte belgeler hazırlanarak soyulmuştur. Bu miktar paranın birçoğu sıradan işadamlarının, tüccarların ve müşterilerindi. Çalınan bu miktar paraları çoğu banka hissedarları ve onlara yakın olan kişiler tarafından yurtdışına aktararak çeşitli dünya ülkelerinde yatırım yapmışlardır. Burada başta devletin ve Afganistan Merkez Bankasının yetersiz denetim ve uzman olmayan kişilerin gafleti sonucu bu bankacılık skandalı yaşanmıştır. Bu olayın ardından binlerce Afgan halkı mağdur duruma düşerek ümitlerini bankacılık alanında yitirmiştir. Kabil Bank buhranının esas niteliği hissedarların Afgan

hükümetinin üst düzey yöneticilerinin bunlara siyasi destek verilmesidir. Dolayısıyla bu büyük mali yolsuzluğa başa çıkmak, faillerden bu miktar paraların geri iadesi ve onları Afganistan mahkemesine teslimi devletin ve uluslararası toplumun işini zorlaştırmaktadır (Daryabi, 2014).

Kabil Bank 15 Haziran 2004 yılında Merkez Bankasından faaliyet izni alarak başkent Kabil’de kurulmuştur. Daha sonra Afganistan’ın en büyük özel bankası haline gelmiştir. Kabil Bank, ilk olarak Sherkhan Farnod ve dört hissedarı ile 5 milyon dolar sermayeyle bankacılık faaliyetine başlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra 2010 yılında banka yöneticileri ve hissedarları tarafından halkın emanet bıraktığı büyük miktarda paraları sahte ve gerçekdışı belgelerle yağmalamış ve bankayı iflas eşiğine sürüklemiştir. Kabil Bank ’in ülke genelinde 136 şubesi bulunmaktaydı. Merkez Bankasının yıllık raporuna göre; Afgan halkının %34 civarında bu bankada hesabı olduğunu ifade etmiştir. Bir milyondan aşkın kişinin bu bankada hesabı olduğunu, bunların yanı sıra devlet memurlarının ve güvenlik güçlerinin aylık maaşları bu bankadan ödenmekteydi. 2006 yılında Khalilullah Firuzi Kabil Bank icra kurulu başkanı ile birlikte yeni dört hissedar daha eklenerek, toplam hissedar sayısı 9 kişiye ulaşmıştır. Bu 9 kişi içinde, Cumhurbaşkanı Hamid Karzai ’in kardeşi Mahmut Karzai ve Cumhurbaşkanı yardımcısı Mareşal Muhammed Kasim Fahim’in kardeşi Hüseyin Fahim ve yeğni Zahit Fahim yer almaktadır. 2007 yılında Kabil Bank’ın durumunu kötüye gittiğini ve iflas eşiğinde olduğunu anlayınca hemen bankanın hissedarlığından aynı zamanda yönetim kurulu üyeliği görevinden istifa ederek %3.2’lik hisse/payını bankanın yöneticisi olan Sherkhan Farnod’a satarak ortadan çekilmiştir. Bu istifadan sonra Kabil Bank ’in iflası edip ve mali krize düştüğünü yetkililer tarafından kamuoyuna duyurulduktan sonra birçok yerli ve yabancı haber kanallarında son dakika haber başlığı olmuştur. Tüm Afgan halkı bankanın kriz haberini duyunca şaşırmış ve Kabil Bank’ın Merkezi binası olmak üzere tüm illerde banka şubelerine yığılmış ve panik ortamı oluşmuştur (Daryabi, 2014). Ortaya çıkan bu duruma Afganistan Merkez Bankası hemen müdahale ederek bankanın kontrolünü ele almıştır.

Tablo 8: Kabil Bank’ın Hissedarlarının Listesi

Sayı	Hissedarların Adı Soyadı	Hissedar Miktarı	Hisse Meblağı (dolar)	Hisse (%)
1	Sherkhan Farnod	78083	16337021	28,16

yıllık hapis ve para cezalarına çarptırılmıştır. Geriye kalan diğer amillere ise her birine hapis ve para cezası uygulanmıştır (İtlaat Ruz, 2014).

2.4. İslami Finansın Kavramı ve Gelişimi

İslami Finans ya da İslami finansın temeli olan İslami bankacılık, kavram olarak muhtelif finansal faaliyet ve işlemlerin İslami öğretilerin (Şeriat) kuralları çerçevesinde uygulandığı sistem olarak tanımlanmaktadır. Şeriat kurallarına uygun şekilde hareket edilmemesi dışında, İslami bankacılık özünde aynı konvansiyonel bankacılık düşüncesinde olduğu gibi borç vererek para kazanma gayesi güdülmektedir. Bu bağlamda İslami finansman sistemlerinin hepsi, faizli işlemlerin yasak olması ve İslam dininin iş ahlakının korunması prensipleri üzerine dayanmaktadır (Serpam, 2013: 3)

İslami finans kavramının, İslam ekonomisinin ayrılmaz bir parçası olarak düşündüğümüzde kurumsal manada bankacılık sektörünün gelişmesiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Gerçek anlamda İslam ekonomisindeki ekonomik vakıalar İslam'ın ilk çağlarından itibaren uygulanagelmıştır. Dolayısıyla İslam'ın esas prensipleriyle kapitalist sistemin bir mahsulü olan konvansiyonel finansın çatışması sonucu İslami finans düşüncesini doğurmuştur. Modern anlamda İslami finans 1955 yılında Pakistanlı Muhammed Uzayr tarafından katılım bankacılığı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Daha sonra İslami finansla alakalı çalışmalar 1960'lı yıllarda hız kazanmaya başlamıştır. Dr. Abdülaziz En- Neccar Mısır'da faizsiz bir banka modeli üstüne deneme yaparak, konvansiyonel bankacılığa karşı ilk alternatif deneme olarak literatürde adı geçmektedir. Ardından 1973 yılında Cidde'de kurulup 1975 yılında bankacılık faaliyetine başlayan İslam Kalkınma Bankası (İDB), ilk faizsiz bankası olarak dünya ülkeleri gündemi haline gelmiştir. İslami finansla ilgili kuruluşlar 1970'li yıllardan itibaren dünyada sayıları artmaya başlamıştır. İDB'dan sonra ilk katılım bankası olarak 1975 yıllarında Dubai İslam Bankası kurulmuştur. 1980'li ve 1990'li yıllarda dünyanın her yerinde katılım bankacılığı kurulmaya başlamıştır. Kısacası bu dönemleri İslami finansın gelişim dönemleri olarak adlandırmak mümkündür (Dinçer & Yüksel, 2018: 566). İslami finans günümüzde Körfez ülkeleri ve Ortadoğu'nun dışına açılan İslami finans Asya Pasifik'e doğru genişlemektedir.

İslami Finans, İslam'ın ruhu, ahlakı ve diğer sistemi ile intibak sağlayan ve İslam şeriatının getirdiği prensiplerle yönetilen finans sistemi olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifade ile yalnızca İslam şeriatında yasaklanan ribâ (faiz) tabanlı işlemlerden kaçınmanın yanı

sıra etik ve sosyal olmayan uygulamalardan da kaçınmak olarak tanımlanmıştır (Yıldırım ve Çağrı Yıldırım, 2018: 1-2).

İslami finasta tasarruf sahiplerine faiz ödemek karşılığında kar payı ödenmesi ve İslami finansın tutumları gerçek yatırımlara yönlendirilmesi, konvansiyonel finans ile İslami finans arasındaki en temel farktır. İslami finans, İslami kurallar çerçevesinde şekillenen paranın yönetilmesi olarak ifade edilmektedir. İslami finans sahasın, fon talep edenler ile fon arz edenler arasında oluşan tüm işlemler, finansal kurum ve kredi kuruluşları, finansal araçlar, aktif fon yönetimi, finansal pazarlar, sabit sermaye yatırımları, tekafül kurumları, yatırım fonları ve menkul Kıymetler borsası gibi aracı kurumlar ve benzerleri ile finansal risk yönetimi yer almaktadır. İslami finasta zikredilen tüm bu araçların tesisi, geliştirilmesi, örgütlemesi, yönetilmesi ve hizmet üretilmesi ile birlikte İslami kurallara münasip bir şekilde gerçekleştirilmesi mühim ve hayatidir (Dinçer & Yüksel, 2018: 561). İslami finasta başta Kuran-ı Kerim, Sünnet ve İctihat finansla işlemler için en mühim kaynakları teşkil etmektedir.

İslami bakış açısından İslami finans kavramı, ılımlı olmak, ölçülü davranmak, tutumlu olmak ve orta yolu izlemek gibi anlamları taşımaktadır. İslam, ekonomik işlerinde bir parçası olduğu dünyevi ve uhrevi meselelerde dâhil olmak üzere tüm hayati konularda ılımlılık ve ölçülülük ilkesini tartışılmaz bir ilke olarak kabul etmiştir. İlimlilik anlamına gelen ekonomi kelimesi, Kuran-ı Kerim'in birçok yerinde İslami ilimlerin en yüksek kaynağı olarak kullanılmıştır. Burada Hz. Allah Lokman süresinde Lokman Hekim'in oğluna nasihatlerinden hikâye ederek şöyle buyurmaktadır; (وَأَقْصِدْ فِي مَشْيِكَ⁶ Davranışlarınızda ılımlı olmayı seçiniz) diye bizlere hitap edilmektedir. Bu ifade genel olduğundan ve bütün eylemleri içerdiğinden dolayı ekonomik eylemler de buna dâhildir (Haqaiqi, 2016: 3). İslami finasta, genel olarak helal ve caiz olan her şey insanlığın yararında olduğunu, yasak ve haram olan her şeyin kişisel, toplumsal ve yolsuzluk gibi birçok zararı ortaya çıkaracağını öngörmektedir (Kabil Üniversitesi, 2018: 5).

İslami finans, İslam ekonomisinin çok mühim bir parçası olup, İslam ekonomisinde yasaklar ve bazı teşvikler İslami finansın hudutlarını belirlemektedir. Ticaretin helal ve faizin haram kılınması gibi esas mevzular İslam ekonomisindeki finansal faaliyetleri, gerçek varlığa dayalı iş ve ticari işlemlere yöneltir. İslami finasta faiz içeren tüm işlemler yasaklanmıştır bunun için borç ilişkisi içeren akitler, para işlemleri, altın ve gümüş gibi malların değiş tokuş işlemleri eşit, denk ve peşin-vadesiz olmalıdır (Dinçer ve Yüksel, 2018: 562).

⁶ Lokman 31/19

2.5. İslami Finansın Sınırları ve Temel Prensipleri

İslami finans sisteminin makro anlamda en temel hususiyeti, içtimai, politik ve kültürel sahalarda olduğu gibi ekonomi sahasında da insanların faydasını gözetleyen, yanlış ve haksız uygulamaları ortadan kaldıran bir sistemdir. Bu sistem İslam hukuku kurallarını temel sayarak bir takım ilkelere dayanmaktadır (Karahana & Ersoy, 2016: 95). İslami finans, İslami değerler ve ahlaki prensiplere uygun hareket eden finansal sistem anlamına gelmektedir. Dolayısıyla geleneksel iyi idare ve risk yönetimi kaidelerine ek olarak İslam şeriatının getirdiği türlü ilkelere esas olarak çalışmaktadır. Günümüzde faizsiz bankacılık bir kavram olarak faizden kaçınma yapılan işlemleri ve operasyonları ifade etmektedir. İslami bankacılık ve finans sadece faiz temelli işlerden uzak durulan bir sistem anlamında değil; aynı zamanda garardan ve diğer etik olmayan uygulamalardan da kaçınılması ve İslam ekonomisinin amaçlarına ve maksadına başarılı bir şekilde ulaşmasına destek eden bir sistemdir (Ayub, 2017: 80). İslami finansın yapısı esas olarak, verilen borç veya ödünçten kazanç elde edilmesi yasağı ve karın meşruluğuna dayanır.

İslam, ticari ve finansal faaliyetlerin yapma özgürlüğünü muayyen standartlar, ahlaki prensiplere ve yasaklar ile denetim altına almıştır. İslam hukuku temel bazı yasaklara ek olarak, adaletsizliği ve haksız getiriye engellemek için bir dizi ilave sınırlama ve prensip getirmiştir. İslami finansal sistemin varoluş sebebi olan İslam hukukudur, bu sebeple İslam hukukuna uygunluk İslami finans kurumlarının en mühim gayesi olmalıdır. Bu sistem fakat İslami temellere ve standartlara münasip İslami finans ve bankacılık faaliyetleriyle kuvvetli bir temelde devam ederek mevcudiyetini sürdürebilir ve kuruluşlar, iş camiası ve yatırımcılar için adalet temin edilebilir (Ayub, 2017: 45).

İslam, itikat ile alakalı esasların yanında, dünyaya ait bir takım tertip/nizam ve hükümler getirmiş semavi bir dindir. Dünyaya ait filler ve kuruluşlar içinde ibadetler, ahlak kuralları ve muamelat olarak ifade edilen usul ve eylemleri de içine alan kaide ve kuruluşlar manzumesi bulunmaktadır. Dolayısıyla İslami finasta bu muamelat grubuna giren kaide ve kuruluşların bir bölümünü teşkil etmektedir (Yanpar, 2015: 41). İslami finansla ilgili uygulamalar açısından İslam hukuku yaklaşımında günümüzde Müslümanların yaklaşık %80'inin ait olduğu Sünni mezhebi (Ehl-i Sünnet) çizgisi altında yürümektedir. Bu kapsamda İslami finans işlemlerinde esas olarak Sünni İslam'ın dört temel hukuk ekolü olan Hanefi, Maliki, Hanbeli ve Şafii ekollerinin ortaya koyduğu prensiplerden temel alınmaktadır (Yanpar, 2015: 48).

Burada ele alacağımız İslami finans kuruluşlarının sınırlarını muayyen kılan esas ilke ve gayeleri, faiz olarak bilinen riba'nın yasak olması, malların kendileri ve fiyatlarıyla ilgili aşırı belirsizlik olarak bilinen garar 'in yasak olması, meysir 'in (aşırı risk alma) yasak olması, kaynakların israfı ve lüksün yasak olması, İslam'da yasaklanan mal ve hizmetlerin üretimi ve satımının yasak olması, şans ve kumar faaliyetlerinin yasak olması olarak sıralanabilir.

2.5.1. Ribâ (faiz'in) Yasak olması

İslami finansı konvansiyonel finanstan ayıran en mühim hususiyeti ribâ (faiz'in) yasak olmasıdır. Konvansiyonel finasta faiz en mühim kaynak toplama aracıdır (Dinçer & Yüksel, 2018: 562). İslam Dini 'nin ekonomik hayata bağlı en yaygın bilinen kuralı faizle ilgilidir ve bu kural İslam Dini'nin ekonomik yaklaşımın esas örneklerinden biridir. İslami finansın ortaya çıkışı İslam Dini'nin faizle ilgili kuralına bağlı kalarak gelişim göstermektedir. Günümüzde hızlı bir şekilde gelişmekte olan İslami finans sistemi ve enstrümanları da bütünüyle faiz yasağı üzerine kurulduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Şu gerçeği dile getirmek gereklidir ki, nasıl faiz modern batı sisteminin ve ticaretinin kilit taşı konumundaysa, İslami finans sisteminkinde aynı şekilde kilit taşı konumunda olduğunu kesinlikle söyleyebiliriz. Faiz İslami finansın içine karıştığı andan itibaren sistem bütünüyle çökmüş olur (Yanpar, 2015: 59).

İslam kaynaklarında faizin karşılığı ribâ olarak da ifade edilmektedir. Ribâ terimi, “mübadeleli akitlerde taraflardan biri lehine şart koşulan karşılıksız fazlalık” olarak tanımlanmaktadır (Dinçer & Yüksel, 2018: 563). Diğer bir ifade ile ribâ kelimesi mastar olup, sözlükte; artmak, çoğalmak, yükselmek, şişmek ve fazlalaşmak anlamına gelmektedir. Ribâ akitlerde (mübadele olanlarında) koşulmuş bulunan karşılıksız fazlalık veya ribevi malların benzer sınıfına dâhil aynı ya da ayrı cins malların birbirleri mukabilinde veresiye olarak satılmasıdır. Faiz muamelelerin mübadele olanlarında cereyan eder. Mübadeleli değil de sırf muamele olanlarında faiz katiyen cereyan etmez. O halde bir muamelede faizin olup olmadığını tespit edebilmek için o muamelenin mübadele olup olmadığına bakmamız gerekir: Muamele genel, mübadele ise özeldir. Her mübadele muameledir ancak her muamele mübadele değildir (Çeker, 2016: 109). İslami finasta her çeşit mübadelenin karşılıklı rıza (istek) yani denge ve eşitlik üzere bina edilmesi istenmiş, faizi bu eşitlik ve dengeyi bozan bir öge olması nedeniyle yasaklamıştır (Akten Çürük, 2013: 17). Ribâ kavramı, kredi-borç verme ilişkisine dayanan faiz mefhumundan daha geniş bir anlam ve ifade taşımaktadır ve yalnızca para borçlarını değil aynı zamanda mal mübadelelerinin de içinde barındırmaktadır. Riba'nın

günümüzde mukabili olarak bankalarda ve finans kurumlarında uygulanan adi faiz, bileşik faiz, nominal ve reel faiz vb. şeklinde görülmektedir. Ayrıca bazı malların birbiri ile mübadelesinde veya vadeli satışından doğmaktadır (Dinçer & Yüksel, 2018: 563).

Faiz, bir riske katlanmadan para ticaretinden kazanılan fazlalık veya noksandır. Bir diğer ifadeyle faiz, paylaşımda adalet ve eşitsizliğe zemin hazırlar ve ekonomide ise inhisar (monopol)'a ortam hazırlamaktadır. İslami finasta mal ve hizmet ticaretinden elde edilen getiri kardır. Mal ticareti taraflar arasında mutabakata ve çıkara dayanmaktadır. Kendi irade ve isteğiyle ticaret yapan taraflar menfaat elde ederler. Faiz, piyasada fiyat artışına ve enflasyonunun yükselmesine neden olur. Bu nedenle faizle kazanılan kazanç haksız ve adaletsiz bir gelirdir. Ekonomi ve içtimai dengeleri alt üst eden bir işlemdir. İslami finasta para, mal ve hizmetlerin değiş-tokuş aracı olduğu için mühim olan onun alım gücünün korunmasıdır. Bu sebeple enflasyon oranının üzerindeki fazlalık artı faizi, eksiklik ise eksi faizi gösterir (Gormüş, Albayrak ve Yabanlı, 2019: 48). Kısacası faiz, para ticaretinden kazanılan fazlalık veya eksikliklerdir.

Fakihler faizi üçe ayırarak incelemişlerdir. Bunlar;

- a. Cahiliye Faizi:** Süresi tamamlanan ve ödenmeyen borcun artırarak vadenin uzatılmasıdır.
- b. Fazlalık Faizi:** Peşin alışverişlerde meydana gelen fazlalıktan ibaret olan faiz türüdür. Ribevi mallardan aynı cins iki malı peşin olarak biri değerinden fazla olması koşuluyla değiştirmek fazlalık faizidir (Çeker, 2016: 113). 200 gram altın verip 201 gram altın almak, ister peşin ister vadeli olsun faiz kapsamına girmektedir. Çünkü verilen 200 gram altın, 200 gram altınla denktir. Kalan 1 gram altın ise karşılıksız kalmaktadır. 200 kilo buğday verip 201 kilo buğday almak da aynı muameleye tabidir. Bunun borç ya da satış şeklinde olması neticeyi değiştirmez. Miktar fazlalığı nedeniyle meydana geldiğinden dolayı fazlalık faizi hükmünü taşır (Akten Çürük, 2013: 18).
- c. Nesie (Veresiye) Faizi:** Veresiye muamelelerden ve borçlardan meydana gelen faiz çeşididir. Yani borç verirken fazla almak niyetinden meydana gelen faiz türüdür (Çeker, 2016: 113). Diğer bir ifadeyle Nesie kelimesi sözlükte; tehir (geciktirme) anlamına gelmektedir. Nesie faizi, mühlet karşılığında mübadele aracı olarak aynı paha üzerinden elde edilen fazlalıktır. Mübadele aracı olarak kullanılan aynı cinsteki malların değişimi vaziyetinde taraflardan birinin veresiye ödenmesinden ötürü fazla miktar istemesi durumunda Nesie faizi meydana gelir. Mesela 10 gram altının veresiye

olarak 20 gram altınla mübadele edilmesi Nesie faizi olarak kabul edilmektedir (Görmüş, Albayrak & Yabanlı, 2019: 48).

Faizin yasaklanmasının temelinde birçok neden bulunmaktadır. Bunlardan; ihtiyaç sahibi olan bir kişiye verilen bir miktar paradan, daha sonra fazla bir miktar alınması durumunda karşılıklı yardımlaşma ilkesine ters düşmektedir. Dolayısıyla bu şekilde paranın kazanılması, insanın çalışma çabasını eksiltip, tembelliğe neden olmaktadır. Bir diğer sebep ise, verilen bir borçta, beklemenin mükâfatı olarak belli bir miktar paranın verilmesi durumu, İslami finasta cevaz verilmemiştir. Aynı zamanda borca mukabil verilen bir mükâfat ya da tahsil edilecek bir hizmet de faiz kapsamına girmesi nedeniyle yasaklanmıştır (Akten Çürük, 2013: 19).

2.5.2. Garar (Aşırı Belirsizlik) yasağı

İslam'ın ticari hayatta olduğu gibi finansal düzenle ilgili olarak da getirdiği çok mühim bir ilke aşırı bilinmezliğe (garar)'a ilişkindir ve bu yasak İslami finasta faiz yasağından sonra gelmektedir (Yanpar, 2015: 67). Garar ifadesi sözlükte “tehlike, risk, kişinin bilmeden canını veya malını tehlikeye sokması” manalarına gelmektedir. Terim olarak garar, neticelerle ilgili belirsizliğin oluşması, bir akdin şüpheli yönünün artması ya da olası bir öge veya hususa dayanması ve ona vabeste kalması ve gelip gelmeyeceğinin müphem olması, akıbetinin gizli olması ve akdin haksız çıkara yol açacak miktar da gizlilik taşıması gibi ifadelerle açıklanmıştır (Akten Çürük, 2013: 22).

Fakihler gararı, önemli ve önemsiz garar olmak üzere iki türe ayırmışlardır. Birinci tür yasaklanmışken ikinci türü hoş görülebilir öngörüsünde bulunmuşlardır. Çünkü birinci türde anlaşmazlık ihtimali ile taraflardan birine zarar verme olasılığından dolayı uzaklaşmanın imkânsız olduğunu düşünülmektedir. Birçok yerde satıcı bir şeyi gizlemek içinde olmasa bile tüm bilgileri açık bir şekilde ortaya çıkarması imkânsız olabilir. Bu durumda alıcı, satıcıya inanıp güvenmek zorundadır. Mesela yeni yapılan bir evin alıcısı, evin yapımında ne tür malzemelerden istifade edildiğine dair satıcıdan sormak mecburiyetindedir. Satıcı elbette neyi kullandığını göstermek için binanın parçalayıp gösterecek değildir. Burada satıcının niyeti mühim bilgileri saklamak değildir (Sürücü, 2018: 12).

İslam hukukçularına göre garar, mevcut olmayan bir şeyin satılması veya neticesi (akıbeti) belirsiz olan bir şeyin satışı veya şahsın vuku bulup bulmayacağını bilmediği bir risk içeren satıştır. Misal olarak; sudaki bir balığın satılması veya havada uçan kuşun satılması verilebilir. İslami finans kaynaklarında gararla alakalı bilgiler faiz konularına göre daha azdır.

Dolayısıyla İslam hukukçuları bir akitte garar unsurunu olması akdi nasıl geçersiz kılacağı mevzusunu muhtelif yönlerden tartışmışlardır. Ticari muamelelerde belirsizlik tamamen ortadan kaldırılamaz. Tam tersine ticarete risk almak, getiri elde etmek için gerekli koşullardan biridir. Bununla beraber, bir muamelede mubah kılan hudut çerçevesi tam olarak tanımlanmamıştır. Sonunda İslam hukukçuları gararı kendi içinde, aşırı belirsizlik ya da tam belirsizlik (gararı kesir), az belirsizlik (gararı kalil) şeklinde ikiye ayırarak, malların değerlerine ilişkin sırf aşırı veya tam belirsizliği içeren muamelelerin yasak olduğunu belirtmişlerdir. Zararı tarif etmek faizi tarif etmekten daha güç olmakla beraber, gararı kapsayan ne tür mübadelenin geçerli olup olmadığına ilişkin son zamanlarda fakihler arasında bir görüş birliği sağlanmıştır. Garan'ın önemi faizden daha az olduğu düşünülür. Çünkü ticari muamelelere çok az bir faizin bile karışması sonucunda bu muameleler İslam hukuku ilkelerine aykırı gelirken, akitlerdeki belli bir miktara kadar olan garar ise İslami finans tarafından kabul edilebilir görülmektedir (Ayub, 2017: 63).

Garar, İslami finans sahasında anlaşılması en zor mevzu haline gelmektedir. Dolayısıyla garar 'ın mefhumunu, içeriğini ve manasının daha iyi anlaşılması için garar ile alakalı verilen misaller aşağıda yer almaktadır (Akten Çürük, 2013: 23-24).

- a) Cinsinin Belirtmemiş Olması: A, B'ye 10 liraya 3 kilo üzüm satıyorsa, bu muamele gararı içerir. Zira satıcı hangi tür üzüm satacağını belirtmemiştir.
- b) Türünün Belirtmemiş Olması: A, B'ye bir hayvanı 1500 liraya satarsa, Bu durumda garar söz konusu olur. Çünkü burada satılacak hayvanın türünün söylenilmesi lazım.
- c) Özelliklerinin Belirtmemiş Olması: A'nın B'ye arabasını 50.000 liraya satması, Bu muamelede garar içerir. Zira satılacak arabayla ilgili marka, model, yaş vb. hususiyatının belirtmesi gerekir.
- d) Kemiyetinin Belirtmemiş Olması: A'nın B'ye 50 liraya bir miktar elma satması, Bu durumda garar içermektedir. Çünkü kemiyetinin malum olması gerekir.
- e) Fiyatının Belirlenmemiş Olması: A'nın B'ye bir malı 2 aylık maaşı karşılığında satması, Bu durumda maaşın ne kadar olduğunun belirtilmesi gerekir.
- f) Malın Belirleyici Hususiyatının Belirlenmemiş Olması: A'nın B'ye bir daireyi 70.000 liraya satması, Burada çevre, kat ve cephe malumatının bilinmesi gerekir.
- g) Vadeli Satışlarda Ödeme Zamanının Zikredilmemesi: A'nın B'den 200.000 lirayı vadeli olarak arsa satması, Fakat burada ödeme zamanının belirlenmesi durumu gararı meydana getirir.
- h) Malın Teslimine Karşı Yetkisinin Olmaması: A'nın B'ye sudaki balığı, havada uçan kuşun satması.

- i) Mevcut Olmayan Malın Satışı: A'nın B'ye gelecek yılın hasılatının satması, Böyle durumlarda da garar söz konusu olur.
- j) Malın Tetkik Etme İmkânının Olmaması: A'nın B'ye bir koliyi içindekilerle 100 liraya satması.

Yukarıda verilen misallerin bunlarla sınırlı olmasa da garar yasağının neye işaret ettiğini anlamak için olabildiğince yeterlidir. Fakihlere göre bütün mübadele akitlerinde tarafların gönüllü rızası/isteği olması koşulu arandığından bir akdi bütün muhtevası ile beraber geçersiz kılan malumat eksikliği İslam hukuku ilkelerine ters düşmektedir. Diğer bir ifade ile taraflardan biri ya da her ikisi akitlerin bütün tesirlerini anlamadıkları için böyle bir akdin tarafı olmak istemeye bilirler. Asimetrik malumat varlığında tarafların anlaşması gönüllü rıza olarak kabul edilemez. Garar yasağının hedefi tarafların anlaşmasındaki anlaşmazlığı minimuma düşürerek akitlerin gerçekleşmeme olasılığını minimuma indirmektir. Bunun için akitlerde belirsizliğe, yanlış değerlendirmelere sebebiyet verecek şartlardan uzak durulmalıdır. Bu yüzden İslami finans yüksek mertebede asimetrik malumata sahip olan akitleri yasaklar. Bununla alakalı olarak; esas varlıkların ileride teslimi ile ilgili belirsizlik içerdiğinden Opsiyon, Forward, Future, Spekülasyon ve açığa satış gibi birçok finansal mahsuller yasaklanmıştır (Sürücü, 2018: 14-15).

2.5.3. Kumar yasağı

Kumar ve Meysir Arpça kaynaklarında eşanlamlıdır ve birbirlerinin yerlerinde kullanılmaktadırlar. Meysir, sühuletle veya tesadüfi olarak erişebilen mal/mülke denir. Hatta burada başkasının hakkı ihlal edilsin ya da edilmesin aynı muameledir. Kumar şans oyunu manasına gelir. Taraflardan birisi, öbürünün kaybetmesi mukabilinde gelir elde etmektedir. Kişi mal ve servetinin bir kesimini belli bir risk karşılığında, ya tümünü kaybetme veya daha çok miktarda servet edinme olasılığına mukabil ortaya koyar. Kuran-ı Kerim'de geçen kumar ve şans oyunlarını yasaklayan ifade “meysir” biçimindedir. İslam hukukçularına göre, meysir ve kumar arasındaki ayrım, kumarın meysirin bir türü olmasıdır. Meysir sözcükte, “yusr” kelimesinden türetilmiştir ve bir şeyi daha az bir şeyle onun dengi olanından daha ufak bir şey ödeyerek, çalışmadan veya herhangi bir sorumluluk üstlenmeden şans oyunu yoluyla elde edinmek olarak ifade edilmektedir. Kumar, diğerlerinin masrafları karşılamasına mukabil şansa başvurarak para, yarar ve çıkar elde etmesidir. Her iki sözcükte şans oyunları için kullanılmaktadır (Ayub,2017: 67-68). Kuran-ı Kerim'de meysir ve kumarla ilgili şu ayeti

kerime geçmektedir: “Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları birer şeytan işi pisliktir; bunlardan uzak durun ki kurtuluşa eresiniz⁷”.

İslam, üretkenlikten irak, insan doğasını bozacak ve içtimaya zarar verecek gelir kapılarını kapatmıştır. İslami finasta şans oyunları ve kumarın herhangi birinden kazanılacak kazançlar yasaklanmıştır. Şans oyunları ve kumar, haksız gelir yollarından biridir. Haksız gelir karşıdakine cefa ve acımasızlık demektir. Bu sebeple bu tür faaliyetlere İslami finasta yer verilmez. Şans oyunlarında tek taraflı bir zarar-zıyan koşulu mevcuttur ve içtima çıkarlarının sağlanması mümkün değildir. Kumar, kurgusal ve şansa bağlı bütün akitleri ihtiva etmektedir. Ayrıca akit gerçekleşirken taraflardan herhangi biri tarafından tam olarak açıklanmayan mükellefiyetler ve avantajlar da bu anlamda değerlendirilir (Akten Çürük, 2013: 25). Aşırı riskin muhtemel kıldığı bazı insanları kumar ve şans oyunlarından büyük miktarda mal ve para kazanırken, diğer taraftan bazılarının da büyük miktarda mal ve paralarının kaybettiğini ve hatta iflas ettiği bu tür işlemlerin sonucunda görülmektedir. Bu tür işlemlerin içtimai serveti artırma konusunda hiçbir katkıda bulunmazken içtima'nın daha büyük finansal ve sosyal sıkıntılara sürüklenmesine de neden olabilmektedir (Sürücü, 2018: 15).

2.5.4. İsrâf Yasağı

İsrâf, terim olarak itikat, kelam ve davranışta, akıl ve örfün münasip gördüğü değerlerin dışına çıkmayı, bilhassa mal veya imkânları gayrı meşru hedefler için saçıp savurma, gereksiz yere para, zaman, emek harcama vb. şeklinde ifade edilmektedir. İsrâf harcamalarında olduğu gibi üretimde de olabilmektedir. Ellerimizde bulunan doğal membaların ve verilen bütün nimetlerin en uygun bir şekilde istifade edilmesi, aşırı şekilde istifade edilerek tüketilmesi de israf kapsamına girmektedir. Gelecek kuşağın doğal varlıklar üzerindeki haklarının saklanması israf yasağının esas hedeflerindendir. İslami finasta, şahısların emrine verilen tüm memba ve imkânların şahıslarına verilmiş bir inam olması nedeniyle sınırsızca tasarrufta bulunmayacağı kabul edilir. Benzer şekilde bütün tüketimlerde ılımlı olması beklenir ve göz alıcılık maksadıyla lüks malların satın alınması yasaklanmıştır (Akten Çürük, 2013: 26).

2.5.5. İslam'da Yasaklanan Mal ve Hizmetlerin Üretimi ve Satımı Yasağı

⁷ Maide süresi, 5/90

İslam'da yasaklanan hıncır (domuz) ve şarap (alkol) gibi bir takım yiyecek ve içecek şeyler bulunmaktadır. Bunlara ilave olarak ahlak dışı eğlence, fuhuş gibi ahlaksız hizmetler de yasaklanmıştır. Bu bağlamda fakihler bu çeşit mal ve hizmetlerin üretilmesini, işletilmesini, pazarlamasını, ambalajlanmasını, tedarik edilmesini ve satılmasının yasak ve caiz olmadığını bildirmektedir. İslami finans açısından fertlerin para veya mallarının İslami ilkelere münasip bir şekilde yatırım yapmaları hoş görü ile karşılanmaktadır. Bu yüzden fertler ya da müteşebbisler; şarap, uyuşturucu ve hıncır eti gibi eylemlerin cenab-ı hakkın kelamı Kuran-ı Kerim tarafından yasaklanan ürünlerin ne ticaretine ve ne de finans muamelelerine girmemeleridir. Burada İslami finans ilkelerinin gayesi; dini yasakları ihlal etmemek yoluyla insanları veya içtimaya olumsuz bir etki yaratmadan İslam ahlakı çizgisi içinde yatırım yapmalarını teşvik etmektedir (Sürücü, 2018: 16).

Gereksinim maddelerinin uzun müddet bekletip fiyatların artması durumunda satışa sunmak, başka bir ifade ile ihtikâr (karaborsacılık) yapmak da İslami finasta yasaklanan muamelelerden biridir. İhtikâr sözcüğü, başkasının hakkına girmek, toplumda zarar getirecek eylemde bulunmak, kıtlaştırmak, tedavülden çekmek, stoklamak ve ihtisara almak gibi manalara gelmekte olup; ticaret için istiflenen malın fiyatının yükselmesi maksadıyla piyasaya arzını ertelemek şeklinde ifade edilmektedir. Benzer şekilde piyasadaki inhisarcı girişimlerde tasdik edilmemiştir. Arzın bir arada toplanması hedeflendiği için inhisar, istismar mantığıyla yakından alakalıdır. İnhisarcılığın yaygın hale geldiği bir ekonomik düzende, içtima refahının maksimize edilmesine cevaz vermeyecektir. Bu nedenle İslami finasta bir takım meşru kaideler düzenlenerek inhisarın denetim altına alınması beklenmektedir (Akten Çürük, 2013: 27).

2.6. İslami Bankalar ile Geleneksel Bankaların Karşılaştırması

İslami bankacılık ile ilgili yürütölen çalışmaların daha iyi anlaşılabilmesi için İslami bankacılık ile geleneksel bankacılık arasındaki farkların da açıklanmasının yararlı olacağı düşünölerek, aşağıdaki tabloda Temel farklar ve karşılaştırmalar sunulmuştur.

Tablo 9: İslami Bankacılık ile Konvansiyonel Bankacılık Arasındaki Farklar

İslami Bankacılık Sisteminde	Konvansiyonel Bankacılık Sisteminde
İslami bankaların faaliyetleri, İslami kurallara dayanmaktadır.	Konvansiyonel bankaların faaliyetleri, beşeri sistemin ortaya attığı kurallara (çoğunlukla

	kapitalizm teorilerine) dayanmaktadır.
Sermaye sahibi ile yatırımcı arasında risk paylaşımını onaylar.	Yatırımcı / borç veren önceden belirlenmiş bir faiz oranı üzerinden işlem yapar veya getiri garantisi verir.
İslam dininin getirdiği kısıtlamalar olmakla birlikte, kar maksimizasyonunu hedefler.	Türev işlemlere dayanan sınırsız kar maksimizasyonunu onaylar.
İslam dininin getirdiği kısıtlamalar olmakla birlikte, kar maksimizasyonunu hedefler.	Türev işlemlere dayanan sınırsız kar maksimizasyonunu onaylar.
Modern İslami bankacılık sisteminde, İslami bankalar, “Zekat Toplama Merkezi” olma yönünde hizmet veren birimler olarak görülmektedir.	Zekât sistemi yoktur.
Katılım ortaklığı vardır. Girişimin anlaşılması temeldir.	Para borç verirler ve onu faizle geri alırlar. Para, bir emtia ve motivasyon aracıdır.
İslami bankalar, tazminat haricinde herhangi bir ilave para talep etme hakkına sahip değildir. Bankanın takdirine göre erken ödemelerde para indirimi yapılabilir.	Sistemde düzenli ödeme yapmayanlardan ek paralar alınabilir (ceza ya da arttırılmış faiz gibi).
Halkın çıkarlarına öncelikle dikkat edilir ve eşitlik doğrultusunda büyüme hedeflenir.	Çoğunlukla borç verenler/bankalar ön plandadır ve eşitlik doğrultusunda büyüme hedefi yoktur.
İslami bankalar için İslam dininin onayladığı işlemler yapılabilir.	Konvansiyonel bankalar için piyasadan para borç almak daha kolaydır.
Kar ve zarar paylaşımı olduğu için İslami bankacılıkta proje başvurularına ve değerlendirmelerine daha çok dikkat edilmelidir.	Avans / kredilerden gelen gelir sabit olduğu için proje değerlendirmede çok fazla çabaya gerek yoktur. Çünkü riskler karşı tarafa bir şekilde yüklenebilir.
Projelerin finansal kapasitelerine odaklanmaktadırlar.	Geleneksel bankalar, müşterilerinin kredibilitesine daha çok önem verirler.
İslami bankalarda statüye göre ilişkiler: ortaklar, yatırımcılar, ticaret yapan, alıcı ve satıcılar şeklinde tanımlanırlar.	Kredi veren ve borç alan taraflar şeklinde ilişkilerde taraflar tanımlanır.
İslami bankalar, kişisel hesaplara yatırılan	Konvansiyonel bankalar, kendilerine

paralara garanti verir ama mudaraba şeklindeki yatırımlara garanti vermez çünkü zararı da karşı taraf paylaşır.	yatırılan paraların hepsine garanti vermek zorundadır.
---	--

Kaynak: Yıldırım & Çağrı Yıldırım, 2018: 8

İslami finansın ekonomik buhranlara daha az duyarlı olmasının altında, risk paylaşımı esasına dayanarak çalışmalarını devam ettirmesi nedeniyle kaldırıcın düşmesi ve hem kuruluşların hem de müşteriler cihetinden daha sağlıklı bir risk yönetimi sağlamasının olduğu öne sürülmektedir. Bunun haricinde, konvansiyonel bankacılığa oranla İslami finansın daha karlı ve istikrarlı olmasının esas sebepleri; İslami finansın spekülasyonu engelleyen tertipler içermesi, finansmanın aktif büsbütün olması ve tamamen güvence altına alınması ve güvenilir etik prensiplere dayanması gösterilmektedir (Tuncay, 2018: 162).

Yeni kuşağı temsil eden birey ve kurumlar olarak, hızlı ve gösterişsiz bankacılık hizmetleri talep edecek olmaları sebebiyle, orta ve uzun süreli güçlü ilişki yönetimine ilaveten müşteriye değer katacak, teknolojinin ön planda tutulduğu hizmetlerin sunulması durumunda sektörde oldukça mühim bir üstünlük elde edebileceklerdir. Bunu temin etmek için, iyi bir bilgi teknolojisi altyapısı haricinde, müşterileri anlayan, yorumlayan, yönlendiren gelişmiş bir müşteri ilişkileri yönetim sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. İslami finansın gelecekte bir diğer değerlendirmesi gereken husus ise müşterilerinin üçte birine yakınının faizsiz bankaların yanı sıra diğer konvansiyonel bankaların da müşterisi olmalarıdır. Müşterilerin büyük bir oranının yalnızca faizsiz bankalar ile çalışmamaları, konvansiyonel bankaların ürün/hizmet ağının genişliği ve müşterilerin finansal beklentilerinin halen rekabet alanında mühim bir unsur olduğu ve İslami bankalarının bu sahalarda yapacakları atılımlarla çok daha geniş kitlelere yönelebilecekleri görülmektedir (Deloitte, 2014: 13).

Tablo 10: Katılım Bankalarının Güçlü ve Zayıf Yönleri

Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
Son yıllarda güçlü aktif, kredi ve mevduat artış.	Kredi kartı alanında yetersiz pazar payı.
Faizsiz ürün ve hizmetler için müşteri talebinin artması.	İnternet ve mobil bankacılığa artan fakat hala geleneksel bankaların gerisinde olan yönelim.
Orta ölçekte bankalarla karşılaştırıldığında	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında

yüksek öz kaynak ve aktif karlılığı sağlanması.	düşük likidite oranı.
Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) bölgesinde güçlü muhabir banka ağına sahip olunması.	Faizsiz ürünlerin yol açtığı kısıtlamalar sebebiyle geleneksel bankalar ile tüm ürünlerde rekabet edilememesi.
Kıymetli maden ürünlerinde faizsiz kazanç ile farklılık yaratabilme olanağı.	Geleneksel bankalara kıyasla daha düşük coğrafi erişim.
	Geleneksel bankalar ile karşılaştırıldığında başlıca bir ürün farklılığı olmaması.

Kaynak: Deloitte, 2014

Tablo 11: İslami Finansın Fırsatları ve Tehditleri

Fırsatlar	Tehditler
Genç ve geniş nüfus.	Ölçek ekonomisi avantajı ile lider konumdaki bankaların artan gücü.
Hükümetin KOBİ'ler için özellikle Anadolu'da artan desteği.	Küresel ekonomide yaşanan sorunlar.
Kayıtlı ekonomiyi arttırmak amacıyla strateji ve vergi düzenlemelerinde ilerleme kaydedilmesi.	Kredi büyümesine etki eden munzam karşılık oranlarında artış.
MENA bölgesi ve İslam ülkeleriyle artan dış ticaret.	Düşük seviyede yerel tasarruf oranı.
Bankacılık sistemi konusunda artan müşteri/katılımcı farkındalığı.	Yatırımcıların katılım bankacılığı ürünleri konusundaki bilgi eksikliği.
Bankacılık hizmetlerinde farklılık yaratarak faizsiz geliri arttırma potansiyeli.	
Banka hizmetleri (yeterince) almayan nüfus.	
Doygunluğa ulaşılmamış ve/veya yeterince Pazarlanamamış ürün ve hizmetler.	

Kaynak: Deloitte, 2014

2.7. Afganistan'da İslami Bankacılığın Tarihi Gelişimi ve Yapısı

Afganistan'da 1933 tarihine kadar herhangi bir bankacılık faaliyeti yapan kurum ya da kuruluş yoktu. Fakat Abdulmajid Han ZABULİ'nin girişimleri ile birlikte 1933 yılında Afgan Milli Bankası (AMB) kurulmuştur. Bu banka Afganistan'da konvansiyonel bankacılık alanında atılan ilk adım olarak kabul edilir. Bankaların yürütmüş olduğu yararlı faaliyetler sonucunda yöneticiler, bu sektörü topluma daha iyi hizmet sağlamak amacıyla genişletmeyi karar vermişlerdir. Dolayısıyla ülkede bazı geleneksel bankaların kurulmasına cevaz verilmiştir. Ancak ülke halkı dini hassasiyeti sebebiyle kurulan geleneksel faizli bankalara sıcak bakmamış, dolayısıyla mal varlıklarını ya da birikimlerini bu bankalara yatırmak yerine ellerinde bulundurarak yastık altında atıl bir şekilde tutmaya devam ediyor. Benzer şekilde geleneksel bankalardan kredi çekip ekonomik faaliyette bulunmaktan da çekinmişlerdir (Shafiq, 2012: 51-52).

İslam dininde ribâ (faiz) işlemleri kesin ve net olarak yasaklanmıştır. Bundan ötürü Afgan halkı faiz içeren bankalara çok ilgi göstermemiştir. Durumun farkına varan devlet ve Afgan Milli Bankası yetkilileri, Afgan halkının dini inançlarından naşi yastık altında sakladığı birikimlerini piyasaya dolaşıma sokmaları maksadıyla İslami bankacılık sisteminin kurulması gerektiğini ve faiz yasağı sebebiyle bankalara servetlerini yatırmayan insanların faizsiz bankalar aracılığıyla ellerinde saklayan birikimlerini dolaşıma sokabileceği hedeflenmiş ve bu amaçla faizsiz bankalar kurulmaya başlamıştır (Shafiq, 2012: 53).

Afganistan'da 1975 yılında çıkartılan 64 maddelik para ve bankacılık kanunun 64. maddesinde tüm faaliyetleri yürüten bankalar kamulaştırılmış ve benzer şekilde geleneksel bankacılık faaliyetinin devamına karar verilmiştir. 1994 yılında mücahit gruplar hükümetin başına geldiğinde bankalar hakkında yeni bir düzenleme ve yönetmelik çıkartmışlardır. Çıkarttığı yönetmeliğin 3. maddesinde özel bankaların Mudarebe-i Şer-i'ye yöntemiyle İslami bankacılık faaliyeti yapmalarına izin verilmiştir. Mücahitler Hükümeti'nin çıkardığı bu yönetmelik Afganistan'da İslami bankacılık sahasında ilk adımlar olarak kabul edilir. Bu yönetmeliğin ilgili maddesine dayanarak Afganistan'da kurulan ilk İslami banka 1993 yılında Gulabuddin ŞİRZAİ isimli iş adamı tarafından kurulmuştur. ŞİRZAİ elindeki kişisel sermayesi olan 3 milyar AFG (yaklaşık 2 milyon ABD doları) ile bu bankayı kurmuştur. Fakat bankanın kurulduğu dönemde Afganistan'da güçlü bir hükümet yoktu ve ülke içinde iç savaş ve kargaşa devam ediyordu. Ülkede barış, huzur, istikrara ve güvenliğin olmaması nedeniyle bankacılık sistemi çökmüş bir vaziyetteydi (Fayyaz, 2019: 15). Dolayısıyla

Gulabuddin ŞİRZAİ tarafından kurulan İslami bankacılık sistemi güvenlik ve istikrarın olmaması ve daha birçok nedenden dolayı kısa bir zamandan sonra kapanmıştır.

Burhaneddin RABBANİ ve Mareşal Abdül Reşit DOSTUM'un liderliğindeki mücahitler hükümeti (kuzey ittifakı) kendi aralarında siyasi bir birlik, uzlaşa ve dayanışma olmadığından dolayı iç savaş alevlenmiştir. Bu sebeple güçlü bir devlet olmadığından dolayı tüm devlet daireleri ve bankacılık sektörünün faaliyetleri çok zayıf ya da yok olmuştur. Bu sıcak çatışma (iç savaş) dört sene sürmüştür. Bu durumu kendilerine fırsat bilen dini bir grup veya radikal İslamcı tavru sergileyen örgüt oldukları iddia edilen ve ülkeyi şeriatla yöneteceklerini iddia eden taliban hareketi 1996 yılında ülkenin bir kısmının yönetimini ele geçirmişlerdir. Fakat taliban örgütünün Pakistan, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri dışında herhangi bir uluslararası ülkesi tarafından resmiyete tanımlanmayıp ambargo uygulanmıştır. Dolayısıyla bu süreçte ister geleneksel bankacılık ister İslami bankacılık sahasında herhangi bir gelişme kaydedilmemiştir. Bu süreçte sadece bankacılık faaliyetini yürüten, çok sıkıntı ve engellere maruz kalan Afganistan Merkez Bankası maaşları dağıtmak ve havale işlerini çok aksaklıklara rağmen yürütmüştür (Nur İbad, 2019: 232).

Afganistan'da bankacılık sektörü yaklaşık on yıl sekteye uğradıktan sonra, 11 Eylül 2001 yılında ABD öncülüğünde uluslararası güçlerin Afganistan'a girmesiyle beraber bankacılık sahasında yeni kanun ve düzenleme getirilmiştir. Yürürlüğe girecek olan yeni denetleme ve düzenleme geleneksel bankacılık kanunu 2003 yılında cumhurbaşkanlığı kararnamesi yayınlanmıştır. Ancak yayınlanan bu kararnamede İslami bankacılıkla alakalı ayrı bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Fakat bu kararnamenin 2. maddesinin 2. fıkrasında Afganistan Merkez Bankası'na yetki vererek bankaların faaliyetlerine ilişkin denetleme ve düzenlemeler yapma yetkisi verilmiştir. Merkez Bankası da kendisine verilen bu yetkiye dayanarak İslami bankacılık faaliyetini yürütmek isteyen geleneksel bankalara pencere sistemi şeklinde faizsiz bankacılık faaliyetini sürdürmelerine karşı gereken cevazı vermiştir (Nur İbad, 2019: 233). Afganistan'da faizsiz finans kuruluşları/İslami bankacılık sistemi iki şekilde faaliyet göstermektedir. Birincisi bağımsız bir şekilde faaliyet yapan, ikincisi ise geleneksel bankaların bünyesinde kurulan pencere sistemi şeklindedir. İslami bankacılık yapan kuruluşların temel prensipleri olan faize karşı Shriha Board (Danışma kurulu) adı altındaki yapı tarafından sağlanır. Burada her iki kuruluş şekli içinde danışma kurulu esastır. Ürünlerin süreçlerinde faiz içerip içermediği hallerini bu kurulun referansı ile kabul görülür.

2.8. Afganistan’da İslami Bankacılığın Pencere sistemi Şeklinde İnkişafı

Daha önceki bölümlerde de zikredildiği üzere Afganistan’da 2003 yılında yürürlüğe giren bankacılık kararnamesinde Merkez Bankasına, bankaların ne tür faaliyetler yapabileceklerine dair denetim ve düzenleme yapma yetkisi verilmiştir. Merkez Bankası da bu yetkiye dayanarak geleneksel bankaların bünyesinde pencere sistemi şekliyle İslami bankacılık faaliyeti yürütmelerine dair cevaz vermiştir. Zira Afganistan bir İslam cumhuriyeti olduğu için Anayasasının birinci bölümünde üçüncü maddesinde şöyle geçer: “Afganistan’da, herhangi bir kanun İslam dinin inanç ve esaslarına aykırı olamaz”. Burada Anayasanın hükmüne bakacak olursak Afganistan’da faizli bankaların olmaması gerekir. Fakat faizli (geleneksel) bankalar konusunda anayasadan geçen madde görmezlikten gelmektedir. Bu olay bazı kişiler tarafından hasetten faizli bankalar konusunda Anayasanın bu hükmünü dikkate almazlıktan geldiğini ileri sürerek Afganistan’da faiz ve faizli her türlü işlemlerin yasaklanması gerektiği görüşünü savunmaktadırlar (Fayyaz, 2019: 18). Onlardan birisi de Rah-i Saadet Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyesi Enver PENAHI’dır. PENAHI Sada-i Afgan (Afgan sesi) ajansına yaptığı bir röportajında Afganistan bankacılık sistemini şöyle eleştirmiştir. *“Afganistan anayasasının 3. maddesine göre, Afganistan’da hiçbir kanun İslam dinine aykırı olamaz. Ancak 2015 yılında yürürlüğe giren Afganistan bankacılık kanununun 33. maddesinin 1. fıkrasında şu şekilde geçmektedir. Faizli veya faizsiz olsun her türlü mevduat Afgan bankacılık sisteminde olabilir. Bu madde Afganistan Anayasasının 3. maddesinde hiçbir kanun İslam dinine aykırı olamayacağı benimsenmiştir. Fakat Afganistan’daki bankacılık sistemi tamamıyla batılıların geliştirdiği faizli sistemdir”* (Safha-i İktisadi, 2018: 10).

Günümüzde İslami bankacılık sektörü, Merkez Bankası tarafından cevaz verilen ticari veya geleneksel bankalar bünyesinde kurulan İslami bankacılık pencere sistemi şeklinde faaliyet yürütmektedirler. Bu bankalar pencere sistemi çerçevesinde murabaha, mudaraba, muşaraka ve icare şeklinde hizmet sunmaktadır. Hâlihazırda, pencere sistemi şeklinde 9 banka hizmet vermektedir. Bunların 3’ü devlet, 5’i özel ve 1’i ise yabancı bankaların temsil ettiği bankalardır. Ülkede siyasi istikrar ve genel ekonomik durumun iyi olmaması nedeniyle İslami bankacılık, tam bir bankacılık sektörü haline gelinceye kadar faaliyetlerini büyüme ve gelişme yolunda ilerlemektedir. Bu nedenle finansal kuruluşların faaliyetleri, kira sertifikası ve tekafül (İslami sigorta) faaliyetlerine başlama yolundadır. Şuana kadar, Merkez Bankası tarafından İslami bankacılık (pencere sistemi) şeklinde bankacılık faaliyeti lisansı alan bankalar şunlardır: Ğazanfar Bank, Maiwand Bank, Naitonal Bank Of Afganistan, Afgan United Bank,

International Bank Of Afganistan, Pashtani Ticareti Bank, New Kabil Bank, Azizi Bank ve Al- Falah Bank (bu banka daha çok proje finansmanı ve konut kredisi) alanında İslami bankacılık pencere sistemi şeklinde hizmet sunmaktadır (Babur, 2014: 105-107).

Afganistan'da İslami bankacılık finansman yöntemleri murabaha, mudaraba, muşaraka ve icare konularından ibarettir. Şimdi aşağıdaki tabloda İslami bankacılık hizmetini hangi banka tarafından sağlandığını ele alacağız.

Tablo 12: Afganistan'da İslami bankacılık işlemleri

No	İşlem	İşlemin başvuru örnekleri	Bankalar	Finansmanın kapsamı ve şartları
1	Murabaha	Makine ve ekipman satın almak, mal ve hammadde ithal etmek.	Ğazanfar Bank, Maiwand Bank, Afgan United Bank.	Miktar (5000 - 2 milyon ABD Doları), süre = 1 yıl veya 1 yıldan fazla
2	Mudaraba	Kısa vadeli faaliyetlerin, projelerin finansmanı, ithal edilen işletmelerin finansmanı ve küçük krediler şeklinde	Afgan United Bank, Maiwand Bank,	Miktar (18000 \$ -2 milyon ABD Doları), Süre = 1 yıl
3	Muşaraka	Kısa vadeli ortaklıklar, proje finansmanı, küçük işlemler ve sermaye finansmanı işleri	Ğazanfar Bank, Maiwand Bank, Afgan United Bank.	Ücretsiz Miktar+ sözleşme Fayda (16-22) üç ayda bir. Ortaklık ölçeğindeki kayıplar.
4	İcare	Daha çok ev ve araç gibi makine ve teçhizatı satın almak veya kiralamak için kullanılır.	Afgan Milli Bank, Afgan United Bank	Süre = 3 yıl Kiralık ekipman, tarafların mutabakatı ile seçilir.

Kaynak: Babur, 2014

Daha önce zikredildiği gibi 2015 yılından önce geliştirilen Afganistan bankacılık kanunlarının hiçbirinde faizsiz bankacılıkla alakalı bir düzenlemeye rastlanmak mümkün değildir. Fakat 2015 yılında çıkan 178 maddeden oluşan bankacılık kanununun 88-91 maddelerinde faizsiz bankacılıkla ilgili düzenlemelere yer verilmiştir. Faizsiz bankacılıkla ilgili bu düzenlemeden sonra bağımsız bir şekilde faizsiz bankacılığın yaygınlaşıp gelişmesi sağlanmıştır (Khalili, 2014: 12).

2.9. Afganistan'da İslami Bankacılığın Bağımsız Biçimde Gelişimi

Afganistan'da 2015 yılında çıkartılan geleneksel bankacılık kanunu ile berber İslami bankacılıkla ilgili mevzuatlarda yer verilmiştir. Dolayısıyla bağımsız bir şekilde İslami bankacılık sistemi topluma hizmet vermek amacıyla 24.04.2018 yılında Islamic Bank Of Afganistan (Bank-i İslami Afganistan) adı altında resmen faaliyete başlamıştır (Nur İbadi, 2018: 236).

Afganistan'ın önde gelen İslami bankacılık ve finans kurumlarından biri olan Islamic Bank of Afghanistan (IBA), Afganistan'da Bankacılık Hukuku ile entegre ve D-i Afganistan Bank (DAB) lisansı altında bir bankacılık organizasyonu olarak hizmet vermektedir. 2009 yılından bu yana IBA, Azizi Bank'ın %100 iştiraki olan Azizi Grup'un satın alınması altında çalışmaktadır. Şu an itibariyle, IBA, 800'den fazla yüksek eğitimli ve yetenekli profesyonel çalışanı ile ülke genelinde 62 şubesi bulunmaktadır. Banka, müşterileri için en yüksek güvenlik ve güvenliği sağlama vizyonu ile sağlam bir finans kurumu geliştirmeye kararlıdır (Islamic Bank Of Afghanistan, 2018).

IBA'nın Vizyonu ve Taahhüdü: Afganistan'daki çeşitli ekonomik ve sosyal kesimlerin taleplerini ve isteklerini yerine getirmek için İslam şeriatına uygun finansal hizmetler ve ürünler sağlamayı kapsamaktadır.

IBA'nın Misyonu: aşağıdakilere dayalı olarak kapsamlı ve üstün Şeriat uyumlu finansal hizmetler ve ürünler sunan önde gelen İslami bankacılık kurumu olmaktır. Bunlar:

- ❖ Ürün geliştirme yönteminde sürekli yenilik
- ❖ Hızlı, sorunsuz ve verimli dağıtım ortamları
- ❖ En iyi müşteri değeri teklifi

IBA'nın Temel Değerleri: IBA'nın kökleri, mükemmelliğe yönelik olağanüstü bağlılığını pekiştiren belirli temel değerlere dayanmaktadır. Bunlar:

- ❖ Yüksek etik standartlar
- ❖ Adalet ve tarafsızlık
- ❖ Dürüstlük ve şeffaflık
- ❖ DAB tarafından belirlenen İslami bankacılık düzenlemelerine mutlak uyum
- ❖ Güven

IBA'nın Stratejik Hedefleri: IBA, stratejik hedeflerine müşterilerinin güçlü bütünlüğü ve güveniyle ulaşmaya kararlıdır. Bu hedefler şu unsurları içermektedir (Islamic Bank Of Afghanistan, 2018).

- ❖ Küresel standartlara ve ölçütlere dayalı olarak önde gelen bankacılık işlemlerinin geliştirilmesi.
- ❖ Müşterilere rekabetçi getiri sunarken, müşteri mevduatlarının güvenli ve güvenli risk kullanımını sağlamak için piyasaya duyarlı politika ve prosedürlerin geliştirilmesi.
- ❖ Ürün yelpazesinde ve dağıtım araçlarında çeşitlendirme.
- ❖ Afganistan'ın genel bankacılık sektörünün potansiyelini geliştirmek için büyük ölçüde bankanın insan kaynaklarına yatırım sağlamak.
- ❖ Farklı sosyal sektörler ve sınıflara değer katacak çeşitli girişimler aracılığıyla Afganistan toplumunun gelişimine katkıda bulunmak. Temel hedeflerdendir.

2.10. Afganistan'da İslami Finansman Yöntemleri

Konvansiyonel finans, paranın kendisini bir sermaye olarak değerlendirir. Bu surette elde edilen gelir, yalnızca ilgili mevduatın zaman değeri ile orantılıdır. Hâlbuki İslami finans varlık temelli bir sistemdir ve klasik finansta olduğu biçimde parayı bir sermaye olarak değerlendirmez. İçtimai refahın artırılması için paranın üretken faaliyetlerde istifade edilmesi esastır. Bu manada İslami finans vade farkını meşru görür. Paranın mevduata transformasyonunu, hakiki bir varlığın fiziksel sahipliği yolu ile ekonomik kullanımına yardım sağlama şeklinde olur. Gerçek varlıkların ticaretinden elde edilen kârlar ile hizmet, kira, geçiş ve yararlanma hakkının aktarmasından elde edilen gelirler vb. de bu kapsamda değerlendirilmektedir. Şahıslar ve işletmeler, yasaklanan durumlar haricinde, faaliyetlerin niteliğine ve tarafların içinde bulunduğu koşullara göre muhtelif hukuki ve ekonomik uygulamaları gerçekleştirerek para kazanabilirler. Şahısların ve işletmelerin yapmış olduğu bu muameleler İslami finans sistemi içerisinde gerçekleşir. İslami finans sisteminin İslam hukukuna ilgili olarak geliştirilen modelleri, yöntemleri ve araçları vardır. Bunların başında da muhtelif ticaret ve müşareke yöntemleri gelmektedir (Akten Çürük, 2013: 38). Afganistan'da İslami finansla ilgili yer alan temel finansman yöntemlerini dörde ayırmak mümkündür. Bunlar: müşareke (Ortaklık), ticaret, diğer finansman modelleri ve destek uygulamalardan ibarettir.

Müşareke yöntemleri; emek-sermaye ortaklığına dayalı mudaraba, sermaye-sermaye (+emek) ortalığına dayalı müşaraka ve diğer ortaklık yöntemleri tarzında tasnif edilmektedir. Ticaret sahasında ise alış fiyatı veya maliyet üzerine bir miktar kâr ilâvesiyle yapılan satış muamelesi olarak adlandırılan murabaha, vadeli teslim yöntemi olan selem, eser sözleşmesi olarak anılan istisna ve kiralama olarak bilinen icare yöntemleri istifade edilmektedir. Sukuk

ve tekafül (İslami sigorta) ise modern dönemde uygulama bulan diğer finansman yöntemleridir. Doğrudan bir kazanç sağlamamakla birlikte, sürecin işlemesi gayesiyle başka yöntemlerle beraber sistemde kullanılan destek uygulamalar ise teverruk, Karz-ı hasen ve vekâlettir (Akten Çürük, 2013: 40).

Yöntemleri incelemeden evvel çok önemli bir hususu dikkate almak gerekir ki o da tüm bu finansman yöntemlerinin, İslam hukukunun mühim bir sahasını teşkil eden muhtelif akitlere (sözleşmelere) dayanmasıdır.

2.10.1. Murabaha

Murabaha, İslam hukukunda bir satış çeşididir. Alış fiyatı veya maliyet üzerine bir miktar kâr eklemesiyle yapılan satış muamelesidir. Diğer bir ifadeyle, peşin parayla mal temin edip vadeli satma şekliyle finansman kullandırma yöntemidir. Örneğin; İslami finans kurumu olan bir işletmenin veya şirketin siparişi üzerine 600 bin TL'ye satın aldığı bir malı, bir sene taksitle ödenmek maksadıyla işletme/şirket ile satış akdi yapmışsa, faiz ve enflasyon tenasüplerine dikkat ederek muayyen bir kar eklemek olarak ifade edilmektedir (Döndüren, 2014: 95). Günümüzde İslami finans kuruluşları tarafından genel bir şekilde kaynaklarını peşin olarak mal satın alıp vadeli olarak satma yöntemi kullandırmaktadırlar. Hatta bu tür kullandırma yönteminin oranı %90'ın üzerinde olduğu düşünülmektedir.

IBA, müşterisinin talebi üzerine bankaya satılan parayı aynı anda veya taksitli olarak murabaha satışı ile ödeyebilir. Murabaha finansman yöntemi kapsamında, müşterilerinin özel talebi üzerine, banka belirli bir süre içeriğinde önceden onaylanmış limitten finansman miktarını kullanılabilir hale getirecektir. Burada murabaha işlemi bir kredili satış (ertelenmiş ödeme) şeklinde olacaktır (Islamic Bank Of Afghanistan, 2018). Murabaha finansman yönteminin faaliyet alanları olarak işletme sermayesi, ticari finansman, orta- uzun vadeli finansman ve tüketici finansmanı şeklindedir.

İşletme sermayesi: İmalat kaygıları için hammadde satın alınması gibi işletme sermayesi ihtiyaçları murabaha aracılığıyla sağlanabilir.

Ticari finansman: Murabaha, sektörün yararına ithalat ve ihracatı finanse etmek için kullanılabilir.

Orta- Uzun vadeli finansman: Arazi, bina, makine ve ekipman satın almak için orta- uzun vadeli olmak üzere gereksinimler de murabaha aracılığıyla sağlanabilir.

Tüketici finansmanı: Dayanıklı tüketim malları için finansman murabaha (taksitli satış) bazında sunulabilir. Aynı zamanda inşaat için inşaat malzemesi satın alımını finanse etmek veya ev yenileme için kullanılabilir. İBA, Şeriat ilkelerine uygun olarak kısa vadeli iş gereksinimlerini karşılamak için müşterilerine bir murabaha finansmanı sunmaktadır.

2.10.2: Mudarebe

Emek- sermaye ortaklığı şeklinde ifade edilen mudarebe, taraflardan birisinin ortaklığa getirmek ve birlik maksadı uğurunda onu ortaklığın emrine vermekle mükellef olduğu şey para ya da paraya bedel bir mal (sermaye), öbür tarafın ise emektir. Buna nazaran, taraflardan birisinin nakit olarak sermayeyi teslim edip, diğer taraf ise bu sermayeyi işletmesi biçimiyle elde edilen karı aralarında düşen payları paylaşmak üzere kurdukları ortalığa mudarebe denilmektedir (Türcan, 2015: 475). Mudarebenin geçerliliği (meşruiyeti) kitap, sünnet ve icma dayanır. Mudarebede mal (sermaye) sahibi sermaye nedeniyle, mudarib ise emek (ameli) ile kar elde ederler. Mudarebede sermaye, sermayeyi işletecek kişinin (mudaribin) elinde emanettir. Mudarib sermayeyi, mal sahibinin vekili sıfatıyla işletir. “Mudaribin eli, rabbu’l- mal’in eli gibidir” (Çeker, 2016: 214).

Afganistan İBA mudarebe yöntemi, tasarruf hesabına göre üç aylık kar ödeme yöntemine dayanmaktadır. Bireylerin ve işletmelerin istedikleri zaman para yatırmalarını ve çekmelerini kolaylaştırır. Para çekme işlemleri ATM'ler, fon transferleri ve diğer yollarla yapılmaktadır.

2.10.3. Muşareke

Muşareke “sermaye ortaklığı” manasına gelmekte olup, birden fazla kişinin bir mal ya da hakta ortak olmasıdır. İslami finans kuruluşları bazı projeler için kendine ait olan öz sermayeleriyle vadesi münasip olan katılım kaynaklarından da sermaye ilave ederek, yatırım yapabilen ve elde edilen kar, ana akitlerdeki değerlere göre paylaşmak üzere meydana gelen ortaklık türüdür (Döndüren, 2014: 95).

Muşarekenin günümüz İslami bankacılık uygulamalarının incelediğimizde bankanın, ortağı vaziyetindeki müşterisine mukabil istenilen malın (sermayenin) bir kısmını sağlama mesuliyetini üstüne aldığı bilinmektedir. Müşteri kendi mali olanaklarını ve projenin hususiyatına münasip bir şekilde projeye sermayenin geri kalanını sağlar ve kendi uzmanlığı

sebebiyle alınan mali yardımın idare, denetim ve gözetiminin mükellefiyetini üstüne alır. Bu mesuliyetin müşterinin üstüne kalması ona kârdan daha fazla pay alma hakkını kazandırır. Burada mühim olan mevzu, yalnızca finansman temin eden taraf (banka) için kâr dağıtım tenasübünün, yatırım sermayesine katkı oranını geçmemesidir (Akten Çürük, 2013: 67-68).

Afganistan'da İslami bankacılık uygulamalarında sürekli- azalan müşareke olmak üzere iki şekilde uygulanmaktadır.

Sürekli Müşareke: Bu uygulamada banka bir projeye ilişkin hem pay ve hem karına ortak olur. Burada sözleşme (akit) müddeti belirlenmemiştir. Bundan dolayı taraflar anlaşma halinde olduğu müddetçe ortaklık devam eder. Böylesi bir finansman yöntemi uzun süreli projeler için münasip olabilir.

Azalan Müşareke: Müşarekenin azalması nihayetinde varlığın / projenin müşteri tarafından sahiplenmesiyle sonuçlanır. Banka, belirli bir gelir tahmini ile bir varlığa / projeye kısmen veya tamamen finansal ortak olarak katılır. Bankanın payı mülkiyet birimlerine bölünmüştür ve müşteri, bankanın payını temsil eden birimleri periyodik olarak satın almayı taahhüt eder. Böylece bankanın tüm birimleri satın alınana kadar kendi payını arttırır. Azalan müşareke dâhilinde, IBA ve müşteri arasında varlığı karşılıklı olarak satın almak için bir müşareke sözleşmesi imzalar. Bankanın hisseleri çeşitli birimlere bölünerek ve müşteri mülkiyetin tüm varlığın ortaya koyana kadar bankaya ait birimleri periyodik olarak satın alacaktır (Islamic Bank Of Afganistan, 2018). Burada IBA ile müşteri arasında müşareke uygulaması ile ilgili ortak özellikler bulunmaktadır. Bunlar:

- ❖ Banka ve müşteri arasında ortak mülkiyet.
- ❖ Sabit varlıkların finansmanı, uzun vadeli projeler.
- ❖ Ev, tesis, makine ve fabrika finansmanı.
- ❖ Konvansiyonel kredinin İslami finansmana dönüştürülmesi tüm işletme veya işletme ile değil, belirlenen varlıklar ile sınırlıdır.
- ❖ Müşarekenin azalması, müşterilerin taleplerini karşılamak için uyarlanabilir finansman koşulları sunduğu için orta ve uzun vadeli bankacılık faaliyeti sürdürebilmesi için ideal bir İslami finans özelliği taşımaktadır.

2.10.4. İcare (Kiralama- Lesing)

İslami finasta icare, muayyen ve meşru bir getiriye mukabil muayyen bir varlığın malum ve önerilen tasarruf hakkının muayyen müddet içerisinde kiraya verildiği akittir. Burada kazanç, elde edilmesi beklenen menfaatin, hizmetin veya sarf edilmesi beklenen emek ve çabanın bedelidir. Başka bir ifade ile icare, intifa (yararlanma) hakkının bir bedel mukabilinde devredilmesidir. Bu bir şahsın kiralınması vaziyetinde ücret iken, objelerin veya varlıkların kiralınması durumunda kira sayılmaktadır. Fakihlere göre icare; ücret, maaş veya kira bedeli mukabilinde herhangi bir malın yararlanma hakkının satılmasıdır ve ev, dükkân hayvanlara binme veya çalıştırma, mücevher ve elbise gibi nesneleri kapsar (Ayub, 2017: 302).

İslam'da, taşınır ya da taşınmaz malların (varlıkların) kiraya verilmesi meşru kılınmıştır. Finans kurumları bu metodu soyut bir kira akdini devam ettirmek yerine, neticede malı satmayı amaçlamaktadırlar. Fakat doğrudan satış yerine, kiralama zamanı sonunda mülkiyetin alıcıya nakledilmesi esası (leasing), taraflar için bazı Sühuletler sağlamaktadır. Finans kuruluşlarında ödenen aylık taksitler, mal karşılığı ile kira toplamını kapsamaktadır. Bu sebeple alışverişlerin doğrudan faiz (ribâ) içerdiği söylenemez (Döndüren, 2014: 96).

Müşareke uygulaması, mudarebe yöntemindeki emek-sermaye ortaklığına benzemektedir. Bu yöntem mudarebeden değişik bir şekilde iki tarafta da sermaye ortaklığı söz konusudur. Şirket ya da işletme sahibi elinde sermayesinin az veya yetersiz olduğu durumunda işletmesine ortak olacak sermayedar arar. Firma sahibi hem sermayesini hem de emeğini ortaya koyarken, firma ortağı yalnızca sermayesini ortaya koyar. Böylelikle aralarında kar-zarar münasebeti müşareke sözleşmesiyle pekişir. Tarafların firmaya koydukları sermaye tenasüpleri ne ise kar paylaşımı da ona göredir. İşletmedeki sermaye oranları eşit olursa kâr payı farklı olur, sermayeler oranları farklı olursa o halde kâr payı da eşit olabilir. Bu farklılığın nedeni ortaklığa katılanlardan bir kısmının işi daha fazla yapmaları veya daha yetenekli olduğu söylenebilir. İslami finans yönteminde fon alan ortakların, işletmenin işlerinin yürütülmesinde daha çok emeğe sahip olmaları sebebiyle sermayelerine oranla daha çok kâr payı almaları kabul edilmiştir (Dinçer & Yüksel, 2018: 574).

Afganistan'da İcare uygulaması, bankanın müşterileri ihtiyaç duyduğu varlıkları üzerinde anlaşılan bir ücret karşılığında satın aldığı ve kullanma hakkını sağladığı bir kira sözleşmesidir. İcare, araç, tesis ve makine gibi varlıkların finansmanı için kullanılmaktadır.

2.10.5. Selem

Selem sözlükte, vermek ve teslim etmek anlamına gelir. Selem uygulamalarında para peşin, mal veresiye olmak koşuluyla yapılan bir finansal sözleşmedir. Selem sözleşmesi, veresiye alışverişin tam tersi bir sözleşmedir. Veresiye muamelelerinde mal peşin para veresiye, selemde ise para peşin mal veresiye olmak şartıyla gerçekleşmektedir (Çeker, 2016: 135).

Selem akdinin geçerli olabilmesi için bir takım şartların olduğu varsayılmaktadır (Yanpar, 2015: 165).

- 1) Alıcı ödemeyi satışın vukuu bulduğu andan itibaren peşin yapmalıdır.
- 2) Selem akdi, sadece kalite ve kemiyet bakımından has özelliği taşıyan varlıklara ilişkin yapılmaktadır.
- 3) Selem akdi, muayyen olan has bir ürün ya da belli bir arazinin mahsulün üzerine yapılmaz.
- 4) Selem akdinde temel ürünlerin özellikleri ve niteliği hakkındaki her şey net bir şekilde muayyen olmalıdır.
- 5) Teslimatın günü ve yeri kati bir şekilde muayyen olmalıdır.

Selem uygulaması katılım bankaları tarafından pek rağbet görmemiştir. Bunun sebebi ise selem murabaha yöntemine göre uygulanabilir bir avantajının olmamasından kaynaklanmaktadır. Malın önceden sipariş edilmesi ile malın teslimatı, kalitesi ve pazarlaması gibi gerçek konular bankayı riske götürebileceğinden dolayı ve kar yüksekliği bağlamında murabaha yönteminin daha münasip olduğundan bankalar seleme çok olumlu bakmamaktadırlar (Dinçer & Yüksel, 2018: 571).

Selem sözleşmesi var olmayan bir varlığın teslimi ile ilgilendiğinden, selem satıcısına malları teslim etme konusunda manevi bir yükümlülük yaratır. IBA'da selem sözleşmesi imzalandıktan sonra iptal edilemez. Selem en çok tarım sektörünün finansman ihtiyacını karşılamak için kullanılır. Bir selem sözleşmesi kapsamında, IBA'nın tarımsal emtia, mineral, ticari / endüstriyel girişimlerin üretimi ve ihracat için finansman hizmetleri sunacaktır. Sözleşme, tüm işletme veya teşebbüs ile değil, belirtilen mallarla sınırlı kalmaktadır (Islamic Bank Of Afganistan, 2018). Selem uygulamasının özellikleri şunlardır:

- ❖ Selem sözleşmesi, büyük ölçekli ekonomik faaliyetlerde bulunmanızı sağlar.
- ❖ Bir emtia veya varlığın daha düşük bir maliyetle gelecekte teslim edilmesini sağlar.

2.10.6. İstisna

İstisna sözlükte, bir şeyi yapmak ya da yaptırmayı arz etmek anlamına gelmektedir. Diğer bir ifade ile muayyen bir bedel mukabilinde bir kimsenin sanat erbabıyla herhangi bir şeyin yaptırmak için sözleşmesine istisna denilmektedir. Örneğin, terzi veya ayakkabıcıya gidip belli ölçüler ve modeller dâhilinde sabit belli fiyatlarla pantolon veya ayakkabı diktirmek bir istisna sözleşmesidir (Çeker, 2016: 140-141). Şeriatın satışla ilgili getirdiği ana kurallara göre, her satışta;

- ❖ Mal (varlık) fizikken mevcut olmalı,
- ❖ Satıcı varlığın mülkiyetine ehil olmalı,
- ❖ Satıcı varlığın kontrolüne ehil olmalı,

Şeklindeki kaidelere mutabakat göstermesi gerekmektedir. İstisna ve selem akitleri bünyesinde gerçekleşen satışlar, şeriatın bu koşullara sağladığı istisnai işlemlerdir (Yanpar, 2015: 98). İstisna sözleşmesinde karşılığın peşin olma koşulu aranmamaktadır. Yani bu sözleşmede vade ve vade farkı meşru sayılmaktadır (Aktepe, 2017: 119). IBA, istisna aracılığıyla müşterilerine işletme sermayesi gereksinimlerinin tamamını finanse etmek için istisna tabanlı bir çözüm sunmaktadır. IBA, müşterilerine daha iyi hizmet verebilmesi için aşağıdaki özellikleri sunmaktadır;

- ❖ İstisna, üretimin finansman ihtiyacını karşılamak için kısa ve orta vadeli fonlar sağlar.
- ❖ İşletme sermayesi gereksinimlerini karşılamak için kolay ve kullanışlı çözümler arar.
- ❖ Maddi ve maddi olmayan varlıkların satın alınması.
- ❖ İstisna, tüm işletme veya işletme ile değil, belirtilen varlıklar ile sınırlı olacaktır.

2.10.7. Teverruk

Piyasadan vadeli olarak mal alıp peşin bedelle piyasada satmak ve böylelikle nakde ulaşmak manasına gelen teverruk, paraya gereksinim duyan kişi veya firmanın uyguladığı bir sistemdir. Firmalar bir kişinin satışa çıkarttığı bir malı, onlardan vadeli bir bedel karşılığında alıp başka birisine peşin bedelle satarak nakde dönüştürmektir. Fakihler bu alım satım konusunda çoğunluk olarak olumlu görüş bildirerek teverruk işlemini caiz olduğunu ifade etmişlerdir (Aktepe, 2017: 117). Ticarete sıkça uygulanan teverruk yöntemi, İslami finans uygulaması içerisinde de kısa vadede nakit temin etmek isteyen müşteriler için sunulan bir finansman modeli olarak kullanılmaktadır. Vadeli bedelle alınan bir malın gene malın satıcısına satılması anlamına gelen ve İslami finasta memnu bir uygulama olan “iayne

satışı'na benzerlik göstermesi sebebiyle teverruk yöntemi zaman zaman eleştiri almaktadır (Akten Çürük, 2013: 43-44). Teverruk'un Afganistan'da uygulanışı konusunda yaşanan meşruiyet tartışmaları sebebiyle gündemde fazla yer almadığı görülmektedir.

2.10.8. Karz-ı Hasen

Nakit para ya da ölçülebilir, sayılabilir bir malın piyasada benzeri (misli) bulunabilen ve tekrar geri alma şartıyla faizsiz (herhangi bir menfaat talebinde bulunmadan) ödünç verilmesi olarak tanımlanmaktadır. Karz-ı hasende borç verenin esas kazancı tamamen Allah rızasını kazanmaktır (Canbaz, 2019: 220). İnsanların ehil oldukları mallar ekseriyetle ya paradır ya para benzeri ya da kıyemi maldır. Ülkelerin milli paralarının yanında döviz paraları da girmektedir. Ayrıca fakihler altın ve gümüşü de para sayarak esas paranın bunlar olduğunu ifade etmişlerdir. Geçmişten günümüze kadar bu konu tartışmalı konular haline gelmiştir. Çünkü insanların altın ve gümüşü tam manasıyla para şeklinde istifade etmedikleri malumdur. Paraların borçlanılması durumunda borçlanılan parayı herhangi bir karşılıksız beklenmeden geri ödenmesi lazımdır. Paranın kıymetinden meydana gelen aşınmanın karşılaması (enflasyon farkının tazmini) ise faiz olarak nitelendirilmez. Dinimizde para veya benzeri bulunan malların ihtiyaç sahiplerine borç olarak verilmesi teşvik edilmiştir; borçtan kazanç elde etmeye çalışılması yani faiz alınması haram kılınmıştır. Dolayısıyla böylesi faizsiz borçlara karz-ı hasen olarak ifade edilmektedir. Kuran-ı kerimde şöyle geçmektedir: “siz iyilik etmek, fenalıktan sakınmak hususunda birbirinizle yardımlaşın, günah işlemek ve başkasına saldırmak hususunda birbirinizi desteklemeyin” (Aktepe, 2017: 103). Bu sebeple muhtaç ve zor durumda olan samimi insanlara karz vermek dinen caiz görülmüştür. Karz kelimesi Arapça olup, Türkçe karşılığı borçtur. Herhangi bir muameleye Türkçe borç denileceği vakit şu farkı düşünmek lazım gelir: “Karz özel, deyn geneldir. Her karz deyn'dir ama her deyn karz değildir” (Çeker, 2016: 130).

Karz işlemi kişiler arasında olduğu gibi devlet kurumları, çeşitli finans kuruluşları ya da vakıflar tarafından firma ve kurumlara verilen faizsiz kredileri de kapsamaktadır. Karz-ı hasen'in günümüzde İslami finans sistemi içerisindeki bankacılık uygulamalarına bakıldığında daha fazla içtimai içerikli olduğu ve amme kurumlarını desteklediği görülmektedir. Aynı zamanda kredi kartlarında olduğu gibi kısa vadeli geçici finansman açıklarını karşılamak için diğer sözleşmelerle bir arada kullanılmaktadır (Akten Çürük, 2013: 46).

Karz-ı hasen uygulaması içtima içerisinde büyük içtimai ve ekonomik yararlar sağlamasına rağmen, Afganistan İslami finans kuruluşlarında çok fazla uygulanmamaktadır. Zira günümüz ekonomik sisteminde hiç kimse elindeki parayı bir başkasına kârz-ı hasen olarak vermek istemez, realite budur. Bu nedenlerden ötürü genel manada kârzın özellikle yatırım finansmanında veya işletmelerin nakit ihtiyaçlarını temini için etkili olduğunu düşünmek göçtür. Bu nispetle Afganistan toplumu içerisinde karz-ı hasen uygulaması, istisnai bir durum olarak gayri resmi bir şekilde kişiler kendi aralarında Allah rızasını kazanmak niyetiyle birkaç günlük vadelerle yapmaktadırlar.

2.10.9. Sukuk

Sukuk kelimesi, Arapça “Sak” kökünden gelmekte olup, lügatte “sertifika veya vesika” manalarına gelmektedir. İstılahta sukuk; “onaylanan bir varlığın değişimi ya da sahipliği üzerine temellendirilmiş ve istenilen şekilde ticareti yapılabilen bir İslami katılım sertifikası” biçiminde ifade edilmektedir. Faiz içermemesi ve mubah olarak bir faaliyete dayandırılma zorunluluğu nedeniyle sukuk, İslami finasta istifade edilen bir menkul kıymettir. Yatırım sertifikaları (Sukuk), genel olarak varlık finansmanı için çıkarılmakta olup, sukuk ihracı ile elde edilen fonla alınan varlıktan veya yapılan yatırımdan elde edilecek kazancın sukuk maliklerine muayyen zamanlarda ödenmesi temeline dayanmaktadır (Akten Çürük, 2013: 71). Latince ’de “çek” manasına gelen yatırım sertifikaları (sukuk), ortaçağ Müslümanları tarafından bir mübadele aracı veya diğer ticari faaliyetlerden meydana gelen mali yükümlülükleri gösteren bir vesika (belge) manasında kullanılmıştır (Bozkurt, 2019: 45).

Yatırım sertifikaları (sukuk), bilhassa devletler ve kurumsal yapılar için alternatif fon menşesi şeklinde yaygınlık kazanmaktadır. Sukukun gelişip büyümesi İslam hukuku kurallarına uygun bir şekilde hareket edip, küresel İslami sermaye piyasasındaki güçlü taleple ivme kazanmaktadır (Ayub, 2017: 413). İslami finasta likidite uygulamasında çok mühim bir araç haline gelen sukuk, dünya genelinde çok fazla yatırımcı tarafından alaka görmektedir. Sukuk, yollar, köprüler, limanlar, havaalanları gibi bir takım altyapı projelerini içeren kamu ve özel sektör projelerinin finansmanında istifade edilebilir (Dinçer &Yüksel, 2018: 575).Sukuk; murabaha, mudarebe, icare, selem, istisna ve müşareke gibi finansman uygulamalarında da kullanılabilen bir yöntemdir. Afganistan’da İslami bankacılık sisteminde sukuk uygulaması yaygın değildir.

2.10.10. Tekâfûl (İslami Sigortacılık)

İslami finasta geleneksel sigortacılık faaliyetleri faiz, garar ve kumar öğelerini içermesi sebebiyle yasaklanmıştır. Bunun yerine alternatif olarak tekâfûl (karşılıklı garanti-karşılıklı işbirliği) uygulamalarına cevaz verilmiştir. Tekâfûl sözcüğü, Arapça kefalet kelimesinden türetilmiş olup, “garanti altına almak” ve “sorumluluğunu üstlenmek” manalarına gelmektedir. Tekâfûl (İslami sigorta), yardımlaşma, karşılıklı sigorta veya işbirlikçi sigorta olarak adlandırılan model, bir tarafın koruma önerip sattığı ve diğer tarafında muayyen bir ücret mukabilinde satın aldığı bir muamele akdi değildir. Bilakis ortak bir memba havuzu oluşturulmasıyla, belirli risk/şanssızlık ve problemlerden sakınmaya yönelik bir modeldir (Akten Çürük, 2013: 73).

İnsanlar tarih süresince hayatlarını her türlü risk ve talihsizliklere karşı önceden tedbir alma hissine ihtiyaç duymuşlardır. Bu ihtiyaç sebebiyle aile fertleri, kabile ve aşiret azaları veya milleti oluşturan faktörler arasında birlik/beraberlik ve dayanışmayı sağlanması için çeşitli faaliyetler bu konularla ilgili yapılmıştır. Böylelikle aralarında birinin veya bir grubun maruz kaldığı her türlü risk ve meydana gelen çeşitli hasarları birlikte giderebilmişlerdir. Ayrıca bu gayeyle hareket ederek devletler inşa edilmiş, resmi ve özel örgütlenmeye gidilmiştir. Bu minvalde maruz kalınacak her türlü risklere mukabil evvelce alınan önlemlerden biride sigorta sözleşmeleri olmuştur. Sigorta sebebiyle insanlar ellerinden kayıp gitmesinden kaygı duyan mallarını yerine koyma veya tamir yapma ya da yenileme fırsatı elde etmişlerdir. Bu maksat ile kaza, yangın, zelzele, sel, terör, fırtına, salgın hastalık, yaşlılık ve ölüm gibi birçok risklere mukabil evvelce hazırlık mahiyetinde sigorta sözleşmeleri tertiplenmiştir. Bu akitlerin bir kısmı devlet tarafından sürdürülmekte öbür kısmı ise isteğe bağlı olarak özel firmalarla yapılmaktadır (Aktepe, 2017: 228).

Modern tekâfûl (İslami sigorta) sistemi olabildiğince yenidir. İlk tekâfûl şirketleri 1979 yılında Sudan ve Birleşik Arap Emirliklerinde kurulmuştur. Daha sonra tekâfûl sistemi ile ilgili ilk modern düşünce Mayıs 1981 yılında gerçekleşen İslam Bankaları ve Ekonomik İşbirliği stratejileri Uluslararası Sempozyumu’nda ele alınmıştır. Tekâfûl sistemi ile ilgili ilk şer-i karar İslam Konferansı Örgütü Fıkıh Konseyinin, İslami sigortacılığın modeli, konvansiyonel sigortacılığa karşı, işbirliğine dair alternatif bir sistem olarak tanımlamasına bağlı 1985 yılında aldığı karardır. Teorik olarak İslami sigortacılık (tekâfûl), azaların

muayyen riskleri paylaşmak ve birbirlerine muavenet etmek için (kar amacı gütmeksizin) oluşturdukları ortak bir havuzdur (Yanpar, 2015: 257-258).

Tekafül sözleşme ilişkilerini üç şekilde incelemek mümkündür (TKBB, 2015: 667).

- ❖ Şirketin statüsü ve ilgili temel esasları çerçevesinde kurulmasını sağlayan ve paydaşlar arasında vukuu bulan ortaklık (müşareke) ilişkisi bulunmaktadır. Eğer sigorta fonunu bir firma ya da şirket idare ediyorsa kurulan paydaşlar arasındaki bağ sermaye ortaklığı (müşareke)'dir.
- ❖ Firma ile İslami sigorta fonu arasındaki ilişik yönetim perspektifinde vekâlet, fonun uygulama perspektifinden bakıldığında mudarebe veya yatırım vekâletidir.
- ❖ Sigortalılar ile sigorta fonu arasında hibe/bağış yükümlülüğü ilişkisi bulunmaktadır. İslami sigorta (tekafül) iki çeşide ayrılarak uygulanmaktadır (TKBB, 2015: 669).
- ❖ *Mal tekafül sigortası*: Bu sigorta fiili olarak gerçekleşen hasarları karşılanması temeline dayanır. Örneğin; yangın, deprem, sel, araç, uçak, sorumluluk, emanete ihanet/suiistimal ve benzeri sigortaları kapsamaktadır.
- ❖ *Hayat tekafül sigortası*: sakatlık ve ölüm durumlarına karşı kişilerin sigortalanmasıdır. Geleneksel sigortada dengi hayat sigortasıdır.

Afganistan finansal sisteminde sigorta sistemi uygulaması yoktur. Olsa da çok sınırlı sayıda işlem görmektedir. Bundan dolayı gerek tekafül (İslami sigorta) sistemi, gerek geleneksel sigorta sistemi bir işlem görmemektedir (Islamic Bank Of Afghanistan, 2018).

2.11. Afganistan'da İslami Finansın Sermaye Yapısı

Afganistan'daki faizsiz bankacılık sistemi, İslam dinini koymuş olduğu bir takım prensip ve şariat hükümlerine aykırı olmaması şartıyla günümüzde geleneksel bankaların yaptığı tüm işlemleri yapmakla birlikte, İslami bankacılığa mahsus olan birtakım ürün ve yöntemleri değerlendirmek biçimiyle fon biriktirmektedirler. Burada faizsiz bankacılığın kullandığı yöntem ve sermaye yapısından hareket ederek, Afganistan'daki İslami bankacılığın sermaye yapısı öz ve yabancı sermayeden meydana gelmektedir. Bunlardan kısaca bahsedilecektir.

2.11.1. Öz Sermaye

Bir işletme sahibinin ya da sahiplerinin kendi kullandıklarına ayırdıkları sermayedir. İşletmenin kredi almadığı, piyasa borcunun olmadığı varsayımında, öz sermaye toplam varlılara eşittir. Buna göre $\text{Toplam Aktifler} - \text{Toplam Borçlar} = \text{Öz sermaye}$ şeklinde özetlenebilir. Afganistan bankacılık kanununun 11. maddesi gereği bankacılık sektörüne başlayabilmek için minimum olarak bir milyar (1000,000,000) AFG sermayesinin olması gerekir. Bundan dolayı Afganistan’da hem geleneksel hem de İslami bankacılık alanında faaliyet yapmak isteyen bankalar, belli bir miktarda öz sermayeye sahip olmalarının şartı koşulmuştur (Fayyaz, 2018: 25).

2.11.2. Yabancı Sermaye

Bir ülkedeki mevcut sermaye stokuna başka bir ülkenin sahipliğindeki ilave sermaye katkısıdır. Ya da cari ve katılım hesaplarında biriken sermayedir. Afganistan’da faizsiz finans kuruluşlarının temel sebeplerinden biride, halkın dini hassasiyetini gözeterek, geleneksel bankalara alternatif olarak halkın sermaye ve birikimlerinin İslami bankacılık yoluyla kazandırılması konusunda hedeflenen sermaye akışı olarak da ifade edilir (Fayyaz, 2018: 25). Afganistan’da faizsiz finans kuruluşları üç çeşit hesapta yabancı sermaye toplanmaktadır. Bunlar cari hesaplar, yatırım hesapları ve tasarruf hesaplarıdır. Bu hesaplar ayrı ayrı incelenecektir.

2.11.2.1. Cari Hesap (Kaz-ı Hasen)

Cari hesap, herhangi bir para birimi veya döviz cinsinden açılabilen ve istediği anda kısmen veya tamamen geri çekebilen karşılığında hesap sahibine faiz, kar veya herhangi bir isim altında olursa olsun bir bedel ödeme zorunluluğu olmayan hesaplardır. Diğer bir ifadeyle bu hesap müşterilerin paralarını muhafaza altına almak için bankada açtığı hesap türüdür. Müşteri (alıcı) arzu ettiği vakit parasının bir kısmını ya da tamamını çekebilir. Banka hesap malikine yatırdığı fon mukabilinde herhangi bir getiri (kazanç) ödemez. Çünkü bu hesabı açarken banka ile müşteri arasında kar veya zarara ortak olmadıklarına dair sözleşme imzalanır. Fakat ilgili sözleşmede banka parayı İslam iktisadı veya İslami bankacılık prensiplerine uygun olmak şartıyla kullanabileceğine dair müşterinin rızasını alır. Bu yüzden bu hesaba (Karz-ı hasen) denilmiştir. Cari hesaplar, hesap amillerine herhangi bir getiri sağlamamakla beraber, banka hesap sahibinden verdiği hizmet mukabilinde, hizmet bedeli tahsil edilmektedir (Fayyaz, 2018: 26).

IBA, müşterilerinin yatırımlarını biriktirmek için güvenli bir yöntem sunmaktadır. Karz-ı hasen cari hesabı, bireylere ve işletmelere istedikleri zaman para yatırmak ve çekmek için uygun ve güvenilir bir yol sunar (Islamic Bank Of Afghanistan, 2018).

2.11.2.2. Yatırım Hesabı (Hesab-i İstismar)

Yatırım hesabı, çeşitli fonlara, hazine bonosu, devlet tahvilleri, hisse senedi ve altın gibi birden fazla yatırım ürünlerine yatırım yapmayı sağlayan hesaplardır. Yatırım hesabı, bankalardan açılabileceği gibi yatırım aracılık yapan türlü kuruluşlar yoluyla da açılabilmektedir. Yatırım hesaplarını, faizsiz bankalar açısından değerlendirdiğimizde kar ya da zarara ortak olmak hedefiyle açılan hesaplardır. Yatırım hesabı açan kişi veya kuruluş faizsiz banka ile arasındaki ilişki emek sermaye (mudarebe) ortaklığıdır. Yani hesap amili (rabbül- mal) banka ise (mudarib) sıfatıyla yatırılan mevduatları çoğunlukla faizsiz bankaların prensiplerine uygun bir şekilde kar payı yüksek projelere yatırım yapar. Banka ile hesap amilleri ortaklıkların vade süresine dair anlaşmaya varırlar. Bu sebeple hesap amili ile sözleşme yapılan vade bitinceye dek bu hesaptan para çekemez. Fakat sözleşme müddeti dolduktan sonra hesap sahibi sözleşmeyi yenilemediği takdirde, yatırım hesabı banka tarafından cari hesaba dönüştürülür. Dolayısıyla yatırım hesabı sahibi ile ilgili mevzuata göre bankada sözleşme müddeti tamamlandıktan sonraki hisselerden kar talep edemez. Bankalar yatırım hesabı açanlara kar edip etmeyeceği hakkında kesin olarak bir taahhütte bulunamaz. Bundan dolayı ne kadar kar edeceğini de açıklayamaz. Burada hesabın zarar etme ihtimalide söz konusu olabilir. Fakat bu konuda mevduatları kar oranı yüksek projelerde ve uzman kişilerin fikir ve görüşlerini alarak yatırım yapmaya özen gösterdiklerini belirttiği için zarar etme olasılığı çok düşük olduğu öngörülmektedir (Fayyaz, 2018: 26).

2.11.2.3. Tasarruf Hesabı

Ev sahibi olmak, araba satın almak, tatile çıkmak, bir hayali gerçekleştirmek, yüksek kalitede özel eğitimler almak, yurtdışına çıkmak gibi birçok hayali gerçekleştirmek için insanlar çeşitli girişimlerde bulunurlar. Bunun ilk başlangıcı ise tasarruf yapmaktan gelir. İnsanlar geçimlerini sağlamak içinde tasarruf yapmak zorundadır. Bunu bir fırsat olarak gören banklar olaya el atarak günümüzde bankalar tarafından tasarruf mevduatıyla ilgili kişilere yardım etmeye çaba sarf ediyorlar (Pupal, 2018: 2) . Bu mevduat hesabına, Afganistan'da faizsiz bankacılık sektörü açısından incelediğimizde bu yatırım hesabına (mudarabat-i Pes Endaz) da denilmektedir. Genel olarak küçük çaplı birikimleri olan ve bunları koruma altına

alarak veya tedbir amaçlı biriktirmek isteyen tasarruf sahiplerinin küçük meblağlı fonlardan meydana gelir. Tasarruf sahibi (rabb'ül mal), banka (mudarib) şeklinde bu hesapları ticari amaçlı projelerde istifade eder. Bu projelerden sağlanan kar banka ile sermaye sahibi arasında, daha önce gerçekleştirdikleri anlaşmaya bağlı kalarak paylaşırlar. Hesap sahipleri arzu ettiği vakit para yatırabileceği gibi, ayda iki sefere mahsus olarak para çekebilirler. Fakat çekilen miktarın karı daha önce hedeflenen kar miktarı temel alınarak yapılır. Yılın sonunda gerçekleşen kar, tahmin edilen kardan daha fazla ise müşteri hiçbir şekilde bu kardan, kar payı talep edemez (Fayyaz, 2018: 27).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN'DA GELENEKSEL VE İSLAMİ BANKACILIĞIN KARŞILAŞTIRMASI

Bu bölümde Afganistan'da İslami bankacılığın 1994-2003, 2003-2015 ve 2015-2020 yılları gelişim dönemleri incelenecektir. Daha sonra geleneksel ve İslami bankacılığın karşılaştırması ve İslami bankacılığın tercih edilmesinin sebeplerinden bahsedilecektir. Son olarak da ekonometrik model kullanılarak İslami bankacılık ile geleneksel bankacılığın karşılaştırmalı analizi yapılacaktır.

3.1. Afganistan'da 1994- 2003 Yılları Arasında İslami Finansın Gelişimi

Afganistan, 32,9 milyon civarında nüfusu olan bir İslam Cumhuriyeti ülkesidir. Nüfusunun yaklaşık yüzde 99'u Müslüman'dır. Bu sebeple dini hassasiyetleri gereği Afgan halkı fonlarını geleneksel bankalara yatırmak yerine İslami bankacılığı tercih etmektedir. Bu yüzden Merkez Bankası da halkın ihtiyaçlarını karşılamak için İslami finans uygulamasını pencere sistemi şeklinde geleneksel bankaların bünyesinde kurmuştur (Amiri, 2013: 7).

Afganistan'da 1975 yılında bankacılıkla ilgili düzenlenen bankacılık düzenleme ve denetleme kanunu kapsamında faaliyet yürüten tüm bankalar kamulaştırılarak, geleneksel bankacılık faaliyetinin devamına karar verilmiştir. Daha sonra 1994 yılında mücahit grupların özellikle Kuzey İttifakı'nın hükümetin başına gelmesiyle birlikte, tekrar bankacılıkla ilgili yeni bir düzenleme ve denetleme kanunu getirilmiştir. Çıkarttığı bu yönetmeliğin 3. maddesinde özel bankaların mudarebe-i Şer-i'ye yöntemiyle İslami bankacılık faaliyeti yapmalarına izin verilmiştir. Mücahitler Hükümeti'nin çıkardığı bu yönetmelik Afganistan'da İslami bankacılık sahasında atılan ilk adım olarak nitelendirilmektedir. Bu yönetmeliğin ilgili maddesine dayanarak Afganistan'da İslami finansın gelişimi ile ilgili 1993 yılında Gulabuddin ŞİRZAİ isimli bir iş adamı tarafından İslami bankacılığın temeli oluşturulmuştur. ŞİRZAİ kendi kişisel sermayesi olan 3 milyar AFG (yaklaşık 2 milyon ABD doları) ile kendi ismini koyarak ilk İslami bankayı kurmuştur. Fakat bankanın kurulduğu dönemde Afganistan'da istikrarsızlık, iç savaş ve kargaşa devam etmekte olduğundan banka kısa bir süre sonra iflas edip çökmüştür. (Fayyaz, 2019: 15).

2003 yılından günümüze kadar olan dönemde İslami bankacılık sektörü, Merkez Bankası tarafından izin verilen ticari veya geleneksel bankalar bünyesinde kurulan İslami

bankacılık pencere sistemi şeklinde faaliyet yürütmektedir. Bu bankalar pencere sistemi çerçevesinde murabaha, mudaraba, muşaraka ve icare şeklinde hizmet vermektedir. Hâlihazırda, pencere sistemi şeklinde 9 banka hizmet vermektedir. Bunların 3'ü devlet, 5'i özel ve 1'i ise yabancı bankadır. Ülkede siyasi istikrar ve genel ekonomik durumun iyi olmaması nedeniyle İslami bankacılık, tam bir bankacılık sektörü haline gelinceye kadar faaliyetlerini büyüme ve gelişme yolunda ilerlemektedir. Bu nedenle finansal kuruluşların faaliyetleri, kira sertifikası ve tekaful (İslami sigorta) faaliyetlerine başlama yolundadır. Şu ana kadar, Merkez Bankası tarafından İslami bankacılık (pencere sistemi) şeklinde bankacılık faaliyeti lisansı alan bankalar şunlardır: Ğazanfar Bank, Maiwand Bank, Naitonal Bank Of Afganistan, Afgan United Bank, International Bank Of Afganistan, Pashtani Ticareti Bank, New Kabil Bank, Azizi Bank ve Al- Falah Bank (bu banka daha çok proje finansmanı ve konut kredisi) alanında İslami bankacılık pencere sistemi şeklinde hizmet sunmaktadır (Saleem, Zia ve Rönder, 2015: 15). Afganistan'da İslami bankacılık finansman yöntemleri murabaha, mudaraba, muşaraka ve icare konularından ibarettir.

Afganistan'da İslami finans alanında yukarıda değinilen konular dışında 2003 yılına kadar herhangi bir gelişmeye rastlanmak mümkün değildir.

3.2. 2003-2015 Yılları Arasında Afganistan'da İslami Finans

Afganistan'da bankacılık sektörü uzun bir dönem sekteye uğradıktan sonra, yeni kurulan geçici Afgan hükümeti 2001 yılında bankacılık sahasında yeni kanun ve düzenlemeler getirilmiştir. Bu kararname 2003 yılında resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak yayınlanan bu kararnamede İslami bankacılıkla alakalı ayrı bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Fakat bu kararnamenin 2. maddesinin 2. fıkrasında Afganistan Merkez Bankası olmak üzere geleneksel bankaların bünyesinde faizsiz bankacılık faaliyetlerini pencere sistemi şeklinde yürütmelerine cevaz verilmiştir (Nur İbad, 2019: 233). Afganistan'da faizsiz finans kuruluşları/İslami bankacılık sistemi iki şekilde faaliyet göstermektedir. Birincisi bağımsız bir şekilde faaliyet yapan, ikincisi ise geleneksel bankaların bünyesinde kurulan pencere sistemi şeklindedir. İslami bankacılık hizmeti veren kuruluşların temel prensipleri, Shriha Board (Şer'î Danışma Kurulu) adı altındaki yapı tarafından belirlenir. Finansal işlem süreçlerinin faiz içerip içermediği bu kurulun incelemesi ile kabul görür.

Afganistan genelinde İslami bankacılığı kullanan aktif müşteri sayısı yaklaşık 10.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca nüfusun 1,8 milyonu yani toplam halkın

%5,6 civarı ATM banka kartlarını kullanmaktadırlar. Afganistan 2003 yılında Faizsiz Finans Kuruluşları Muhasebe ve Denetleme Kurumu (AAOİFİ) standartlarına üye olmuştur. Afganistan'da İslami finans kuruluşları AAOİFİ standartlarını temel almaktadır (Amiri, 2013: 8).

Afganistan'da 2005-2010 yılları arasında halkın İslami bankacılığa olan güveni gün gittikçe artmıştır. Bu sebeple İslami bankacılık sektörü pencere sistemi şeklinde, müşterilerine ve işletmelere verdiği geniş çaplı bir hizmet yelpazesi sayesinde büyüyüp gelişim kaydetmiştir. Fakat 2010 yılında meydana gelen Kabil Bankası krizinden sonra hem geleneksel hem de İslami bankacılık sektörleri olumsuz şekilde etkilenmiş ve halkın bankalara olan güveni sarsılmıştır.

Kabil Bankası krizinden sonra 2012 yılında İslami finans sahasında çok önemli bir gelişme yaşanmıştır ki oda Shariha Board (Şer'i Danışma Kurulu)'nun kurulmasıdır. Burada Şer'i Danışma Kurulu, İslami bankacılık faaliyetinde bulunan bankların faize karşı temel prensiplerini ve ürünlerin süreçlerinde faiz içerip içermediğini denetleme ve yönetme yetkisine sahip olan bir kuruluştur. Bu süreçte İslami bankalar müşterilerine aşağıdaki hizmetleri sunmaya başlamıştır (Rashed, 2012: 322).

- ❖ SWIFT ile Uluslararası Fon Transferi
- ❖ Yurtiçi Fon Transferi
- ❖ Döviz Alım-Satım İşlemleri
- ❖ Tasarruflar ve Diğer Hesaplar
- ❖ Akreditif ve Diğer Ticari Hizmetler
- ❖ Banka Garantileri

3.3. 2015-2020 Yılları Arasında Afganistan'da İslami Finans

Afganistan'da İslami finansa ilişkin en önemli gelişme 2015 yılında çıkartılan bankacılıkla ilgili kanun hükmünde kararnamedir. Çıkartılan bu kararnamede geleneksel bankacılık kanunu ile beraber İslami bankacılıkla ilgili mevzuatlara da yer verilmiştir. Dolayısıyla bağımsız bir şekilde İslami bankacılık uygulaması 24.04.2018 yılında resmi gazetede yayınlanarak, İslamic Bank Of Afganistan (İBA) adı altında yürürlüğe girmiştir (Nur İbadi, 2018: 236).

IBA'nin yetkililerinin resmi açıklamalarına göre; 2020 yılında ülke genelinde 800'den fazla yüksek eğitimli ve yetenekli profesyonel çalışanı ile 34 vilayette toplam 62 şubesi bulunmaktadır. Banka, müşterileri için en yüksek güvenliği sağlama vizyonu ile sağlam bir finans kurumu geliştirmeye kararlıdır (Islamic Bank Of Afganistan, 2018).

IBA, kendi müşterileri ve işletmelerine çeşitli banka hesapları açma, kredi verme, nakit transferleri, ATM hizmetleri, akreditif ve banka garantileri gibi farklı bankacılık hizmetleri sunarak bankacılık hizmetine devam etmektedir. Afganistan'da İslami bankaların gayesi faizsiz ve güvenilir bir bankacılık hizmeti sunmak ve gelecekte ülke ekonomisinin gelişimi için büyük katkılar sağlamaktır. Şu anda faizsiz bankacılık hizmeti veren, IBA dışında diğer geleneksel bankaların bünyesinde kurulan İslami bankacılık pencere sistemi çerçevesinde çalışmakta ve muşaraka, mudaraba, murabaha ve icara gibi finansman yöntemlerine dayalı hizmet vermektedir (Muhammedi, 2018: 207-208).

Şu anda, İslami finans kurumları günlük olarak halka birleşik bankacılık hizmetini (geleneksel ve İslami bankacılık) sağlamaktadırlar. Şimdiye kadar Afganistan'daki İslami bankacılıkla ilgili gerekli büyüme ve gelişmeye ulaşamamıştır. Bununla alakalı temel nedenleri ve İslami bankacılığın gelişimini engelleyen unsurlar aşağıda sıralanmıştır (Naimi, 2017: 6).

- ❖ Bankacılık hizmetleri hakkında kamuoyu bilinci eksikliği,
- ❖ Bilgi ve beşeri kapasitesi eksikliği,
- ❖ Fakihler arasındaki görüş ve fikir birliği eksikliği,
- ❖ İslami Sigorta (tekafül) uygulamasının eksikliği,
- ❖ Karar vericilerin ilgi ve desteğinin olmaması,
- ❖ Sermaye yatırım eksikliği,
- ❖ Ayrı İslami bankacılık kanunun olmaması,

İslami bankacılık Afganistan'da varlığının ilk aşamalarında olduğundan ve Afgan halkının İslami bankacılıkla ilgili bilinç seviyesi düşük olduğundan, Afganistan'da İslami bankacılığı teşvik etmek ve kitlelerin faizsiz bir uygulama olduğuna dair bilgilerini artırmak konusunda özellikle hükümet ve merkez bankası tarafından bilgilendirme amaçlı; seminerler, eğitimler, çalıştaylar gibi etkinlikler düzenlenmelidir. İslami bankacılığı tanıtmak maksadıyla, sosyal medya ve televizyon ekranlarında reklam amaçlı bilgi paylaşmak ve daha geniş bir kitleye ulaşmak için yararlı bir araç olduğu bilinmektedir.

3.4. Afganistan’da İslami Bankacılığın Tercih Edilmesi

Afganistan’da İslami bankacılığın geleneksel bankacılığa nazaran tercih edilmesinin sebebi hakkında yapılan bir anket çalışması neticesinde halkın %60’ı İslami bankacılığın tercih edeceği sonucu hâsıl olmuştur. Bunun sebebi ise, “Dini hassasiyetlerinin yönlendirmesi” en mühim sebep seçilmiştir, ikinci en mühim sebep “Şube çalışanı ile yakın ilişkiler”, üçüncü sebep “İnsana saygı ve hürmet”, dördüncü sebep “Samimi ve yardımsever personel” ve beşinci sebep ise “Bilgili ve becerikli personel” olarak belirlenmiştir. Bu analiz neticesine göre İslami bankacılığın en mühim tercih sebebi müşterilerin banka ile olan Dini hassasiyetlerinin yönlendirmesi gözlemlenebilir. Ayrıca başka bir mühim netice ise müşterilerin finansal beklentileri, ürün ve hizmet çeşitliliği, hızlı ve kolay erişebilir hizmet değerlerinin, dini sebeplere kıyasla daha az önemli olduğudur. Bu değerlendirme neticesinde katılım bankalarıyla müşterileri arasında birebir ilişki olduğu görülmektedir. Üç kategoride yapılan tahkikat neticelerine göre müşterilerinin banka tercihlerindeki en mühim etkenler, komisyon, masraf ve faiz oranlarının uygunluğu, ödeme ve para transferi hizmetlerinin etkinliği ve en son olarak şubelere ulaşım ve iletişim olarak sıralanmıştır (Babur, 2014: 93).

3.5. Afganistan’da Geleneksel ve İslami Bankacılığın Gelişimi İle İlgili Karşılaştırma

Dünya’da geleneksel bankacılığın gelişimi İslami bankacılığa nazaran çok eskilere dayanmaktadır. İslami finansın gelişimi ise Dünya’da son 50 yılda hız kazanmıştır. Afganistan’da ise geleneksel bankacılığın gelişimi 1933 yılında başlamıştır. İslami bankacılık faaliyeti 2001 yılından itibaren pencere sistemi şeklinde ve 2018 yılında kurulan Islamic Bank Of Afghanistan’ın kurulmasıyla beraber bağımsız bir şekilde faizsiz bankacılık hizmeti sunmaktadır.

Afganistan’ın geleneksel ve İslami bankacılığın gelişimi ile ilgili Dünya ülkeleri örneklerini karşılaştırdığımızda, çok az paya sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise 30-35 yıl devam etmekte olan iç savaş, terör ve siyasi istikrarsızlık olarak bilinmektedir. Bu süreçten ötürü diğer ülkelere nazaran geleneksel ve İslami bankacılık sektörü gelişmemiştir.

Tablo 13: Afganistan’da İslami Bankacılığın Büyüme Oranı, Toplam Tasarruflar ve Yatırımlar (2012-2019)

Yıllar	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Büyüme Oranı	-1	-1,5	-1,2	2	1,1	1,6	2,3	2

Toplam Tasarruflar/GSYİH (%)	5,5	2,8	4,8	4,1	3,8	4,2	4,8	3,8
Toplam Yatırımlar/GSYİH (%)	5,9	3,6	5,8	4,6	6,7	10,1	10,4	7,5

Kaynak: Babur, 2014

Tablo 13'e göre ekonomik büyüme oranları açısından Afganistan'da 2012, 2013, 2014 yılları hariç pozitif bir büyüme gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 14: Afganistan'da Katılım Bankalarının Aktifleri ve Sektör İçindeki Payları (Milyon Dolar, 2015-2020)

Yıllar	Toplam Aktifler	Değişim (%)	Sektörel Pay (%)
2015	6,36	4,23	0,9
2016	6,87	6,85	0,4
2017	7,36	8,38	0,6
2018	7,90	6,93	1,2
2019	7,46	1,78	2,3
2020	8,42	1,52	2,5

Kaynak: D-i Afghanistan Bank, 2020

Tablo 14'e göre Katılım Bankalarının aktifleri ve sektörel payı Afganistan'da 2015-2020 yılları arası incelendiğinde gelişim görülmektedir.

Faizsiz kredi ve mevduat kazancı üzerine kurulu bankacılık sistemine göre düzenlenmiş olan hem geleneksel hem de pencere sistemi şeklinde faizsiz bankacılık hizmeti sunan ve bağımsız olarak faaliyet yürüten bankaların sayısı aşağıda sıralanmıştır.

- Islamic Bank Of Afghanistan
- Ğazanfar Bank
- Maiwand Bank
- Naitonal Bank Of Afghanistan
- Afgan United Bank
- International Bank Of Afghanistan
- Pešten-i Ticareti Bank
- New Kabil Bank
- Azizi Bank

- Al- Falah Bank

Daha geniş kitlelere ulaşılması için faizsiz finans kuruluşlarının faaliyet modelleri sebebiyle halen İslami bankalarla çalışmayan ve güvene önem veren kitlelere ulaşma potansiyeli konvansiyonel bankalara nazaran az olup, bugünkü şube sayıları ve dağılımı yetersiz kalmaktadır. Faizsiz finans kurumlarının özellikle son yıllarda hız kazanan şubeleşme çabalarını önümüzdeki yıllarda da devam ettirmeleri gerekmektedir. Günümüzde halen katılım bankalarının bulunmadığı şehirler olup, mevduat bankaları ile ülke üzerinde benzer bir dağılıma sahip bulunmaktadır (Babur, 2014: 96).

Afganistan genelinde yapılan bir anket çalışması neticesinde iştirak edenlerin %60'ı faizsiz bankacılık ürün ve hizmetleri hakkında daha çok bilgilendirilmeye ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir. Yani Afganistan'da geleneksel bankalara nazaran İslami bankacılık hizmetini düşük seviyelerde olduğunu altını çizmek gerekmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AFGANİSTAN’DA FİNANSAL SİSTEMDEKİ GELİŞİMİN

EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Afganistan ekonomisinde finansal sistemin gerek geleneksel gerekse İslami bankacılığın gelişmesine paralel olarak geliştiği görülmektedir. Bununla birlikte finansal sistemin tamamında yaşanan bu gelişmelerin ekonomi üzerindeki etkisinin nasıl olduğu net değildir. Bu nedenle tezin son bölümünde finansal gelişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Afganistan ekonomisi için analiz edilmektedir.

Bu amaçla bölümün ilk kısmında finansal gelişme – ekonomik büyüme arasındaki ilişki teorik olarak açıklanmaktadır. Sonrasında Afganistan ekonomisine ait veriler ve oluşturulan model tanımlanmaktadır. Bölümün son kısmında ise ekonomik büyüme – finansal gelişme ilişkisi ampirik olarak test edilmekte ve sonuçlar yorumlanmaktadır.

4.1. Finansal Gelişmişlik – Ekonomik Büyüme İlişkisi

Finansal sistem, genel olarak tanımlanacak olursa, fon arz edenler ile fon talep edenlerin bir araya geldiği piyasalar olarak tanımlanabilir. Bu bağlamda finansal sistem geliştikçe daha çok fon arz eden hane halkı ve/veya firma fonlarını finansal sisteme sokarken daha fazla verimli yatırım projesi finanse edilerek fiiliyata geçirilecek ve üretim miktarı artacaktır. Bu bağlamda Schumpeter (1911) bu konudaki ilk çalışmalardan birini yapmıştır. Ona göre finansal sistemdeki gelişme teknolojik gelişmeyi destekler ve tasarrufları bir araya getirerek verimli yatırımların yapılmasını sağlamaktadır.

Bu ilişkiyi birçok araştırmacı gerek nicel gerekse nitel olarak incelenmiştir. Bunlardan bir tanesi ise King ve Levine (1993) aittir. 1960 – 1989 döneminde seksen ülkeye ait veriler yardımıyla yapılan analizde finansal sistemdeki gelişmişliğin birikimler ve verimlilik üzerinden ekonominin büyümesine yardımcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Gregorio ve Guidotti (1995) bu ilişkiyi özel sektöre verilen krediler üzerinden incelerken korelasyon analizi yapılmıştır. Analizin yapıldığı Latin Amerika ülkelerinde iki değişken arasında negatif bir korelasyonun olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ilişkinin yatırım kanalından değil de verimlilik kanalından meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Beck ve Levine (2004) ise hem bankacılık hem de borsayı dikkate aldıkları çalışmalarında gelişmiş ülkelere ait veriler kullanılmıştır. Bankacılık ve borsa hacimlerindeki artışın ekonomi üzerindeki etkisi test edilmiştir. Elde edilen sonuçlar, gerek bankacılık sektöründeki gelişmeler gerekse borsadaki hacimsel büyüme ekonomik büyümeyi tetiklemektedir.

Naceur ve Ghazouni (2007) öte yandan MENA ülkelerini dikkate alarak analiz yapmış ve yine bankacılık ve sermaye piyasaları üzerinden ekonomiye yönelik etkiler analiz etmişlerdir. Panel veri analiz yöntemi kullanan yazarlar, analiz sonucunda finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin anlamsız ve/veya negatif olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sonuç ise finansal sistemin gelişmişlik seviyesinin belirli bir eşiğin altında olması durumunda ters etki göstereceğini söylemektedir.

Tüm incelenen literatür, ülkenin gelişmişlik seviyesinin, finansal sistemin başlangıç seviyesi ve benzeri şartların ilişkinin yönünü etkilediği görülmektedir. Dahası Afganistan finansal sisteminde İslami bankaların varlığı bu ilişkinin yönünü belirleyebilmekte ve dahası ilişkinin kuvvetini de etkileyebilmektedir. Bu nedenle Afganistan ekonomisinin bu bağlamda incelenmesinin belirli bir orijinalitesi olacaktır.

4.2. Model ve Veri

Bu çalışmada en küçük kareler yöntemine dayanan basit regresyon analizi yapılmaktadır. Bu analiz türünün seçilmesinin temelinde Afganistan ekonomisine ait verilerin sınırlı olması ve zaman serisi analizi yapılabilecek bir yeterli seri uzunluğunun olmaması bulunmaktadır. Bu nedenle basit regresyon analizi yapılmaktadır.

Çalışmada iki değişkene ait seri kullanılmaktadır. Bu serilerden birincisi ekonomik büyüme performansını göstermek amacı ile Amerikan doları cinsinden gayrisafi yurtiçi hasıla kullanılmaktadır. Finansal gelişme değişkeni finansal sistemin işlem hacmi, özel sektöre verilen krediler gibi değişkenler üzerinden ölçülse de, Afganistan ekonomisinde veri paylaşımının kısıtlı olması nedeni ile yine iktisat literatüründe kullanılan M2 para arzı değişkenine ait seriler bulunmuştur. Bu nedenle de analizde M2 para arzı değişkeni finansal gelişmişliğin bir ölçütü olarak kullanılmaktadır. Afganistan ekonomisine ait büyüme verileri trading.com veri bankası aracılığı ile Dünya Bankasından elde edilmiştir. Yine M2 para arzı değişkenine ait veriler trading.com veri bankası aracılığı ile Da Afghanistan Bank veri tabanından elde edilmiştir. Veri aralığı ise 1994 – 2019 dönemini kapsamaktadır.

Değişkenler arasındaki ilişki regresyon analizi ile test edilmektedir. Regresyon analizi bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında nicel bir ilişkinin var olup olmadığını test etmek için kullanılmaktadır. Bağımlı değişken olarak tanımlanan diğer değişkenden etkilendiğini kabul eden değişken olarak kabul edilmektedir ki bu değişken olarak tanımlanmaktadır. Bir bağımlı değişken bir de bağımsız değişken var ise basit regresyon, birden fazla bağımsız değişken var ise çoklu regresyon halini almaktadır. Basit regresyon denklemini;

$$y = \beta_0 + \beta_1 X + \varepsilon$$

Denklemden Y bağımlı değişken iken, X açıklayıcı, bir başka deyişle bağımsız değişkendir. β_0 sabit değer, β_1 regresyon katsayısıdır. Yani bu katsayı bağımsız değişkendeki bir birim değişim durumunda bağımlı değişkendeki oluşan değişimi ifade etmektedir.

Son terim ise rassal hata terimidir. Kısaca bağımlı değişkendeki açıklanamayan hataları içermektedir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme bağımlı değişken iken finansal gelişme değişkeni bağımsız değişken durumundadır. Bu açıklamalar ışığında analiz sonuçları aşağıdaki tablolarda sunulmaktadır.

İlk aşamada otokorelasyon testi yapılmalıdır. Bu nedenle de Breusch – Godfrey LM testi uygulanmaktadır. Hipotezler ise şu şekildedir:

Ho: Hata terimleri arasında otokorelasyon yoktur.

H1: Hata terimleri arasında otokorelasyon vardır.

Tablo 15: Breusch – Godfrey LM Test Sonuçları

Gecikme (p)	Ki-Kare	Df	Prob > Ki-Kare
1	2.589	1	0.1076

Yapılan test sonuçlarına göre olasılık değeri 0,05'ten büyüktür. Bu durum modelde otokorelasyonun bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu Ho hipotezinin kabul edildiği alternatif hipotezin reddedildiği anlamına gelmektedir.

İkinci aşamada normallik testi yapılmaktadır. Bu amaçla da Shapiro – Wilk W testi yapılmaktadır. Testin hipotezleri şu şekildedir:

Ho: Hata terimleri normal dağılmaktadır.

H1: Hata terimleri normal dağılmamaktadır.

Tablo 16. Shapiro – Wilk W Testi Sonuçları

Değişken	Gözlem	W	V	Z	Prob > z
Hata terimi	25	0.98352	0.775	-0.544	0.7076

Buna göre olasılık değeri 0,05 değerinden daha büyük olduğu için Ho hipotezi kabul edilirken alternatif hipotez reddedilmektedir. Buna göre hata terimi normal dağılmaktadır.

Son aşamada basit regresyon analizi yapılmıştır. Sonuçlar tablo 17’de sunulmaktadır. Buna göre katsayı 0.0707 çıkmıştır. Katsayı pozitifdir. Bu demek oluyor ki, finansal sistemdeki bir birimlik gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 0.0707 birimdir. Bununla birlikte katsayının olasılık değeri 0.17’dir. Bu ise katsayının istatistiki olarak anlamsız olduğunu göstermektedir. Kısacası, Afganistan ekonomisinde incelenen dönemler arasında finansal gelişmenin ekonomi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı anlaşılmıştır. Denklemdaki sabit terimin de istatistiki olarak anlamsız olduğu görülmüştür.

Tablo 17: Regresyon Testi Sonuçları

GSYİH	Katsayı	Olasılık Değeri
Finansal Gelişmişlik	0.0707	0.1765
Sabit	1.2834	0.287

Kurulan model ile ilgili diğer istatistiki bilgiler ise şu şekildedir. Modelin R kare değeri 0.9085, düzeltilmiş R kare değeri 0.900 şeklindedir. Bu durum kurulan modelin açıklayıcılık değerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Modern anlamda İslami finansın gelişimi son 50 yıldır hız kazanmıştır. Afganistan'da ise 2003 yılından bu yana pencere sistemi şeklinde faizsiz bankacılık faaliyeti yürütmekteyken, son iki yıldır bağımsız bir şekilde İslami bankacılık hizmeti verilmektedir. Afganistan'da 2003 yılında kanun hükmünde kararname çıkarılarak, geleneksel bankaların bünyesinde pencere sistemi şeklinde İslami bankacılık faaliyeti yürütmelerine cevaz verilmiştir. 2018 yılında ise Afganistan Merkez Bankasının çıkarttığı bankacılık kanunu ile birlikte bağımsız olarak "İslamic Bank Of Afghanistan" kurulmuştur.

Afganistan'ın İslami finansın gelişimi ile ilgili dünya örnekleri karşılaştırıldığında, çok az paya sahip olduğu görülmektedir. Bunun sebebi ise 30-35 yıl devam etmekte olan iç savaş, terör, yolsuzluk ve siyasi istikrarsızlık olarak bilinmektedir. Bu süreçten ötürü diğer ülkelere nazaran geleneksel ve İslami bankacılık sektörü gelişmemiştir.

Küresel İslami finans sektöründe, 35 ülkenin yer aldığı sıralamada yüzde 0,8 aktif büyüklük ile 34. sırada yerini almaktadır. Dünya İslami finans sektöründe Türkiye yüzde 2,9'luk pazar payı ve 43,32 milyar ABD doları ile dünyada 7. Sırada yer almaktadır. Afganistan ise yüzde 0,5'lik bir pazar payına sahip olarak 187 milyon ABD doları ile 33. sırada yer almaktadır.

Afganistan'da İslami bankacılığın gelişmemesinden dolayı birçok alanda boşluk görülmektedir. Örneğin Afganistan'da henüz tekaful sistemi bulunmamaktadır. Afganistan'da biri bağımsız, diğerleri pencere sistemi şeklinde katılım bankacılığı faaliyeti yürüten toplam on bankadan ibarettir.

İslami bankacılık Afganistan'da varlığının ilk aşamalarında olduğundan ve Afgan halkının İslami bankacılıkla ilgili bilinç seviyesi düşük olduğundan, Afganistan'da İslami bankacılığı teşvik etmek ve kitlelerin faizsiz bir uygulama olduğuna dair bilgilerini artırmak konusunda özellikle hükümet ve merkez bankası tarafından bilgilendirme amaçlı; seminerler, eğitimler, çalıştaylar gibi etkinlikler düzenlenmelidir. İslami bankacılığı tanıtmak maksadıyla, sosyal medya ve televizyon ekranlarında reklam amaçlı bilgi paylaşmak ve daha geniş bir kitleye ulaşmak için yararlı bir araç olduğu bilinmektedir.

Çalışmanın son bölümünde Afganistan ekonomisinde büyüme ve finansal gelişmişlik ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla basit regresyon modeli kurulmuştur. Sonuçlara göre

Afganistan finansal sisteminde yaşanan olumlu bir gelişmenin ekonomik büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

Bu sonuçlara göre, literatürde de görüldüğü üzere, gelişmemiş finansal sistemde yaşanan olumlu bir gelişmenin ilgili ekonomi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını söylemek mümkündür. Bu durum Afganistan ekonomisinde de geçerli olduğu söylenebilir.

Finansal sistemin ekonomide olumlu etkisini görebilmek için finansal sistemin belirli bir gelişmişlik seviyesine ulaşması gerekmektedir. Bu bağlamda İslami finansal kurumların gelişmesine yönelik girişimlerin artması, finansal gelişimin ekonomi üzerindeki etkisinin daha da belirginleşmesine neden olabilecektir. Zira İslami finansın reel ekonomi üzerindeki doğrudan etkisi, konvansiyonel finansal sistemden daha yoğundur.

KAYNAKÇA

- AKTEN ÇÜRÜK, S. (2013). *İslami Finansın Türkiye'deki Gelişimi, Mevcut Sorunlar ve Çözüm Öneriler. Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.*
- AZİZİ, A. (2019). *Afganistan'ın Ekonomik Kalkınmasının Önündeki Engeller ve çözüm önerileri. Yüksek lisans tezi. Tekirdağ Nâmik Kemal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Tekirdağ.*
- AKTEPE, İ. (2017). *Katılım Finans. TKBB Yayınları. İstanbul.*
- AYUB, M. (2017). *İslami Finansı Anlamak. (Çev: Akten Çürük & Parlakkaya). İktisat Yayınları. İstanbul.*
- AMİRİ, M. (2013). *Afganistan'da İslami Bankacılığın Büyümesi ve Geleceği. Coventry University.*
- ATAR, A. (2017). *Başlangıcından Günümüze Dünyada ve Türkiye'de İslami Bankacılığın. Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi, 1029-1062.*
- BALCI, M. (2020). *Katılım Bankacılığı Türkiye Uygulamasının Katılım Finans Açısından Tetkiki Ve Uygulama Sonuçlarının İktisadi İlkeleri. Yüksek Lisans Tezi. Sabahattin Zaim Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.*
- BİJEN, N. (2019). *Afganistan'ın bağımsızlığından yüzyıl sonra ekonomik reform.(Radyo liberty). <https://da.azadiradio.com/a/30115574.html>. (Erişim tarihi: 09.12. 2019).*
- BANKDARİ DAR AFGHANİSTAN. (2015). *Para ve Bankacılık Araştırma Enstitüsü. (<https://mbri.ac.ir/Default.aspx?PageName=News&ID=221996>. (Erişim Tarihi: 01.02.2020).*
- BABUR, M. (2014). *İslami Bankacılığının büyümesi Fırsatı: Afganistan Örneği. Kabil Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. İktisat ve İdare Enstitüsü. Kabil.*
- BOZKURT, M. (2019). *Türkiye'de Bankacılık Sektörünün Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Katılım Bankacılığı ve Konvansiyonel Bankacılık Üzerine Bir İnceleme. Sakarya Üniversitesi. Yüksek Lisans Tezi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Sakarya.*
- BEHZAT, N. (2020). *Afganistan'da Bankacılık hizmeti, halkın yüzde onunun banka hesabı olması. <https://www.bbc.com/persian/afghanistan-51082747>. (Erişim Tarihi: 12.29. 2010).*
- BUNYADİ, G. (2020). *Öğretmenin Daha İyi Öğrenmedeki Rolü, Rashid Yayınları. Kabil.*

- Beck, Thorsten, and Ross Levine.(2004) "Stock markets, banks, and growth: Panel evidence." *Journal of Banking & Finance* 28.3,423-442.
- CANBAZ, M. (2019). *Karz-ı Hasen Düşüncesi-Katılım Bankaları için Bir Model Önerisi. KAYA, G. ÖZDEMİR, M. & GENÇ, A. Kitap Bölümü. Karz-ı Hassenin Kurumsallaşması (s. 215-244). Ensar Neşriyat Tic. A.Ş. İstanbul.*
- ÇEKER, O. (2016). *Fıkıh Drsleri-1. Tekin Kitapevi. Konya.*
- ÇEBİ, E. (2019).*Afganistan'ın çatışma bölgesine dönüşmesinde eğitime müdahalenin rolü. Araştırma 95. İnsamer.*
- DEMİR, B. W. (2010). *Deutsche Welle Türkçe. Afganistan'ı yolsuzluk bitirdi: <https://www.dw.com/tr/afganistan%C4%B1-yolsuzluk-bitirdi/a-5151626> adresinden alındı.(Erişim Tarihi: 12.21.2021).*
- DARYABI, Z. (2014). *Afganistan tarihindeki en büyük mali yolsuzluk. İtlaat Ruz Dergisi. Kabil.*
- DÖNDÜREN, H. (2014). *İslami Ölçülerle Ticaret Rehberi. Kampanya Kitapları Erkam Yayınları. İstanbul.*
- DİNÇER, H. & YÜKSEL, S. (2018). *Finansal İktisat. Orion Kitapevi. Ankara.*
- DELOİTTE. (2014). *Türkiye Katılım Bankacılığı Büyüme Yolundaki Önemli Adımlar. Ankara.*
- EURONEWS. (2018). *Afganistan tapi projesi ile kalkınacak. <https://tr.euronews.com/2018/02/28/afganistan-tapi-projesi-ile-kalkinacak>. (Erişim Tarihi: 21.12.2020).*
- FAYYAZ, F. (2019). *Afganistan'da İslami Bankacılık Uygulamaları ve Fıkhi Tahlili. Yüksek Lisans Tez. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.*
- GÖÇMEN BÜRU. (2019). *Göç nedir? <https://gocmenburo.com/goc-nedir/>. (Erişim Tarihi: 03.12. 2020).*
- GÖRMÜŞ, Ş. & ALBAYRAK, A. & YABANLI, A. (2019). *Yaşayan ve Gelişen Katılım Bankaları. TKBB Yayınları. İstanbul.*
- HAQAIQİ. A. (2016). *Esasat İktisadi İslami. İntişarati Hamit Resalet. Kabil.*
- İTLAAT RUZ. (2014). *Kabil Bank 'in Parası nerede?. <https://www.etilaatroz.com/wp-content/vizhanama/KabulBank/qarza-badast-âmâda.html>. (Erişim Tarihi: 01.01.2021).*

- ISLAMİC BANK OF AFGHANİSTAN. (2018). *Afganistan'da İslami Bankacılık*. <https://www.ibafg.com/home>. (Erişim Tarihi: 03.01. 2021).
- JANBAZ, G. (2010). *Şehit Davut Han'ın Afganistan'ı Modernize Etme Planı*. (Azadiradiyo). <https://da.azadiradio.com/a/30115574.html>. (10.12.2020).
- KİREN, A. (2012). *Afganistan'ın yeniden yapılandırılmasında Türkiye'nin rolü 2001-2011*. Yüksek lisans tezi. İstanbul üniversitesi. Sosyal bilimler enstitüsü. İstanbul.
- KARAHAN, H. & ERSOY, H. (2016). *Faizsiz Finans Temel Prensipleri ile Türkiye'de Reel Kesimde Kullanılması*. 93-114.
- KHALİLİ, A. (2014). *Pul ve bank Dari dar Afganistan*. <http://jameabaz.com/?p=24656>. (Erişim Tarihi: (24.12.2020).
- KAYA, E. (2021). *Afganistan Barış Süreci ve Bölgesel Aktörler*. <https://www.ankasam.org/afganistan-baris-sureci-ve-bolgesel-aktorler/>. (Erişim Tarihi: 12.02.2021).
- King, Robert G., and Ross Levine. (1993): "Finance and growth: Schumpeter might beright." *The quarterly journal of economics* 717-737.
- MEKÂN, S. (2010). *Macmua-i Pojohoşha-i İktisadi, Reform Poli Afganistan*. (İran Merkez Bankasında Yayınlanan Makale). Tahran.
- MESUT, S. (2003). *Puşti Perde Kesi Hast*. [ttp://www.nzdl.org/gsdldmod?e=d-00000-00---off-0areu--00-0---0-10-0---0---0direct-10---4-----0-11--11-prs-50-20-about](http://www.nzdl.org/gsdldmod?e=d-00000-00---off-0areu--00-0---0-10-0---0---0direct-10---4-----0-11--11-prs-50-20-about). Kabil. *Matbaa-i Sanati Ahmad*, (Erişim Tarihi: 28.12.2020).
- MİSAN, T. (2005). *Büyük Yalan*. Yayın evi: *Başgah-i Andişa*. Kabil
- MUHAMMADİ, M. (2018). *İslami Görüşler- İktisadi Bahisler*. Azim matbaacılığı. Kabil.
- NASTOH, J. (2015). *Afganistan Bankacılık Sektöründe Basel Uygulamaları ve Etkilerinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.
- NUR İBAD, H. (2019). *İktisat ve Bank Dar-i İslami*, Kabil: *İntişarati Temeddün-i Şark*. Kabil.
- NAİMİ, M. (2017). *Afghanistan Islamic Banking Service*. *Ulusal Hesaplarda İslami Finans Çalıştayı*. Bert.
- Naceur, Samy Ben, and Samir Ghazouani.(2007) "Stock markets, banks, and economic growth: Empirical evidence from the MENA region." *Research in International Business and Finance* 21.2: 297-315.

- OBUYD, N. (2017). *11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki Ekonomik Kalkınma Dönüşümü. Yüksek lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.*
- ÖNAL, H. (2010). *ABD'nin Afganistan Politikasının Açmazları: Bölgesel Bir Analiz. Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi, 43-71.*
- POLAT, H. KARACA, M. BAHADIR, R. (2019). *Afganistan sağlık durumuna genel bakış.(Konak dergisi). <https://konakdergisi.hayattaki.org.tr/2020/01/23/Afganistan-sağlık-durumuna-genel-bakış/>. (Erişim tarihi: 05. 09. 2020).*
- PEŞTENİBANK.(2020).*Peşteni Bank 'in Tarihçesi. <https://pashtanybank.com.af/index.php/dr/node/701>. (Erişim Tarihi: 29.12.2020).*
- PUPAL, K. (2018). *Bankdari Dar Afghanistan, http://www.kotiposti.net/msaleha/nai_10/sh_11/p_10.html. (Erişim Tarihi: 01.02.2020).*
- RASHED, A. (2012). *İslami ekonomilerin başlıca sorunlarının analizi ve değerlendirilmesi.Neşriyati Akademi Ulumi Afganistan. İran.*
- RAHMANİ, P. (2018). *Nizam İktisadi İslami. İntişarati Sait Hasibullah. Kabil.*
- SHAIQ, G. (2014). *Afganistan'ın İktisadi Gelişimi ve Türkiye İle Olan Ekonomik İlişkilerin Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.*
- SUBHİ KABİL. (2020). *Afganistan sayım genel müdürlüğü. Afganistan nüfusunun 32,9 milyon olduğu tahmin ediliyor. <https://gocmenburo.com/goc-nedir/>. (Erişim tarihi: 10.12.2020).*
- SOFİZADA, M. (2018). *Afganistan Ekonomisinin yönü nedir? <https://8am.af/which-one-is-the-economy-of-afghanistan/>. (Erişim Tarihi: 14.12.2020).*
- SÜRÜCÜ, Ş. (2018). *İslami Finans: Malezya ve Türkiye Karşılaştırması. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.*
- SHAFİQ. A. (2012). *Nizam-i İktisadi İslam. Kabil: İntişarati Kartıba. Kabil.*
- SERPAM. (2013). *İslami Finans -İslami Finans Kavramı, Ürünler, Dünyada ve Türkiye'de Gelişimi ve Geleceği. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.*
- SAEEM, M. RÖDER, T. ZİA, S. (2015). *Afganistan'da İslami Finansman yasaları: Malezya'dan Dersler. Kabil.*
- Schumpeter, J.A. (1911) *The Theory of Economic Development. Harvard University Press, Cambridge.*

- TUNCAY, M. (2018). *Katılım Bankaları İle Mevduat Bankalarının Finansal Performanslarının Karşılaştırılması. (Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi).* 160-176.
- TKBB. (2015). *FAİZSİZ Finans Standartları. TKBB Yayınları. İstanbul.*
- TÜRCAN, T. (2015). *İslam Hukuku. Grafikler Yayınları. Ankara. (Editör kitabı).*
- YILDIRIM, S.(2018). *Göç ve Afganistan: İstikrarlı Mülteciler. (Göç Araştırmaları Dergisi).* S.2. C.4 S. 128-159.
- YAREE, T. (2019). *ABD Müdahalesi Sonrasında Afganistan'da İdarenin Yerel Örgütlenmesi: Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 242-258.*
- YETİZ, F. (2016). *Bankacılığın Doğuşu ve Türk Bankacılık Sistemi. Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Niğde.*
- YANPAR, A. (2015). *İslami Finans İlkeler, Araçlar ve Kurumlar. Scala Yayıncılık. İstanbul.*
- YILDIRIM, D. & YILDIRIM, S. (2018). *İslami Bankacılık Sistemine Genel Bir Bakış. Ekin yayınları. Tekirdağ.*
- WESEL. B.(2010). *Afganistan'ı yolsuzluk bitirdi.* <https://www.dw.com/tr/afganistan%C4%B1-yolsuzluk-bitirdi/a-5151626>. (Erişim Tarihi: 12.23.2020).